

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (FELSEFE TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

HANS JOAS'IN AHLAK ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Fatma TOSUN KÖSE

ANKARA - 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (FELSEFE TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

HANS JOAS'IN AHLAK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma TOSUN KÖSE

Tez Danışmanı:

Prof.Dr. Celal TÜRER

ANKARA - 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (FELSEFE TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

HANS JOAS'IN AHLAK ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Celal TÜRER

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağımı gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 23.07.2014

Fatma TOSUN KÖSE

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
HANS JOAS'IN EYLEM TEORİSİ	8
1. Joas'ın Düşünce Dünyası.....	8
2. Eylem Teorisi.....	12
2.1 Eylemde Antropolojik Koşullar	21
2.2 Bedene Hâkimiyet.....	22
2.3 Özneler arası Eylem	24
İKİNCİ BÖLÜM	26
HANS JOAS'IN DEĞER ANLAYIŞI.....	26
1. “Değer” Kavramı	27
1.1 Değer, Norm ve İstek Kavramları	28
2. Değerlerin Oluşumu.....	29
2.1 Bireyin İnşası ve Kimlik Meselesi	31
2.1.1 Kimlik Konseptinin Tarihçesi	31
2.1.2 Kimlik Konseptinin İçeriği	35
2.2 Değerlerdeki Olumsuzluk, Objektiflik ve Rölativizm.....	39
2.3 Değer ve Aşkınlık Tecrübesi.....	41
2.3.1 William James'e Göre İncanın Kaynağı.....	44
2.3.2 Emile Durkheim.....	48
2.3.3 George Simmel	49
2.3.4 Max Scheler'de Değer	50
2.3.5 John Dewey.....	52
2.3.6 Charles Taylor.....	56
2.4 Değer Tecrübesi Sonrası Meydana Gelen Aşamalar	58
2.4.1 Değerlerin Birey Tarafından Yorumlanması ve Bağlantılandırılması.....	58
2.4.2 Değer Bağlılığı.....	62
2.4.3 Değer Bağlılığı ile Özgürlük Problemi.....	65
2.4.4 Değer Hakkında İletişim	66
2.4.5 Değerin Eyleme Yansıması ve Aktarılması	67

2.5 Değer ve Norm	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	75
DİN VE DEĞER	75
1. Din ve Tecrübe	75
1.1 Din ve Değer İlişkisi	78
1.2 Avrupa'daki Dinlerin Geleceği	79
1.3 Dinin Kayboluşu ve Sekülerleşme Süreci.....	82
1.4 Postsekülerleşme Süreci ve Değerlere Yansıması.....	83
1.5 Değerlerin Değişimi.....	85
2. Avrupa'nın Kültürel Değerleri	86
2.1 Bir Değer Olarak İnsan	96
2.1.1 Ruhtan Benliğe – Benlikten Kişiliğe Geçiş	96
2.1.2 İnsanın Kutsallığı.....	102
2.1.3 Şiddet ve İnsan Onuru.....	107
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	117
ÖZET	119
ABSTRACT	120

ÖNSÖZ

Ahlak, insanın elinden tutan, hayatına yön veren bir idealler bütünü olarak nitelendirilebileceği gibi, toplumların ve kişilerin tutumları ve hayata bakışlarının bir göstergesi olarak da ifade edilebilir. Yani insan iç dünyasında ahlakla muhatap olurken, ona ne kadar önem verdiği ise pratikte görülebilir. Bu nedenle ahlakın çift yönlü olduğu ve insanda değerler aracılığıyla da tezahür ettiği söylenebilir.

Pragmatist bir düşünür olan Hans Joas için değer, tamamen kişi ve kişinin deneyimi ile ilgilidir. Joas için deneyim, ahlak, din ve değer başta olmak üzere hayatın bütün alanları ile yakından ilgilidir.

Joas'ın düşünceleri incelendiğinde, bütün görüşlerinin kendi kurmuş olduğu düşünce sistemiyle bütünlük arz ettiği dikkat çekmektedir. Gerek değer anlayışı, gerekse insan anlayışı Joas'ın ahlak anlayışına dair ipuçları vermektedir.

Bu çalışmamızda felsefenin üç temel konusundan biri olan ve daima güncelliğini koruyan değer ve değer kökeninin ne olduğunu Joas üzerinden ortaya koymaya çalıştık. Joas'ın değeri hiçbir ideoloji, din vs. üzerinden ele almayıp, insan tecrübesi ile ilişkilendirmesi ve farklı bir bakış açısına sahip olması nedeniyle tanınmasına ve Batı'da ki mevcut değer algısının anlama hususunda katkıda bulunmak istedik.

Çalışmamızın ilk bölümünde Joas'ın zihin dünyasına etki eden fikirler ve çalışmalarında izlediği yöntem hakkında bilgi vermeye çalıştık. Daha sonra değer felsefesinin temelini oluşturan ve Joas'ın pragmatizmini ortaya çıkaran eylem teorisini sunmaya çalıştık. Eylem teorisinden hareketle değer konusuna nasıl vardığını ve bu ikisi arasında kurmuş olduğu ilişkiye göstermeye çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, değer kavramı, değerın insan tecrübesi ile olan ilişkisi ve Joas'ın ortaya koymuş olduğu değer teorisini, sosyoloji ve felsefe alanının önemli düşünürlerinin, değer alanına yapmış oldukları katkılarla nasıl temellendirdiğini ifade etmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise din ve değer ilişkisi, değerın modern dünyadaki yeri ile Batı'nın kültürel değerleri üzerinde durarak, Joas'ın değeri sosyal hayatla nasıl irtibatlandırdığını ve son olarak Joas'ın bir değer olarak insandan nasıl söz ettiğini ana hatlarıyla aktarmaya çalıştık.

Hans Joas gibi önemli bir düşünürü tanıma imkânı vererek, beni ahlak alanında bir çalışma yapmaya teşvik eden ve her türlü desteği esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Celal TÜNER'e ve kıymetli görüşlerinden istifade etme imkânı veren Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ'ye teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca tezimi hazırlamada yardımlarını esirgemeyen kıymetli dostlarım Tuba Nur Umut ve Hatice Kırmacı'ya şükranlarımı sunarım. 23.07.2014

Fatma Tosun Köse

GİRİŞ

Toplumsal yaşamın tüm alanlarında insanların yapıp ettiklerini düzenleyici bir işleve sahip olan ahlak, genel kabul görmüş yasaklama ve değerlendirmeleri içerdiği için her zaman önemini korumuştur. Ahlakın, değerler yoluyla da tezahür ettiğini bu nedenle de değerler alanıyla yakından ilişkili olduğu da söylenebilir. Çünkü insan eylemleri, eylemlerin amaçları, insanın diğer varlıklarla olan münasebeti ve buna benzer problemler, daima ahlakı ve onun zeminini oluşturan değerler alanını düşüncenin konusu haline getirmiştir. Fakat ahlak ve değerler arasında pek çok ortak nokta olsa da bir özdeşlikten söz edilemez. Çünkü ahlak, davranışın başlangıcı olan niyet, sonuç ve bu aradaki tüm süreçlerle ilgilenirken, değerler davranışı belirleyen, ahlaki alanı yöneten ilkelere işaret eder.

Ahlak, elbette insanlar arası ilişkilerde birtakım davranış kurallarına işaret etmesinin yanı sıra, ahlaki şahsiyetin inşasına vurgu yaparak, nihai hedefin kişiliğin teşekkülü olduğunu vurgular. Çünkü insan, ancak kendisini gerçekleştirdiğinde neyi, niçin yaptığını bilen birine dönüşerek değerlerini ortaya koyabilir. Dolayısıyla ahlaktan bahsetmek, değerlerden ve değerlerin kendisinde tebellür ettiği kişilikten söz etmek anlamına gelir.

Değerler, eylemle yaşam alanına çıkan, yaşama durumlarında beliren ve görünür hale gelen unsurlardır.¹ Bu açıdan değer öznenin teorik bir tavrından çok pratik bir ifadesi olarak ortaya çıkan hususlardır. Açıkçası değer, öznenin bir nesneye kendi kişisel amacı ve eylemleriyle olan ilişkisini ifade etmek üzere, ona, diğer niteliklerine ek olarak, sonradan eklediği bir niteliktir. Değer bu süreçlerden sonra, kendi başına ve nesnel bir şekilde değerli bir şey olarak görülmek suretiyle,

¹ Celal Türer, “Değer ve Kişilik” *Felsefe-Edebiyat ve Değerler*, Kahramanmaraş, 2014, s. 221.

nesnelleştirilir ve nesneye yansıtılır. Bunun dışında bir ölçüt olarak o, olanla olması gerekenin ayrımını içerisinde barındırır.²

Değerler, kişinin bir başka kişi ile olan ilişkisinde, kişinin yaşantısını oluşturan, onun sahip olduğu inançlarına, yani gerçekleştirmelerini istemesi gerektiğine inandıklarına işarete eder. Bu inançlar kişinin yaşantısını belirlemekte ve oluşturmaktadır. Kişinin değerlilik inançları, değerlilik konusunda tasarımlarından oluşabilir. Fakat bu tasarımlar bilgisel bir temele dayanmayan inanmalar olabilir.³

Değer alanını konu edinen değer felsefesi, değer doğasına, ölçütlerine ve metafiziksel statüsüne ilişkin araştırmalardan meydana gelir. İçerisinde değer anlamı, karakteristik özellikleri ve bunların sınıflandırılması gibi konular yer almaktadır. Değer konusu ile ilgili araştırmalar geleneksel olarak etiğin kapsamı içerisinde yer almış olsa da, nihai olarak ayrı bir disiplin haline gelmiştir. Değer felsefesinin problemlerini dört başlık altında zikredebiliriz: Birincisi değer doğası, ikincisi değer tipleri, üçüncüsü değer ölçütü ve dördüncüsü değer metafiziksel statüsünün ne olduğu problemidir. Değer metafiziksel statüsünün ne olduğu hakkında üç ayrı tavır geliştirilmiştir. Birincisi değer insana bağlı ve göreceli olduğunu savunan öznelcilik, ikincisi değerlerin mantıksal özler olduğunu ve varoluşsal bir statüye sahip olmadıklarını savunan nesnelcilik ve sonuncusu ise, değerlerin metafiziksel gerçekliğin nesnel ve aktif bileşenleri olduğunu savunan metafiziksel nesnelciliktir.⁴

Değer, tarihi süreç içerisinde farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde anlamlandırılmış, filozoflar anlayışlarını bunun üzerine temellendirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle değer ve mahiyetinin ne olduğu üzerinde bir görüş

² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013, s. 399.

³ İonna Kuçuradi, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999, s. 45-48.

⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 401.

birliği sağlanamamıştır. Nitekim bazı düşünürler değer kavramını yarar odaklı ele almış, kimi düşünürler de insanın akıllı ve sorumlu bir varlık olmasından dolayı, tam tersine değerin insana faydasından çok, onun ahlaki bir boyuta sahip olması gerektiğinin üstünde durmuştur. Bunların yanı sıra, değerin ne sonucu, ne de faydasından dolayı değil, bizatihi iyi olması gerektiğini savunan düşünürler de olmuştur.

Değer kavramı, 19. yüzyılda felsefenin gündemine girmiştir. Onun geçmişteki yansıması şüphesiz erdemler ya da erdemler alanındadır. Erdem terimi, ilk defa felsefede, her varlığın kendine özgü fonksiyonunu en iyi biçimde yerine getirme anlamında Sokrates tarafından kullanılmıştır. Sokrates'e göre erdem, insana kendisine özgü ve uygun olanı gerçekleştirme imkânı veren yetkinliktir.⁵ Erdem akıl aracılığıyla insana nasıl davranması gerektiğini, ne yapıp neyi yapmaması gerektiği hususunda bir yol gösterici niteliğindedir. Dolayısıyla insan, erdemler sayesinde doğru yargıda bulunarak doğru ya da iyi olanı görerek, kime, niçin, ne zaman, ne kadar, nasıl davranacağını bilerek erdemli bir kişi olur.⁶

Antik Yunan düşüncesine baktığımızda ölçülülük, cesaret, adalet ve bilgelik erdemleri ön plana çıkmaktadır. Ortaçağ'da bunlara umut, aşk ve iman gibi üç teolojik erdem eklenmiştir. Sekülerleşen modern ahlak felsefesinde ise erdemler, Ortaçağ'daki dini zeminden uzaklaşarak, sadece insana özgün yetkinlik olarak kabul edilmiştir.⁷ Bu belirlemeler erdemlerin çeşitli dönemlerde farklı düşünce uzaylarında farklı anlamlara sahip olduğunu ortaya koyar. Bununla beraber dikkat çeken bir

⁵Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 578.

⁶Berfin Kart, "Erdem Etiği Normatif midir?" *(flsf) Dergisi*, sayı 2, 2006, s. 101-108.

⁷Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 578.

nokta ise, alçak gönüllülük, tutumluluk ve vicdanlılık gibi erdemlerin hiçbir dönemde Yunanlıların erdem listesinde yer almamış olmasıdır.⁸

Değerlerin doğası, metafiziksel statüsünü incelemek ya da bir erdemler listesi oluşturmak çalışmamızın doğrudan amacı değildir. Bu çalışmamızda Hans Joas'ın ahlak ve değer, değer ve din, insan ve değer ilişkileri ekseninde ahlak ve değeri nasıl temellendirdiği, değerleri, 'iyi'yi nasıl tarif ettiğini ve değerlerin kökeni meselesini nasıl ele aldığını ortaya koymaya çalışacağız. Hans Joas'ın değer üzerinden ortaya koymaya çalıştığımız ahlak anlayışı ile ilgili bir çalışmanın Batı felsefesini ve meseleye nasıl yaklaştığı üzerinden en azından Batı'daki değer algısını genel hatlarıyla ortaya koymaktır. Yaşayan Alman bir düşünürün değerler hususundaki görüşlerini ortaya koymanın en azından günümüzü anlama ve kendi kültürümüzün keşfine ayna tutacağını düşünüyorum.

Konunun ele alınışı

Çalışmamızda ağırlıklı olarak Hans Joas'ın kendi eserleri temel referanslarımız olacaktır. Bununla beraber, Joas'ın görüşlerinin anlaşılmasında, yorumlanmasında hakkında yazılan ikinci kaynaklara da müracaat edeceğiz. Hans Joas'ın değer konusuyla ilgili yazdığı sadece bir kitabı olduğundan, onun ahlak ve değer konularına ilişkin görüşlerini diğer eserlerinden de yararlanarak ayrıntılı olarak işleyeceğiz. Çalışmamızda görüleceği gibi, Joas'ın ilgili görüşlerini olduğu gibi aktarmaya çalışacağız.

Çalışmamızda şöyle bir yol takip etmenin faydalı olacağını düşündük. Önsözde belirtildiği gibi, Joas'ın ahlak anlayışını ortaya koymak, öncelikle düşünce

⁸Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 203-206.

sistemini ortaya koymayı gerektireceğinden birinci bölümde Joas'a etki eden felsefe akımları ve düşünürler üzerinde kısaca duracağız. Bunun yanı sıra değer anlayışının zeminini oluşturan eylem teorisi üzerinde duracağız.

İkinci bölümde Değer nedir? Değerin kökeni nedir? Apriori bir değer alanı var mıdır? Değerin oluşumunda insanın rolü nedir? sorularından hareketle Joas'ın değer anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

Üçüncü bölümde Joas'ın din-değer ilişkisini nasıl tarif ettiğini, insanın bir değer olduğu düşüncesinden hareketle Joas'ın insan anlayışı ve son olarak Batı'nın değer algısı ve kültürel değerleri üzerinde durarak çalışmamızı noktalayacağız.

Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar Almanca olduğu için bazı kavramların tam karşılığını bulamadığımız veya zorlandığımız durumlarda kendi uygun gördüğümüz Türkçe karşılığını, kavramın Almanca orijinali ile birlikte vereceğiz. Ayrıca Joas bazı kavramları Almanca yerine İngilizce vermeyi tercih etmesinden dolayı, bizde bu uygulamasına sadık kalacağız.

Hayatı

Hans Joas 27 Kasım 1948 yılında Almanya'nın Münih kentinde doğmuştur. 1968 yılında Münih üniversitesinde Sosyoloji, Felsefe, Tarih ve Almanca dersleri almıştır. Beş yarıyıl sonunda Berlin Üniversitesi'ne geçerek 1972 yılında Sosyoloji diplomasını almıştır. Aynı yıl araştırma görevlisi olan Joas, 1979 yılında doktorasını tamamlamış, 1979-1983 yılları arasında Berlin'de Max-Planck Enstitüsü'nde görev yapmıştır. 1981 yılında Doçentlik unvanı alan Joas, bir yıllık aradan sonra 1984-1987 yılları arasında yine Max-Planck Enstitüsünde görev yapmıştır. 1985 yılında Chicago, 1986 yılında ise Toronto Üniversitesi'nde Sosyoloji dersleri vermiştir. Joas 1987 yılında Erlangen-Nürnberg Üniversitesi'nin Sosyoloji Enstitüsü'nde

Profesörlük unvanını almıştır. 1990 yılından 2002 yılına kadar Joas, John F. Kennedy Enstitüsü ve Berlin Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü'nde Ordinaryüs Profesör unvanıyla görev yapmıştır. 2000 yılında Joas, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Sosyal Düşünce komitesinde görev yapmaya başlamıştır. Zikredilen üniversitelerin haricinde Avrupa'nın farklı bölgelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunarak çok sayıda akademik çalışma yapmıştır. Farklı ülkelerde misafir Profesör olarak çalışan Joas, 2000 yılından itibaren Chicago Üniversitesi'nde ve 2002 yılından itibaren ise Erfurt Üniversitesi'nde Profesör olarak görevini sürdürmektedir.

Eserleri

- *Die gegenwärtige Lage der soziologischen Rollentheorie / Sosyolojik Rol Teorisinin Günümüzdeki Durumu, 1973.*
- *Soziales Handeln und menschliche Natur. Anthropologische Grundlagen der Sozialwissenschaften / Sosyal Eylem ve İnsanın Doğası: Sosyal Bilimlerin Antropolojik Temelleri, Axel Honneth ile birlikte, 1980.*
- *Wissenschaft und Karriere / Bilim ve Kariyer Wissenschaft, Michael Bochow ile birlikte, 1987.*
- *Pragmatismus und Gesellschaftstheorie / Pragmatizm ve Toplum teorisi, 1992.*
- *Die Kreativität des Handelns / Eylemin yaratıcılığı, 1996.*
- *Die Entstehung der Werte / Değerlerin Oluşumu, 1997.*
- *Kriege und Werte. Studien zur Gewaltgeschichte des 20. Jahrhunderts. / Savaşlar ve Değerler, 2000.*
- *Sozialtheorie / Sosyalteori, 2004.*

- *Braucht der Mensch Religion? Über Erfahrungen der Selbsttranszendenz / İnsanın dine ihtiyacı var mıdır? Aşknlık tecrübesi üzerine, 2004.*
- *Religion und die umstrittene Moderne / Din ve tartışılan Modernite, 2010.*
- *Die Sakralität der Person. Eine neue Genealogie der Menschenrechte / Kişinin kutsallığı. İnsan Haklarına Dair Yeni Bir Soy Kütüğü, 2011.*
- *Ansichten der Moderne - Vielfalt der Moderne / Modernliğe bakış – Modernliğin çeşitliliği, 2012.*
- *Glaube als Option: Zukunftsmöglichkeiten des Christentums / Tercih olarak inanç: Hristiyanlığın gelecekteki imkânları, 2012.*

BİRİNCİ BÖLÜM

HANS JOAS'IN EYLEM TEORİSİ

1. Joas'ın Düşünce Dünyası

Prof. Dr. Hans Joas, 2007 yılında yaşamını yitiren Richard Rorty gibi günümüzün en önemli neo-pragmatist düşünürlerindedir. Joas'ın neo-pragmatist olarak anılmasının nedeni, çalışmalarını pragmatizm üzerine yoğunlaştırması ve pragmatizmin beşiği olarak anılan Chicago Üniversitesi'nde çalışmasıdır. Zira Chicago Üniversitesi, 19. yüzyılda Amerika'da ortaya çıkmış pragmatist düşünce akımının temsilcileri olan John Dewey ve George Herbert Mead'ın öğretim üyeliğini yaptığı mekânı temsil etmektedir. Bu iki düşünürün yanı sıra Joas'ın düşünce dünyasına etki eden diğer iki filozof ise, Charles Sanders Peirce ve William James'dir.

Joas, kendisinin Nazi olan bir baba ve sosyal demokrat bir anne ile büyüdüğünü ifade ederek, kendi politik düşüncesini bu iki gerilim arasında konumlandırmaktadır. Joas, babasının nasyonal sosyalizme olan bağlılığının kendisine daha çocuk yaşta itici geldiğini vurgular. Ayrıca genç yaşta fakirlikten dolayı çok zorluk çektiğini ve bu durumun onu sosyal adalet, eşitlik, sosyal politika, refah devleti gibi güçlü ilgilere yönlendirdiğinin altını çizer.

Joas'ın ikinci karakteristik özelliği ise dindarlığıdır. Ailesinin dine mesafeli olmasına rağmen, Katolik bir çevrede yaşadıklarını ve dinin ona verdiği güç sayesinde, babasının ölümünün, yaşadığı fakirliğin ve sosyal ayrımcılıkların üstesinden geldiğini ifade eder. Joas için Hıristiyanlık inancı pozitif bir çocukluk anısından çok, hayatını şekillendiren bir bağ niteliğindedir ve yaptığı bilimsel

araştırmalarda, yazdığı makaleler ve söyleyişilerde bunu daima ön plana çıkarmaktadır.

Joas, insanın meydana getirdiği her eylem gibi yaptığı bilimsel çalışmalarının da, kendi motivasyonu tarafından belirlendiğini ifade eder. Bilim adamının şahsiyeti, değer bağlılıkları ve ilgileri onun meydana getireceği bilimsel çalışmalarında büyük bir etkindir. Joas'ın yapmış olduğu bu tespitten hareketle çalışmalarına göz attığımızda, bunları bilim, politika ve din başlıkları altında sınıflayabiliriz. Bu ereve de Joas'ın yaptığı bilimsel çalışmalar disiplinler arası bir niteliğe sahiptir. Yazılarına baktığımızda sosyoloji, felsefe, tarih, politika ve ekonominin yanı sıra teolojik unsurlar hemen göze çarpmaktadır. Bu alışmalar sayesinde Joas izole olmuş bir anlayışa değil, tam tersi diğer insanlar ve düşünce gelenekleriyle tartışma ve müzakere etme tutumuyla sosyal bilimler alanına katkı sağlamaktadır.

Joas, yaptığı araştırmalarda Hermeneutik metot vasıtasıyla üzerinde çalıştığı konuların, kendisinden önceki yapılmış çalışmaları da gözden geçirerek, atıfta bulunduğu filozof veya sosyologların yazılarını şimdiki zaman üzerinden yorumlamaya çalışmaktadır. Joas'a göre, yaratıcı bilimsel çalışmalar yapabilmek için, çeşitli, hatta zıt görüşleri bağdaştırmaya, düşüncelerini işleme ve geliştirmeye çalışarak çözüm önerileri sunmaya çalışılmalıdır. Bunun yanı sıra geleneksel görüşlerden faydalanmak için, onların temelde ne tür kaygılar taşıdıklarının farkına varılması gerektiğinin de altını çizmektedir. Joas'a göre klasik düşüncelerin verimliliği her dönemde tükenmeden devam edecektir; fakat bunun için onlara sadece atıfta bulunmak yerine, onlar üzerinde kafa yorarak onları bugünkü çalışmalara dâhil etmek gerekmektedir.⁹ Nitekim Joas'ın savunduğu Hermeneutik

⁹ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas Handeln, Glaube und Erfahrung*, Berlin, LIT yayn., 2011, s. 8-14.

yöntem diğer eserlerinde olduğu gibi, çalışmamızın ana kaynağı olan “The Genesis of Values/Değerlerin Oluşumu” adlı kitabında hemen göze çarpmaktadır. Bu eserde Joas değer kökeni problemini, felsefe ve sosyolojinin klasik düşünürlerinin görüşleri eşliğinde irdelemektedir. Bunun dışında değere yüklenen anlamlar, değer insan eylemleri üzerindeki etkisi ve işlevselliği, şiddetin değerler üzerindeki etkisi, din konusu, insan onuru ve insan hakları yine değer bağlamında üzerinde çalıştığı konulardır.

Joas için değer konusu kesinlikle çözülmesi gereken bir problem olmakla beraber, değerlerin değişimi problemi de, en az birincisi kadar önemlidir. Zira ona göre Batı toplumlarında değerlerin değişimi ve değerlerin kaybolması hususunda büyük tartışmalar yaşanmaktadır. Sözelimi eski dönemlerde ‘çalışmak, birikim yapmak, ev sahibi olmak vs.’ bir değer iken, bunların yerini günümüzde özellikle de genç nesillerde ‘yaratıcılık, kendini gerçekleştirme, doğanın korunması’ gibi değerler almıştır. Bu paradigma değişiminin nasıl meydana geldiği ve Batı toplumlarında ‘post materyal’ değerlerin nasıl yaygınlaştığı yine onun araştırdığı konular arasındadır.¹⁰

Joas için Amerikan pragmatizmi 19. yüzyılda Amerika’da oluşmuş bir düşünce akımıdır. Bu akımın hareket noktası insan eylemleridir ve bu akıma mensup filozoflar, insan eylemlerinde oluşan problemlere karşı yaratıcı çözümler aramaktadırlar. Joas’ın düşüncelerinin temelinde Amerikan pragmatizminin etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Öyle ki Joas bu düşünce akımına olan bağlılığının, duygusal bir bağ olduğunu ‘Amerikan Pragmatizmine aşık oldum’ sözleriyle ifade etmektedir. Öğrencilik yıllarında onu etkileyen kişinin George Herbert Mead

¹⁰ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, Frankfurt am Main, Suhrkamp yayn., 1999, s. 12.

olduğunu, fakat sonraları sevgisinin Peirce, James ve Dewey'le arttığını vurgulamaktadır.

Joas'ın düşüncelerinin sadece Amerikan Pragmatizmi'nin etkisinde geliştiğini söylemek yanıltıcı bir ifade olur. Nitekim filozof, Almanya'da okuduğu dönemdeki entelektüel durumu ve kendi düşüncelerine etki eden felsefi akımları üç kategoride tasvir eder: İlk Alman felsefesinin Hermeneutik geleneği; Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche'den başlayarak, Heidegger'e uzanan çeşitli Alman filozofları ve düşünce akımları. Buna ilaveten Max Scheler'in felsefi antropolojisi onun düşüncelerinin oluşuna etki etmiştir. İkinci olarak Joas, bilimsel çalışmalarına başladığı dönemlerde sosyal bilimler ve beşeri bilimlerde Marksist düşüncenin etkisi altında kalarak bunu eserlerine yansıtmıştır. Fakat sonraki dönemlerde Karl Marx ve Marksizm'in anti-demokratik duruşundan dolayı bu akımdan uzaklaştığını ifade etmektedir. Son olarak zikredilmesi gereken etken sosyoloji geleneğidir; özellikle Emile Durkheim, Max Weber, George Simmel ve Ferdinand Tönnies gibi klasik sosyologlar onun düşüncelerine kaynaklık etmiştir. Bunların dışında, Talcott Parsons ve Jürgen Habermas gibi düşünürleri de etkilendiği kimseler arasında zikredilebiliriz.

Kendisinin belirttiği bu üç unsurun yanında II. Dünya Savaşı sonrasında bugüne kadar olan günümüz felsefesi de düşüncelerine kaynaklık etmiştir. Örneğin Neo-pragmatist filozofların yanı sıra Fransız felsefesi de onun ilgi alanına girmiştir. Michel Foucault, Maurice Merleau Ponty, Cornelius Castoriadis ve Paul Ricoeur gibi isimleri bu minvalde zikredebiliriz. Ve nihayetinde Kanadalı Charles Taylor'ı da unutmamak gerekir.

Joas'ın yapmış olduğu çalışmaları incelediğimizde, bu dört kategorinin eserlerindeki ana çizgileri oluşturduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bahsi

geçen ve tümüyle zikredilemeyen felsefi akımlar ve sosyolojik düşünce akımları, Joas'ın düşüncelerinin bilimsel bir zemin üzerinde gelişmesine imkân vermiştir. Fakat Amerikan Pragmatizmi onun için ayrı bir öneme sahiptir ve başta Mead olmak üzere, diğer pragmatist düşünürlerin hiçbir şekilde yerleri doldurulamaz.

Joas'a göre Pragmatizm, diğer akımların düşüncelerini işleyen ve çözüm önerileri sunabilen bir potansiyele sahip olmasının yanı sıra, insan, eylem ve ahlak konularında da problem çözücü bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Joas, diğer gelenek ve düşünceleri değerlendirirken pragmatizmi ölçü alır.¹¹ Kendisinin pragmatizmi bu kadar sevmesine ve hayranlık duymasına karşın, bu akım Alman filozofları arasında önyargılı şekilde karşılanmıştır. Öyle ki Alman filozofları pragmatizmi 'Amerikalıların Nietzsche'den anladıkları' olarak ifade etmişlerdir.¹²

2. Eylem Teorisi

Joas'a göre günümüzde eylem; felsefe, sosyal bilimler ve kültür bilimlerinin önemli anahtar kavramlarından biridir. Nitekim konuyla ilgili pek çok araştırma yapılmış ve düşünürler tarafından farklı teoriler ortaya konulmuştur. Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısında ekonomi alanında meydana gelen teorilerde 'homo oeconomicus' kavramı ile rasyonel tercih ve rasyonel eylem fikri ortaya çıkmış ve sonraki düşünceler için bir temel teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra 20. yüzyılda psikoloji alanında Behaviorismus/Davranışçılık akımı ortaya çıkarak etkin bir rol oynamıştır. Fakat bu akım 'homo economicus'un sahip olduğu tercih ve karar verme özgürlüğüne değil, determinizme vurgu yapmıştır. Aynı yüzyılda sosyoloji alanında Max Weber ve Talcott Parson gibi klasik düşünürler teorilerini ortaya koymuş ve sonraki çalışmaların pek çoğuna kaynaklık ederek yeni teorilerin oluşmasına katkı

¹¹ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s.14 -21.

¹² Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 59.

sağlamışlardır. Bunların en meşhurlarından biri ise Habermas'ın iletişimsel eylem teorisidir.¹³ Buradan hareketle Joas, 1996 yılında yazmış olduğu *Eylemin Yaratıcılığı/The Creativity of Action* adlı eserinde eylemin nasıl meydana geldiği konusunda klasik eylem modellerini irdeleyerek, yaratıcılık kavramının ön plana çıktığı eylem teorisini ortaya koymaya çalışır.

Joas, insan eylemlerinin kaynağının ne olduğuna dair bir araştırmada, eylemin ya rasyonaliteden ya da normlardan çıktığı düşüncesinin hâkim olduğunu beyan eder. Ona göre klasik eylem teorilerini savunan filozof ve sosyologlar daima bu iki kutupta yer almıştır. Fakat Joas her iki tarafın argümanlarını savunma hususunda yetersiz olduğunu düşünerek, onları reddetmektedir.¹⁴ Joas'ın kendi teorisine geçmeden, klasik eylem teorilerini hangi açıdan eleştirdiğine kısaca bakmak gerekir.

Joas'ın rasyonel eylem teorilerini eleştirdiği noktalardan hareket edecek olursak; rasyonel eylem teorisinin savunucuları kişinin sahip olması gereken ön koşulları şöyle sıralar: Birincisi, eylemde bulunan kişi amaca yönelik hareket etmeli, ikincisi, kendi vücuduna hâkim olmalı ve üçüncüsü, çevresi ve diğer insanlar karşısında otonom olmalıdır. Bu görüşe göre, kişi amaca yönelik hareket etme hususunda yetersiz olursa, yani kendi vücuduna hâkim değilse ya da otonom değilse bu düşünce biçimi onu az rasyonel ya da irrasyonel olmakla nitelendirecektir. Joas'a göre bu anlayışın savunucuları tıpkı gündelik hayatta gerekli olan bilgiyi doğuştan getirmediğimiz gibi, bir eylemde de bu önkoşulların mevcut olmadığının farkındadırlar.¹⁵

¹³ Hans Joas, *Die Kreativität des Handelns*, Frankfurt am Main, Suhrkamp yayn., 4.baskı, 2012, s. 11/12.

¹⁴ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 27.

¹⁵ Hans Joas, *Die Kreativität des Handelns*, s. 216-217.

Joas rasyonel eylem modellerinde insan eylemlerinin bir amaç ve araç şeması vasıtasıyla hedeflerini belirlediğini ileri sürer. Öyle ki insan, gerçekleştirmek istediği hedefe yönelik belirli araçları seçer ve nasıl eylemde bulunacağına dair bir plan hazırlar. Fakat burada bahsi geçen planlar eylemin nedeni değildir. Bir eylemin gerçekleşmesi için bir plana ihtiyaç olmamakla beraber, durumdan duruma göre farklılıklar meydana geldiği için, bu plana sürekli sadık kalınmaz. Ona göre eğer biz bu modeli esas alırsak hiç bir şekilde rutin, anlamlı ve yaratıcı olan eylemlerden söz edemeyiz. Eylemin rasyonel kaynaklı olduğu düşüncesi birçok açıdan eleştirilebilir olsa da, büyük bir oranda kabul edilen bir görüştür. Joas'a göre bu modele önem verilmesinin nedeni Descartes'ın geliştirmiş olduğu düalizm fikriyle yakından alakalıdır. Hatırlanacağı gibi Descartes; ben ve dünya, ruh ve beden arasında bir ayrıma gitmiş ve bu düalizmi eylem teorisinde de kullanmıştır. Oysa Joas, tıpkı pragmatizmin Descartes felsefesi ve Alman İdealizmi'nden uzaklaştığı gibi, eylem teorisinde de amaç ve araç şemasından ve dolayısıyla düalist perspektiften ayrılmak gerektiğini vurgular. O, insanı geriye çekilmiş, tabir-i caizse herşeyden el etek çekmiş, sadece dünyayı gözlemleyen ve onun hakkında tefekkür eden, ardından bir karar verip eylemde bulunan bir süje olarak görmez. İnsandaki yönelmişlik/intentionality duygusu ruhi bir şey değildir. İnsanın algılaması, farkında olması, idrak etmesi vb. nitelikler eylemden önce var olan nitelikler değildir. Tam tersine bunlar eylemin oluşum safhasında meydana gelen ve onlar sayesinde eylemin o duruma göre sürdürüldüğü ya da değiştirildiği özelliklerdir. İnsan tarafından ortaya konulan amaçlar da eylemden önce meydana gelen hususiyetler değildir. Zikredilen bu hususiyetler, insanın eylemlerine otomatik olarak etki eden yönelimlerimizdir. Yani insan ne zihnine göre amaçlar meydana getiren bir varlık ne de biyolojik olarak

yönlendirilen bir varlıktır; tam tersine sahip olduğu öncelikler doğrultusunda hareket eden bir varlıktır. İnsanda bilinçli olmayan bu yönelimlerin bulunduğu yer bedenidir. Bu noktada insan becerileri, alışkanlıkları ve çevresine dair bilgisi şeklinde tezahür eder ve bilinçli olarak koyduğu amaçların arka planında yatar.

Düalizmden uzak bir insan anlayışı ve farkındalığı, eylemler hususunda bizi farklı bir tablo ile karşı karşıya getirir. Joas'a göre dünya hakkındaki algılarımız, kendi eylem kabiliyetlerimiz ile tecrübelerimiz tarafından oluşturulur. Güncel bir eylem amacımız olmasa bile, dünya bizim için mümkün eylemler tarzındadır ve algılarımızın esas amacı, algılananı eylemlerimizde pratik olarak kullanabilmektir. Gerçeklik hakkındaki algılarımız da öznel bir algı değil, bizatihi gerçekliğin kendisidir. Eylemde bulunan kişi için, insan ve dünya farklı gerçeklikler değildir. İnsanın dünyaya karşı ilgisi tabii bir şekilde meydana gelir ve bir güven içerisinde devam eder. Ancak pragmatik eylem modeline göre kriz durumlarında insan alışkın olduğu eylemi meydana getiremez.¹⁶ Bu noktada pragmatik eylem teorisine geçmeden, bu teoride geçen ve Joas'ın da eylem teorisinde esas aldığı 'yaratıcılık' kavramından bahsetmek gerekir.

Joas'a göre yaratıcılık idesi, yeni bir şeyin yaratılması anlamında eski yaratılış teorilerinde yerini almıştır. Hıristiyanlıkta ise bu kavram 'creatio ex nihilo' yani yoktan yaratma inancı olarak ortaya çıkmış ve mevcut olmayan dünyanın bir ve tek olan bir yaratıcı tarafından yoktan var edildiği inancı olarak tezahür etmiştir. Fakat Rönesans'ın ilk dönemlerinde bu kavram yaratıcıdan yaratılana aktarılarak, ciddi bir algı değişikliğine sebep olmuştur. Böylece kavram sonraki dönemlerde insanın meydana getirdiği eylemler için kullanılmaya başlamıştır. Modern dönemde birçok

¹⁶ Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 38- 41.

felsefi düşünce ve akımda yaratıcılık kavramına çokça rastlanır. Bunlardan bazılarını Joas şöyle aktarır: Örneğin Johann G. Herder dil, sanat ve bilim yoluyla insanın kendini gerçekleştirmesini yaratıcılığının bir ifade şekli olarak görür. Yine Joas'a göre Marx, üretim alanında insanın yaratıcı bir boyutu olduğunu vurgular; çünkü burada birey ya da toplum yeni bir şey meydana getirerek bu yolla kendisini gerçekleştirir. Joas'a göre yaratıcı eylem için bir başka örnek Cornelius Castoriadis'in ihtilal fikridir. Fakat zikredilen örneklerdeki yaratıcılık ifadeleri, yani bilim, üretim ve ihtilal eylemleri Joas'ın kastettiği anlamda yaratıcılık değildir. Şöyle ki Herder'in yaratıcılığı dil, sanat ve bilimin ifadesi olarak görmesi insanın bireysel eylemlerini kapsamaktadır. Marx'ın üretim alanındaki yaratıcılığı, objektif dünya ile ilgili olup, maddi olanı eylemin nedeni olarak görülmektedir. Yine Castoriadis'in ihtilal fikri, bir arada yaşayan insanlar için kurumların köklü değişiklikler yapması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla zikredilen anlamlar Joas için sadece yaratıcılık kavramının metaforlarıdır, onlar önemli tecrübeler olsa da, yaratıcılığın belirli bir eylemle sınırlanması anlamına gelmektedir. Mezkur filozoflar birbirlerini kapsayan ve bütün insan eylemlerinin yaratılış boyutunu içine alan bir anlam yakalayamamışlardır.

Joas, 19. yüzyılın ikinci yarısında Alman hayat felsefesinde ve Amerikan pragmatizminde yaratıcılık kavramının daha geniş çerçevede ele alındığını ifade ederek birkaç örnek üzerinde durur. Ona göre Arthur Schopenhauer'e bakıldığında, onun insan eylemlerini, insanın bedeniyle ve istenciyle birleştirdiği görülmektedir. Schopenhauer'in istenç kavramıyla kastettiği anlam, eylemi insandan bağımsız olarak yönlendiren metafizik bir prensip olmakla beraber yaratıcılığın özelliklerini de taşımaktadır. Joas, ikinci örnek olarak Nietzsche'deki istenç kavramını verir.

Nietzsche düşüncesinde istenç, insan eylemlerini belirleyen bir prensip olmakla beraber, geliştirilebilen bir yetenektir; böylece kişi var olan düzene karşı güçlenip başkaldırabilir ve yeni bir düzen meydana getirebilir. Buna ilaveten yaratıcılık kişinin kendini meydana getirme ve kendisinin üstüne yükselme sürecidir. Sonuç olarak bu iki filozof yaratıcılığı eylemden ayırsa da, anlayışları Joas açısından tatmin edici değildir.¹⁷ Amerikan pragmatizmine gelince, Joas pragmatizmde yaratıcılığın yukarıda zikredilen bilim, üretim, ihtilal vs. gibi tek bir metaforla bahsedilmediğinin altını çizer. Pragmatizmde yaratıcılık eylemden ayrılmaz; hatta tam tersine yaratıcılık, eylemin temelidir ve gün içerisindeki tüm yapıp etmelerimizde mevcuttur. Joas, bu konuyla alakalı düşüncelerine geçmeden pragmatizm düşüncesinin nasıl doğduğuna kısaca değinir.

Pragmatizmin çıkış noktası Descartes düşüncesine eleştiride yatar. Descartes'ın düşünen ben fikri ile ortaçağ düşüncesinin kabulleri bilincin karşısından bertaraf edilmiştir. Fakat bu anlayış, çözülmesi güç olan problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri düşünen ben zemini üzerinde dünya-beden ve başkasının nasıl konumlandırılacağı meselesidir. Bir diğeri, pragmatizm, kartezyen şüpheciliğin anlamından kuşku duymuştur. Joas bu noktada pragmatizmin kurucusu olan Charles Sanders Peirce'ün şüpheyeye dair düşüncelerine yer verir. Hatırlanacağı gibi Peirce, Kartezyen düşüncedeki şüphenin gerçek bir şüphe olmadığını; en başta bir şüpheden yola çıkıldığı düşüncesinin gerçek olmadığını ifade eder. Kişi böyle bir durumda kendi kendisini aldatmaktadır. Oysa kişi, araştırmaları esnasında öncelikle inandığı hususlar hakkında şüphe duyabilir, çünkü bunun için pozitif bir nedeni vardır. Hiç kimse sadece Kartezyen felsefedeki gibi bir maksim'den dolayı şüphe etmez. Joas

¹⁷ Sabine Schöbner, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 29-32.

pragmatizmin doğuşundaki bu hususlardan bahsettikten sonra pragmatizmin eylem modeline geçer.

Pragmatizmin eylem modeli, ona göre dairevi şekilde dönen aşamalardan oluşur. Bu modelde dünya hakkındaki bütün algı ve eylemler tabii bir şekilde olgu ve alışkanlıklara dair inançlardan kaynaklanır. Fakat inançlara bağlı olan bir eylemde arızı bir durum meydana gelerek alışılmış eylem süreci bölünür. Problemin kaynağı dünyadır; çünkü eylemdeki alışkanlıklar ile çakışmaktadır. İşte bu aşama gerçek şüphenin meydana geldiği aşamadır. Bu aşamadan çıkmak için bölünmüş olan birliği tekrar inşa etmek gerekir. Algı sayesinde eylem, farklı noktalardan hareket ettirilerek yapılandırılmalıdır. Bu inşa süreci, eylemde bulunan için yaratıcı bir başarıdır. Eylemin dönüştürülmesi başarılı olduğunda süreç tekrar rutinleşir. Joas'a göre bu noktada yaratıcılık maharetli bir şekilde problem çözme kabiliyetine dayanır. Yaratıcılığı problem çözme kabiliyetine dayandıran pragmatizmin eylem teorisi birkaç noktadan hareketle eleştirilmiştir. Bunlardan ilki, sadece bir problemin meydana geldiğinde ve bunun çözümü için yaratıcı bir arayış içerisine girildiğinde bilincin ortaya çıkmasıdır. Joas bu eleştiriye haklı bulmaz; çünkü ona göre eylemin alışagelmış olan kısımlarında da bir bilinç söz konusudur. Bir eylemde yaratıcı bir şekilde meydana getirilmiş çözümler, bilince kayıt edilmez, onlar yeni bir eylem tarzı oluşturur ve yeni bir alışkanlık olurlar. Meydana getirilmiş olan çözüm bu problemin tekrar yaşanmasını engeller. Pragmatizmin eylem teorisine bir başka eleştiri de bilincin görevini eyleme bağlamasından ötürüdür. Pragmatizm, duyu motoruna bağlı eylem modelini bütün öğrenmeler için kabul eder ve böylece kültürel anlam taşıyan eylem türlerini indirger. Önemli bir diğer eleştiri de bütün eylemlerin araçsalcılığa

indirgenmesidir. Joas buna benzer bir çok eleştirinin yapıldığını ifade etmektedir. Eleştirilerin nedeni; pragmatizmin bilincin yerine eylemi koymasındır.¹⁸

Joas pragmatizmde olduğu gibi, insanı eyleyen olarak merkeze koymaktadır. Buradan hareketle, yaratıcılık kavramına vurgu yaparak, bütün insan eylemlerinin yaratıcı bir yönü olduğunu iddia eder.¹⁹ Çünkü insan, eylemleri ile daima yeni bir şey meydana getirmektedir. Bu nedenle yaratıcılık insanın sahip olduğu bir karakter özelliği ya da sıra dışı bir yetenek olarak anlaşılmamalıdır.

Joas pragmatizmin eylem modelini antropolojik koşullarla, yani kişinin bulunduğu şartlar ve insanın sosyal özelliği ile birleştirerek açıklamaya çalışır. Biraz daha açıklık getirecek olursak, eylemler ilk etapta insanın bedensel ihtiyaçlarını karşılayan ve kendiliğinden meydana gelen önceliklerimiz tarafından yönlendirilir, böylece insan bedensel ihtiyaçlarını karşılar. Bu evrede eylem rutin bir şeydir ve insan çevresindekilere karşı daima bildiği ve öğrendiği davranışlarla karşılık verir. İkinci olarak insanın önceliklerine göre meydana getirdiği eylem sürecinde, insan ve çevresi arasında bir sorun meydana gelirse, insanın davranışında bir kopukluk oluşur. Sorun oluşmasının nedeni, dünyanın insanın alışkanlıklarına ve beklentilerine sınırlı bir şekilde karşılık vermesidir. Bu durum insanda ümitsizliğe ve kendini eleştirmesine yol açar. Sonraki aşamada insan şimdiye kadar gerçekleştirdiği eylemlerini sorgulamaya başlar; fakat bu sorgulama her zaman tezahür etmez. Çünkü insan her zaman bir problemin varlığını farkına varamayabilir. Eğer problemin farkına varırsa buna yönelik çözüm arayışına girer ve yaratıcı bir eylemle kendisinde mevcut, alışagelmiş önceliklerini değiştirir. Bu süreçte kişi, daha önceki davranışından farklı bir eylem gerçekleştirip bunu sürdürebildiğinde yeni bir şey

¹⁸ Hans Joas, *Die Kreativität des Handelns*, s. 187-192.

¹⁹ Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 27.

meydana getirmiş olur. Kişinin yeni bir eylem tarzı oluşturması ve bu yeni geliştirilen davranışın mevcut alışkanlıkları arasına girmesi ta ki bir sorunla tekrar karşı karşıya gelinceye kadar rutin bir şekilde devam eder. Bu durum sürekli olarak kendini tekrar eden bir döngüyü temsil eder. Burada vurgulanması gereken husus şudur: Eylemde bulunan kişi her defasında daha gelişmiş bir eylem repertuarına sahip olur ve bu durum insanın dünya ile olan ilişkisine de yansır.²⁰

Joas, geliştirmiş olduğu eylem teorisinde, diğer teorilerden farklı olarak kişinin bulunduğu durum ve koşulların eylem açısından taşıdığı öneme vurgu yapar. Buna göre bir kişi eylemde bulunmak için, bulunduğu durumun karakteri hakkında da bir karar verebilme yeteneğine sahip olmalıdır. Bu gerçekleşmeden kişinin eylemde bulunması mümkün değildir. Her eylemde insanlar arası ve nesneye karşı bir ilişki söz konusudur ve kişinin bu esnada içinde bulunduğu durum bir şey yapmak ya da yapmamak için bir meydan okumadır. Filozofun burada vurgulamak istediği nokta, eylemlerin bir duruma cevap niteliğini taşıdığıdır, zira içinde bulunulan durum insanı bir eylemde bulunması için cesaretlendirmektedir. Eğer bir durumda belirsiz öncelikler mevcutsa, ancak o zaman bir anlam taşır ve eylem meydana gelir.

Joas içinde bulunulan durumu, eylem teorisinin birinci temel kategorisi olan amaç-araç şemasının yerine geçebileceğini de beyan eder. Yukarıda vurguladığımız gibi amaçlar eylemin başlangıcı değildir, daha çok insanın bulunduğu durum ve sahip olduğu öncelikler eylemin başlangıcına neden olur. Ancak sahip olunan öncelikler ve bulunulan durum birbirine karşılık gelmediği ve kriz olduğu zaman bir amaca ihtiyaç duyulur. Böyle bir durumda kişi daha önce üzerinde düşünmediği önceliklerini gözden geçirip değerlendirmelidir ve farklı öncelikler arasında bir karar

²⁰ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 32-34.

kılarak amaçlarını ortaya koymalıdır. Bunu yapabilmesi için ise belirli ölçülere ihtiyaç vardır. İşte bu ölçüler değerlerdir.²¹

Joas eylem teorisini ortaya koyduktan sonra eylemi birkaç açıdan incelemektedir. Öncelikle eylemin meydana gelmesi için insanın ne tür koşullara sahip olduğu üzerinde durmaktadır. İkinci olarak zikredebileceğimiz bir başka konu, eylemde insan vücudunun hangi role sahip olduğu ve son olarak eylemi bir sosyalleşme olarak ifade ederek özneler arası eylem konusuna değinmektedir. Şimdi bu hususlara göz atalım.

2.1 Eylemde Antropolojik Koşullar

Joas'a göre insan eylemi konusunda ortaya konulan teorilerde, eylem için gerekli olan biyolojik koşullar göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle bir eylemin meydana gelebilmesi için bireyde hangi biyolojik koşulların mevcut olması gerektiği ile insan bedeninin ne tür bir fonksiyonu olduğu hususu çözülmesi gereken iki temel problemdir. Joas bu sorulara cevap bulmak için, Arnold Gehlen'in düşüncelerinden yola çıkar, çünkü o antropolojisini insan eylemlerinin yapısından hareketle açıklar. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla Gehlen, insan ve hayvan arasındaki farklılığı lineer şekilde yeteneklerin geliştiği bir evrimleşme süreci olarak değil, hayvani davranışlarda bir kırılmanın meydana gelmesi olarak açıklamaktadır. Yani insan eylemleri hayvani davranışın gelişmiş bir biçimi değildir ve aralarında ciddi farklılıklar mevcuttur. Ancak Joas, Gehlen'in insanı eksik bir varlık olarak nitelendirdiğini ifade etmektedir. Zira insan doğumuyla beraber çevresine uyum sağlayamaz ve tek başına yaşamını sürdüremez. Aynı şekilde insan hayvanda mevcut olan içgüdülere sahip değildir ve hayvanın davranışına neden olan etki-tepki

²¹ Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 41-42.

şemasından uzaktır. İçgüdülere dayanan bir davranışın özelliği, bir etkenin algılanması, otomatik davranış tepkileri ve katı bir güdüleme sistemidir. Bu üç karakteristik özellik insanda belirgin bir şekilde farklıdır. İnsan kendi algı alanını kendisi oluşturmalı, davranış süreçlerini öğrenmeli ve güdülerin yerine onu yönlendiren öncelikleri oluşturmalıdır. Bu nedenle Joas'a göre insan kendi gelişim sürecini meydana getirmektedir ve insan hayvanın sahip olmadığı ve istediği gibi şekillendirebileceği eylem alanlarına sahiptir. İnsanın eksik olması onu gelişmeye tabi tutar ve kültürel sembollerle işlenmiş bir çevrede aktif bir öğrenmeyle kendi eylemlerini yönlendirir. Joas'a göre insanın zekâsı ve yaratıcılığı onun hareket alanını genişletir. Joas, yine Gehlen'in düşüncelerine atıfta bulunarak, insan eylemlerinde biyolojik koşulların önemli olduğunu, fakat bunun eylemi belirlemediğinin de altını çizer.²²

2.2 Bedene Hâkimiyet

Eylemde anlam taşıyan öncelikler, Joas'ın eylem teorisinde diğer bir unsur olan eylemin bedenselliğine dikkat çeker. Joas sosyolojik eylem teorilerinde beden eylemin temeli olarak görüldüğünü ancak bu hususa yeteri kadar önem verilmemesinin bir eksiklik olduğunu ileri sürer. Yukarıda rasyonel eylem teorilerinde dualist bir insan resmi mevcut olduğunu zikretmiştik. Fakat söz konusu anlayış, insan vücudunun, yönelimselliğin bir enstrümanı olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Joas önlenemeyen bireysel bir beden hâkimiyeti yerine, bedenin kontrol edilmesi ile bu kontrolün periyodik bir şekilde gevşemesi arasında bir denge fikrinden bahseder. Bunun için ise Maurice Merleau-Ponty'nin 'pasif yönelimsellik' düşüncesine atıfta bulunur. Joas bununla, bazı eylem şekillerinde vücudun tıpkı uyku

²² Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s.35-37; Hans Joas, *Die Kreativität des Handelns*, s. 253-256.

esnasında olduğu gibi bir gevşeme hali aldığından bahseder. Böyle bir durumda bedeni kontrol etme zorunluluğu yoktur. Joas'ın bu hususta atıfta bulunduğu bir başka kişi de Helmuth Plessner'dir. Plessner'in 'yönelimselliğin anlamlı kaybı' düşüncesinde, ağlama veya gülme esnasında bedenin kontrolünün gerçekleşmediği ifade edilir. Joas, Plessner ve Merleau-Ponty'e dayanarak beden kontrolünde aktif ve pasif aşamaların yanı sıra beden kontrolü kaybedildiğinde de insan eylemlerinin belirlendiğini savunur.

Beden kontrolünün kökenini araştırdığımızda, insan hayatının başlangıcında bu özelliğe sahip olmadığını görürüz. Bunun için insanın öncelikle kendi bedeninin bir bütün olduğunun farkına varması gerekir. Bu noktada Joas, G. H. Mead'ın düşüncelerini referans verir. Mead'a göre insan önce kendi bedenini diğer kişilerden ve çevresinden ayırt ederek algılar. Kişinin kendi bedenini bir bütün olarak algılaması, gelişim sürecinde bazı koşullara bağlıdır. Sözelimi, bir çocuk çevresindeki nesnelere kendisinden bağımsız var olan şeyler olarak anlamaya başladığında oluşmaya başlar. Bu oluşum öncelikle çocuğun, diğer kişilerin davranışlarını benimsemesiyle gerçekleşir. Daha açık bir ifadeyle çocuk kendi beden bütünlüğünü sosyal etkileşim sonucu tecrübe etmeye başlar.²³ Mead, devamla, insanın ilk etapta kendisini sosyal ya da psişik dünyadan ayıran sınırların farkında olmamasına rağmen, sosyal etkileşimin içerisinde yer aldığı ifade eder. Birinci aşamada birey, doğumıyla beraber ilişki içerisine girdiği kişileri kendisinden ayrı olarak bilmez. İkinci aşamada birey nesnenin konumunu keşfeder. Biraz daha açıklık getirecek olursak, insanın kendini bir nesne ile aynılaştırması ile nesne algısı başlar. Bu durumun kaynağı ise, bir önceki aşamadaki ötekiyle kendini aynılaştırmasıdır.

²³ Sabine Schöbner, *Der Neopragmatismus von Hans Joas* s. 44-45.

Çocuk bu evrede kendi uzuvlarını bir nesneye baskı uyguladığında ya da baskıyı hissettiğinde tecrübe eder. Böylece el ile gözün iş birliği sayesinde nesnenin konumu ve kendisinden bağımsız olarak bir direnişe sahip olduğunu varsayarak, cansız nesnelerin kendi vücudundan farklı bir şey olduğunu anlamaya başlar. Bu aşamadan sonra birey kendisini bedeniyle aynılaştırır ve kimlik meydana gelir.²⁴

2.3 Özneler arası Eylem

Joas yukarıda ifade edildiği gibi bireyi sosyalleşme açısından ele alarak üç noktaya vurgu yapmaktadır. Vurgu yapılan hususlar; nesne algısı, kendi vücut bütünlüğünün farkına varılması ve kimlik inşasında diğer insanlarla etkileşim içinde olması idi. Joas, Mead'ın izinden giderek, özneler arası yapının bireyin otonomisinin gelişmesinde önemli bir koşul olduğunu ileri sürer. Birey kendi gelişimi esnasında kendisine ancak diğeri ile ulaşır. Bu yüzden ben, ilkin sosyal olarak meydana gelen bir şey olarak anlaşılmalıdır. İkinci olarak Joas için eylem, birbiri ardına sıralanan bireysel hareketler değildir. Joas burada da Mead gibi tek bir organizmanın davranışını değil, etkileşim içerisinde olan insan gruplarından yola çıkmayı önceler. Bu noktada Mead'ın sosyal eylem kavramına vurgu yapmak gerekir. Gerçekten insanların grup halinde etkileşim içerisinde olmaları Joas'ın Mead'dan naklettiği kadarıyla, insan türüne has olan iletişim sayesinde mümkündür. İnsanların davranışları hususundaki beklentileri iletişim yoluyla gerçekleşmektedir. Üçüncü olarak birey ve grupların eylem yeteneğine sahip olması, tamamen kazanılmış bir şey değildir, bu nedenle yeteneğin sürekli canlı tutulması gerekir. Sözgelimi dini ritüellerdeki aşkınlık tecrübesi eylem yeteneğini canlı tutar. Bu nedenle Joas, aşkınlık tecrübesinin diğer bireylere ya da değerlere bağlılık için bir ön koşul olduğunu

²⁴ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas* s. 44-46.

söyler. Burada zikredilenlerin dışında Joas, Mead'ın düşüncelerine ilave niteliğinde günlük tecrübelerin haricinde kolektif tecrübelerin de eylem süreçleri açısından bir önem taşıdığını ifade eder. Bu tecrübeler bireyi derinden etkilemesinin yanı sıra yeni kurumların oluşmasında ve mevcut bağların tekrar canlandırılmasında etkin olur.

Joas'ın eylem açısından sosyalleşme kavramına atıfta bulunması, onun bireysel bir eylem teorisinden kaçınmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Fakat bunu yaparken Joas bireyin eylemdeki otonomisini de koruma altına almak ister. Joas, bireysel eylem, topluluk halinde eylem ve sosyal düzen kavramlarını birleştirirken; hiç birinin diğerinden üstün bir konumda olmadığını, aksine bunların birbirlerine bağımlı olduklarını vurgular.²⁵

²⁵ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 46-49.

İKİNCİ BÖLÜM

HANS JOAS'IN DEĞER ANLAYIŞI

Hans Joas, eylem teorisini değerlerin nasıl meydana geldiği hususundaki düşünceleriyle genişletir. Joas, bu çerçevede daha önce üzerinde durmuş olduğumuz yaratıcılık kavramına atıfta bulunarak, bunun sadece problem çözümünde kullanıldığında dar şekilde anlaşılacağını ifade ederek, kanaatimizce değer teorisinde de bu kavram üzerinde ilerleyeceğinin ipucunu vermektedir. Eylem teorisinde Joas, değerlere zaman zaman atıfta bulursa da bu konuyu daha çok “Değerlerin Oluşumu” adlı eserinde derinlemesine incelemektedir. Değer konusunda Joas daha önce ortaya koymuş olduğu yaratıcı eylem teorisine atıfta bulunarak bunu değerler aracılığıyla daha net bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır. Tezimizin asıl konusu değer olduğundan, söz konusu eser, tezimizin ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle konumuza geçmeden, eser hakkında genel bir çerçeve ve Joas'ın izlediği yöntem hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Öncelikle dikkat çekmek istediğimiz nokta, Joas konu hakkında bilgi verip sonra tezini ortaya koymayıp aksine, daha kitabın ilk sayfalarında tezini zikretmesidir. Joas, tezini formüle ettikten sonra, kitabın diğer bölümlerinde, değer kökeni meselesini ele alan düşünürler ile meseleyi aydınlatmaya çalışır. Çalışmamızın giriş kısmında ifade ettiğimiz gibi Joas değer sorununu da hermeneutik yöntemi ile ele alır. Klasik düşünürlerin fikirlerini günümüz şartlarına uygun bir bakış açısıyla yeniden değerlendirerek ve yorumlayarak ortaya koyar. Zira düşüncelerin canlı tutulabilmesi bu şekilde mümkün olur. Elbette Joas'ın atıfta bulunduğu filozof veya sosyologların görüşleri, değer kökeni problemi hakkında ortaya koymuş olduğu teorisini destekleme mahiyetindedir. Bu bölümde amacımız,

Joas'ın değer konusuyla ilgili görüşlerini incelediği düşünürlerle bağlantılı olarak vermektir. Böylelikle bir bilgi yığını oluşturmadan, anlaşılır bir şekilde konuyu irdelemeye çalışacağız.

1. “Değer” Kavramı

Joas'a göre "değer" kavramı 19. yüzyılın sonlarına doğru ilk defa felsefe alanında kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın kullanımı tesadüfi değildir, aksine düşüncede köklü bir değişime yol açmış ve felsefe geleneğinde kullanılagelen 'iyi' kavramının yerini almıştır. Felsefe tarihine bakıldığında değer kavramı, 'iyi'nin artık kendi başına var olan (eigenstaendiges Seiendes) değil, aksine insan ve dünya bağlamında düşünölmeye başlandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır.²⁶ Felsefede merkezi bir role sahip olan 'iyi' kavramının, yerini zamanla 'değer' kavramına bırakmasının Joas'a göre iki nedeni vardır: Birincisi; önceleri 'iyi'den çıkarılan tek bir anlam olmasına rağmen, sonradan bu kavram çoğulcu bir anlam kazanmıştır. Zira herkes yaşadığı kültür, mensup olduğu sınıf ve sahip olduğu cinsiyeti doğrultusunda farklı bir anlayış düzeyine sahip olduğundan, 'iyi' kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Bunun sonucunda ise 'iyi' kavramının yerini 'değer' kavramı almış ve böylece değer kavramıyla farklı insanların farklı bir 'iyi'yi anlaması ortaya çıkmıştır.

İkinci nedeni ise 'iyi' kavramının tarihsel olmayışından kaynaklanmaktadır. Yani 'iyi' kavramı, belirli bir zaman dilimine ait değil; ebedidir. Oysa tarihte her dönemde farklı ve değişen bir 'iyi' algısı mevcuttur. Dolayısıyla tarihte sürekli değişik anlamlarda anlaşılan bu kavram gelecekte de kimsenin öngöremeyeceği şekilde değişecektir.

²⁶ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 39.

1.1 Değer, Norm ve İstek Kavramları

Joas, değer kavramının hakkıyla anlaşılabilmesi için, onun öncelikle norm ve istek kavramlarından ayrılması gerektiğini ifade eder. Zira değer kavramının profilinin netlik kazanması böylelikle mümkün olur. Ona göre norm kavramı değer kavramıyla sürekli bir arada telaffuz edilse de, aralarında büyük fark vardır. Norm bizi ahlâki olarak ya da hukuki olarak sınırlar ve belirli şeyleri yapmamızı ve dahası belirli araçları kullanmamızı engeller. Bunu bir örnekle netleştirmeye çalışalım. Örneğin bir dükkanda kimse görmeden pahalı bir şişe içeceği alıp para vermeden dışarı çıkabiliriz. Bu şekilde davranmamız ahlaki açıdan ya da hukuki olarak istenmez, dolayısıyla da sınırlanmış oluruz.

‘İstek’ kavramına gelince Joas, bazı düşünürlerin değer ile istek arasında bir ayrıma gitmediklerini, değerleri istekle aynı anlamda gördüklerini veya isteğin bir üst derecesi olarak kabul ettiklerini ifade eder. O, istek ile değer kavramını birbirinden ayırır ve bu durumu İngilizce’de kullanılan arzu etmek (desire) ve arzu edilen/istenen (desirable) kelimelerini örnek vererek, ikisi arasındaki farkı açıklar. Joas'a göre istekler kesin arzulardır. Örneğin ‘bir şey içmek istediğinizi hissetmek’ gibi. Oysa değer, arzu edilen hakkında bir düşüncedir. Her ikisi de iç dünyamızda birbirinin aynısı değildir. Bunun yanı sıra değerler bizim önceliklerimizi ortaya koyar ve seçim yapmak zorunda kaldığımız durumlarda bizi kendimize karşı bir pozisyon almak zorunda bırakabilir.²⁷

Norm ve istek kavramlarının farkını ise Joas sigara içme isteğine sahip hamile bir kadının durumu ile izah etmeye çalışır. Buna göre hamile bir kadın sigara içme isteğine sahip olsa da, sigaranın bebeğine zarar verebileceğini ve bunun yanlış bir

²⁷ Joas’ın Friedrich-Ebert Vakfı’nın Değerler Kongresi’nde Değerler Üzerine Tebliği, (Çevirimiçi Kaynak) www.youtube.com/watch?v=zecWBXQtKDU. Erişim Tarihi: 18.07.2013.

davranış olduğunu bilir. Dolayısıyla kadının sahip olduğu değer bağlılığı ona bu isteğinin doğru olmadığını söyler. Kadının bu durumda sigara içmemesi norm tarafından yasaklanmış bir şey değil, kendi isteği doğrultusunda almış olduğu bir kararın sonucudur. Çünkü sigara içmeme eylemi kadın için bu durumda daha değerlidir.²⁸

Joas değerlerin norm ve istek kavramlarından farkını ortaya koyduktan sonra onu şu şekilde tanımlar: Değerler, güçlü duygularla dolu iyinin düşünceleridir. Onları güçlü duygular olarak vurgulamasının nedeni, insanın bu düşüncesine karşı gelindiğinde, ona kızgınlıkla tepki vermesinden kaynaklanmaktadır. Unutulmaması gereken bir diğer nokta ise, değerlerin insanı kendisine çeken ve etkileyen bir yönü olduğudur.²⁹

2. Değerlerin Oluşumu

Joas, felsefe ve sosyolojinin değerlerin nasıl meydana geldiği problemi üzerinde durmamış olmalarından yakınmaktadır. Değerlere büyük önem atfedilse de onlar, mevcudiyetleri sorgulanmadan kabul edilmiştir. Fakat bu durum 19. yüzyılın başlarından itibaren değişmiş ve 1930'lara kadar William James, George Herbert Mead, Emile Durkheim, George Simmel, Max Scheler ve John Dewey tarafından değerlerin nasıl oluştuğuna dair bazı teoriler geliştirilmiştir. Günümüzde bütün bu sorgulamalar unutulmuş ve bu husus yeniden 1980'lerde Charles Taylor tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Bu düşünürlerin ortaya koymuş oldukları fikirler ışığında

²⁸ Katharina Baessler, " *Die Entstehung der Werte* " in *Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, München, Grin yayn., 2009, s. 3-4

²⁹Joas'ın Friedrich-Ebert Vakfı'nın Değerler Kongresi'nde Değerler Üzerine Tebliği, www.youtube.com/watch?v=zecWBXQtKDU.

Joas değerlerin nasıl meydana geldiği konusunu irdelemiş ve kendi tezini ortaya koymuştur.³⁰

Joas, öncelikle kendi düşüncelerini faydacılık (utilitarizm) ve normativizm akımlarından ayırmaktadır. Faydacılık savunucuları değerlerin ve normların kaynağı hakkında bir açıklama çabasına girmemişlerdir. Faydacılara göre insan, eylemlerini kendi faydasını gözeterek meydana getirirken, normativizm'in savunucuları insan eylemlerinin göz ardı edilemez normatif bir boyutu olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle her iki akımın çizgisinden gidenler değerlerin kaynağını analiz etme hususunda yetersiz kalmışlardır. Değerlere belirgin şeyler gözüyle bakarak, bütün eylem ve çabaların özel ve maddi şeyler üzerine olduğunu ya da değerlerin tamamıyla dışsal (exogen), yani dış nedenlerden dolayı oluştuğu düşünülmüştür. Joas'a göre, günümüzde bu akımları eleştirenlerin yanı sıra, bunların savunucuları da, değerlerin kaynağının göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Joas bu akımların değerler konusunda birçok fikir ortaya koymalarına rağmen, değerlerin nasıl oluştuğuna dair düşüncelerinin yetersiz kalmasından ötürü bu iki akımla görüş birliği içinde değildir.³¹ Bu nedenle Joas, eylem teorisinde olduğu gibi, değer konusunda da, bir pragmatist olarak insanı merkeze alarak tezini ortaya koyar. Ona göre değerler, insanın kendini inşasındaki deneyimlerinden ve kendi aşkınlık tecrübesinden meydana gelir.³²

Joas'ın bu tanımını tahlil ettiğimizde dikkat çeken anahtar kavramlar, “inşa etmek”, “aşkınlık”, ve “tecrübe” kavramlarıdır. Joas'ın tezinin hakkıyla anlaşılabilmesi için bu kavramların, Joas'ın düşünce dünyasındaki yerlerini ve yansımalarını açıklamaya çalışacağız.

³⁰ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 80.

³¹ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 27;36.

³² Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 80.

2.1 Bireyin İnşası ve Kimlik Meselesi

İnsanın kendini inşa etme süreci, değer tecrübesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle Joas öncelikle, kimliğin nasıl oluştuğu meselesini Mead'ın geliştirmiş olduğu teoriye atıfta bulunarak ortaya koyar. Joas'ın ifade ettiği üzere, kimlik insana doğuştan verilmiş bir şey değil; antropolojik bir gelişim süreci ile oluşan bir unsurdur. Teoriyi açıklamadan önce meydana çıkış sürecinden bahsedeceğiz.

2.1.1 Kimlik Konseptinin Tarihçesi

Sosyal bilimlerdeki kimlik anlayışı 19. yüzyılın son on yılında Amerika'da ortaya çıkmıştır. Joas'a göre sosyal bilimlerdeki bu gelişmeye katkı sağlayan yazarlardan bazıları unutulmuş, bazıları ise meydana getirdikleri başarıdan dolayı klasikler arasına girmiştir. Bütün bu denemelerin çıkış noktası ise William James'in 1890'da yayınlanan "Psikoloji" adlı eseri olmuştur. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla James, bu eserinde bilincin mahiyeti üzerinde durmuştur. Buna göre bilinç, dış dünya hakkında elde ettiğimiz izlenimlerimizin kayıt edildiği ve düzenlendiği bir kap değil, aksine kendi yasalarına göre düşünceler ve duyguların meydana geldiği ve kaybolduğu bir ırmaktır. Bu ırmağın içerisinde sabit adalar vardır, bunlardan biri, bilinen olarak ben (self as known), yani benin süje olarak değil, obje olarak anlaşılmasıdır. Bu noktada ampirik ben (empirical self) saf benle birlikte bütün benin (total self) öznesini oluşturur. Ampirik ben, maddesel ben (material self), sosyal ben (social self) ve ruhsal benden (spiritual self) oluşur. Başka bir ifadeyle o, kişinin nesnel dünyası ile diğer insanlarla olan etkileşimi ve kendi duygu ve yeteneklerini meydana getiren yönü ile üç bölümden oluşur.³³

³³ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 234-235

Joas'a göre James'in sosyal ben'i, ampirik ben'in altında ele alması ile saf ben'in çözülmemiş bir problem olarak kalması, genç nesil yazarlar arasında hayal kırıklığına neden olmuştur. Onlar maddi beni savunan inançlara ve kimliğin sosyal öncesi veya sosyal dışı karakterine karşı çıkararak, James'in bilinç hakkında ortaya koymuş olduğu bilinç ırmağı metaforunun dışını çıkmak istemişlerdir. Joas'a göre, bu genç nesil yazarlar ben'i, bütün görünümleri ile sosyal etkileşimlerin bir sonucu olarak düşünmüş ve ona radikal bir şekilde konuşkan ya da iletişimsel (kommunikativ) bir karakter atfetmişlerdir. Buradan hareketle çok farklı düşünceler geliştirilse de, kabul gören George Herbert Mead'ın fikirleri olmuştur. Mead, insan türünün iletişimi ve bizatihi sosyalliği hakkında antropolojik bir teori geliştirmiştir. Akabinde ise çocukta benliğin nasıl geliştiğini analiz etmeye çalışmıştır. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla Mead'ın ortaya koymuş olduğu teorisindeki benlik, gelişen şahsiyet yapısını değil, kişinin kendisiyle olan ilişkisinin yapısıyla ilgilidir. Mead'ın ortaya koymuş olduğu bu konsept, sosyoloji alanında bir çok araştırmaya kaynaklık etse de, bu konseptin zaferi Amerika ile sınırlı kalmıştır.³⁴

1945'de psikanaliz zemininde yeniden benlik hakkında ikinci bir düşünce ve araştırma gerçekleşmiştir. Freud'un kişilik modeline karşı, Erik Erikson ben-kimliği konseptini ortaya koymuştur. Erikson, Amerikan geleneğindeki benlik kavramından etkilenmiş olmasına rağmen, kimlik (identity) kavramını kullanmıştır. Erikson bu kavramla, ben-sentezinin bilinçli veya bilinçsiz icraatlarını, kişinin zaman içerisindeki yapısını (konstruktion) ve tekrar yapılanmasını (rekonstruktion) ya da kişinin çeşitli dürtülerine ve sosyal çevresindeki farklı beklentilere karşı tutarlılığını belirtmeyi amaçlamıştır. Joas'a göre, Erikson'un ilk yayınlarından sonra, kimlik

³⁴ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 235-236

konsepti hakkında oluşmuş bu iki düşünce biçimini birleştirmeye çalışanlar olmuş ve Erikson ile Mead kombinasyonu gittikçe yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Nitekim bu kombinasyon, 1960'lardan sonra Amerika'dan sonra Almanya'da da Jürgen Habermas tarafından aktararak sosyal bilimlerde yerini almıştır.³⁵

Mead ve Erikson gibi diğer temsilcilerin, kimlik inşasının iyi bir şey olduğunu vurgulamalarının nedeni, onun ampirik olarak kanıtlanabilir bir anlam taşımasıdır. Örneğin Joas'a göre ruh ve beden sağlığı ile öznel mutluluk duygusu başarılı bir kimlik inşası için bir ölçüt olsa da, bu düşünürler tarafından dillendirilmeyip arka planda kalmış gizli bir kabuldür. Normatif anlamda kimlik inşasının iyi olmasının bir başka nedeni ise kimlik inşası sayesinde otonomi kazanılmasıdır. Bu nedenle kimlik inşasının başarısız bir şekilde sonuçlanması, ergin olmama ile bir tutulmuştur. Joas'a göre uzun süre arka planda gizli kalmış olan normatif kabul, postmodern dönemde feminist hareketler, etnisite ve ırkçılık tartışmaları sonucu görmezden gelinmeyerek, kimlik konsepti sorgulanmaya başlanmıştır. Fakat Joas'a göre, kimlik inşasının kolay ve normal şartlar altında gerçekleşeceğini söylemek de naif bir düşüncedir ve söz konusu olamaz. Joas, James'in psikolojisinden, din teorisine kadar kişinin içsel çatışmalar yaşadığını ve bütünlüğünü tehlike altına soktuğunu ifade etmiş olduğunu vurgular. Joas'a göre Erikson da askerlerin, göçmenlerin, Kızılderililerin kimlik inşasında ne tür isteklerle karşı karşıya kaldıklarının altını çizmiştir. Joas, ben-kimliğini net bir şekilde ortaya koyan Mead-Erikson'un görüşlerini önemsemektedir. Fakat yine de birkaç noktaya temas etmek ister. Öncelikle kimlik konseptinin kişinin otonomi anlayışında takılı mı kaldığı sorusunu irdeler ve Freud'da olduğu gibi insan kendi evinin hâkimi değil midir sorusuna yer verir. Joas, bu ithamı Mead ve Erikson

³⁵ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 236-237

için tutarlı bulmadığının altını çizer. Zira Mead'ın şahsiyet teorisinde ben kategorisi biyolojik kökleri olan dürtülere ve spontaniteye sahiptir. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla muhtemelen Mead başlangıçta içgüdüsel psikolojik varsayımlardan hareket etmiş, fakat sonraları Freud'un dayanışma ve agresif dürtüler ayrımına tabi olmuştur. Dolayısıyla Mead'a göre, kişi daima kendi dürtüleri ile iyi ya da kötü şekilde şaşırtılır. Bu dürtüler kişide bilinçli bir tutarlılık içinde hapsolünmüş değildir. Joas bu konuyla alakalı Castoriadis'in görüşlerine de yer verir. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla Castoriadis insanın kendini baskı altında hissetmediği bir ahlaki otonomi düşüncesi geliştirmiştir. Buna göre dürtüler ve gerçeklik arasındaki çatışma hayali bir şekilde (imaginaer) işlenmelidir. Ben'in hayali performansı, kişiye gerçeklik ve dürtüleri karşısında bir otonomi kazandırır. Böylece kişi gerçek olanla, kendi arzusu olanın ayrımına gidebilir. Joas'a göre bu teorinin sosyolojideki kimlik konsepti ile yakından ilişkili olduğu görmezden gelinemez. Zira kimlik inşası burada insanın kendisine kesinlikle hâkim olması anlamında değildir, aksine kişi ve dünyası ile bir iletişim ilişkisini yerleştirmektir. Kişinin gerçeklik, diğer insanlarla ve kendisiyle iletişimi, onun hayal gücünün yaratıcı performansıdır.³⁶

Joas son olarak kimlik inşası ile ilgili güç ve dışlama boyutu üzerinde durmaktadır. Joas'ın naklettiği kadarıyla Mead kimlik inşa teorisinde karşılıklı etkileşimi ve rol model alma üzerinde durmuştur. Bu teoriye göre çocuk adım adım başkaları ile etkileşim içerisine girme yeteneği edinerek iletişim ve işbirliği içinde bulunur. Çocuk, ahlaki bilincinde ise hükümleri evrenselleştirmeye başlar. Joas'a göre Mead diyaloga dayalı kimlik inşasının yanı sıra yazılarında başka formlar üzerinde de durmuştur. Sözgelimi 'Ceza Hukuku Psikolojisi' çalışmasında suç olan

³⁶ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 237-244

eylemlerin etiketlenmesi ve suçlunun dışlanması ve kimliğin sabit kalması veya Birinci Dünya Savaşı'ndaki milliyetçilik üzerinde durması gibi. Fakat Joas'a göre Mead'ın bize göstermek istediği şey, kimlik inşasında suçluların ve düşmanların dışlanmasının aksine, diyalog ve demokrasi üzerinden bu inşanın daha iyi gerçekleşmesidir. Kimlik inşası sadece diyalog koşulları altında gerçekleşir, şiddet ve dışlama kimliğin inşasını sağlayamadığı gibi, kişinin kendisiyle olan münasebetinin gelişmesine bir katkıda bulunamaz.³⁷

2.1.2 Kimlik Konseptinin İçeriği

Kimlik konseptinin içeriğinden bahsedecek olursak, öncelikle altını çizmek gerekir ki, benlik insanın gelişen şahsiyetini değil, bireyin kendisi, başkaları ve hayatı ile olan münasebetindeki birliği ifade etmektedir. Joas'ın Mead'dan naklettiği kadarıyla, bu teoriye göre çocuk yaşlardan itibaren sosyal etkileşimlerle başkalarının davranışları öğrenilmeye başlanır. Çocuk başkasının yaptığı davranışı kendisi benzer şekilde meydana getirir, kendini başkasının perspektifiyle görerek, bunu değerlendirmeye tabi tutar. Joas'ın ifade ettiği üzere, bu değerlendirme Mead'a göre şu üçü 'I', 'Me' ve 'Self' tarafından gerçekleşmektedir. İnsanın belirli bir rolü üstlenmesiyle içerisindeki bu üç merci ortaya çıkarak, kimliğin oluşum sürecini etkilemektedir. 'I' kavramı sadece yaratıcılığı değil, aynı zamanda insandaki güdülerini de içine almaktadır. 'Me' kavramı başkalarının bizim hakkımızdaki düşüncelerini ve beklentilerini ihtiva etmektedir. Birey sevdiği insanlarla bir araya geldikçe her birinden birçok 'Me' kazanır ve bu farklı 'Me'leri bir araya getirmesi gerekmektedir. Bunları başarılı şekilde bir araya getirebilirse 'Self' oluşmaktadır. Yani çocuk ilk muhatabının davranışlarını özümser. Büyüdükçe başka insanları muhatap alır, böylece çocuk ilk davranışlarından sıyrılır ve kendi kimliğini oluşturmaya başlar.

³⁷ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 244-245.

İnsanın kimliğinin oluşması hayat boyunca devam eden ve sonu olmayan bir süreç olduğundan bu süreçte kazanılan tecrübelerle değerler oluşmaya ve değişmeye devam edecektir.³⁸

Joas, Mead'ın yukarıdaki teorisine dayanarak, sahip olduğumuz değerlerin nasıl yetiştiğimizle alakalı inkâr edilemez bir gerçek olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın kendini inşa süreci anne, baba ya da diğer aile fertleri ile kendini özdeşleştirmesi ile başlar. Başlangıçta çocuk çevresinde muhatap olduğu kişileri sevdiğinden onların değer yargılarını benimser ve özümser. Çocukların muhatapları ve sahip oldukları değer yargıları arasında bir ayrıma gitmesi mümkün değildir. Öyle ki, hiçbir çocuk 'baba seni seviyorum, fakat değer yargılarını kesinlikle kabul etmiyorum' demez. Bu nedenle çocuğun onlarla kendini özdeşleştirmesi sonucu devraldığı idealler, kendini inşa sürecindeki meydana gelecek olan değerlerin ana zeminini oluşturmaktadır. Fakat çocuk ergenliğe geçmesi ile muhataplarını ve değerlerini sorgulamaya başlamaktadır. Kendini ebeveyninden ya da başka bağlı olduğu kişilerden bağımsızlaştırır. Bu bağımsızlaşma kişinin kendi seçimlerine dayanan boş bir özerklik değil, aksine kendini oluşturan güçlü tecrübelerdir. Nitekim bu güçlü tecrübelere dayanarak insanların ne tür değerlere sahip olduğunu anlayabiliriz. Buradaki tecrübeden kasıt kendi aşkınlığının tecrübesidir ve bu aşkınlık hiçbir şekilde bir dinin ya da metafiziğin aşkınlığı değildir. O, var olan 'ben'i aşmamıza neden olan bir tecrübedir ve çok farklı şekillerde tezahür edebilir.³⁹ Aşkınlık tecrübesi üzerinde daha sonra detaylı bir şekilde duracağımız için şimdilik bu kadarla yetinelim.

³⁸ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 80-84.

³⁹ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 80-84.

Joas'a göre deęerleri oluřturan ya da deęerlerin kaynaęı kiřiler deęildir. Bir insan zorla bir bařkasını sevedimeđi gibi, 'bundan sonra bu Őey benim deęerim olsun' da diyemez. Bu dūřunceyi uygulamaya kalksa dahi bařarılı olamaz. Buna benzer Őekilde oęretmenlerin, eęitmenlerin ya da partiler ve hūkūmetlerin hangi deęerlerin yūrūrlūęe gireceęi konusunda bir belirleme yapmaları Joas aęısından geręek dūřıdır. Bu hiębir Őeyin yapılamayacaęı anlamına gelmemekle beraber, doęrudan bir deęerin oluřturulamayacaęı anlamını tařımaktadır.⁴⁰

Eęer kurum ve kiřilerin deęerler konusunda bir etkisi yoksa, akla deęerleri belirleyen hususun ne olduęu sorusu gelmektedir. Bu noktada Joas, deęerlere dair iki karakteristik ozellięin altını ęizer. Bunlar oznellik ve olumsuzluktur. Oznellik, oznenin bir Őeyi iyi yahut kōtū olarak nitelendirmesidir. Joas bu noktada deęerlerin oluřumu ile oznenin ona olan baęlılıęı arasında bir ayrıma gitmez. Ona gōre bu ikisi birbirinden ayrılamaz; ęunkū insanlar deęerlere baęlı oldukları sūrece deęerler var olacaktır.

İkinci olarak değerler insanlar tarafından kabul edilip, iğselleştirilmesi gereken ideal bir alandan neşet etmez. Onlar insan kaynaklıdır, insanın eylem ve tecrūbelerinden meydana gelirler. Bu yūzden de "iyi"nin ne olduğu hakkında genel geğer bir algının olmasına imkān yoktur; ęunkū her insan kendi koşulları iğerisinde değer anlayışını oluşturur. Her insan kendi değerleri doğrultusunda hareket ettiği ięin farklılıklar oluşur. Deęerler ve buna olan bağlılıklar da bir zorlama sonucu meydana gelemez; onlar eylemler gibi olumsuzdur. Joas değerlerin olumsuzluk ozelliğinden hareketle, değerin ne rōlatif olduğunu ne de evrensel normların reddedilebileceğini

⁴⁰Joas'ın Friedrich-Ebert Vakfı'nın Değerler Kongresi'nde Değerler Őzerine Tebliği www.youtube.com/watch?v=zecWBXQtKDU.

vurgular. Sonuç olarak değerler belirli durumlardaki davranışlarımızdan dolayı ortaya çıkan, aktarılan ve yaygınlaşan unsurlardır.⁴¹

Son olarak Joas'ın kimlik anlayışını neden bu kadar önemseydiğine değinmek isteriz. Joas'a göre değerlerin nasıl oluştuğu sorusuna tatmin edici şekilde cevap verebilmek için, değer teorisi, tıpkı John Dewey ve Charles Taylor'da olduğu gibi, özneler arası kimlik inşası teorisi ile ilişkilendirilmelidir. Ancak postmodern süreçte felsefi düşünce değer ve kimlik kavramlarından çoktan vazgeçmiştir. Bu nedenle, kültürel ve sosyal değişime vurgu yapılarak, kendisinin önermiş olduğu çözümü günümüz şartları altında geçersiz ya da bir yanılsama olarak görmek isteyenler olabilir. Fakat Joas, Taylor'a müracaatla, insanın güçlü değerlendirmeleri tecrübe ettiğinde, kendi isteğiyle ortaya koymadığı değerleri tecrübe etmiş olabileceğini ileri sürer. Böylece güçlü değerlendirmelerimizde bir olumsuzluk söz konusu olmamakla birlikte, bu tecrübenin eksikliği, kişiliğin düzleşmesine neden olur. Tecrübe edilen güçlü değerlendirmeler birbirleri ile çatışması halinde, kişinin kimliğini tehlikeye sokan bir kriz vuku bulur. Çünkü değerlerimiz iflas ettiğinde kimliğimizi koruyamadığımız gibi, kimlik krizi yaşadığımızda da değerlerimizi ayakta tutmakta zorlanırız. Yine güçlü değerlendirmeleri olmayan bir kişi, hayatı anlamlandırma duygusunu geliştiremez. Bu nedenle anlam kaybı güçlü değerlendirmelere dair kaybın bir sonucudur. Joas'a göre, bütün bu düşünce sürecine, bir teorinin kanıtı olmadığı öne sürülerek karşı çıkılabilir de, o kendi görüşüne yer vermeyi de ihmal etmez. Ona göre güçlü değerlendirmelerin çatışmasının nedeni, belki de insanlara karşı konulamaz kültürel bir ideal ve tutarlılık aşılandığı içindir. Güçlü değerlendirmelerin eksikliğinin kişiliğin düzleşmesine neden olduğu görüşü ise,

⁴¹ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 75-76.

Joas'a göre antropolojik bir olay değil, bizim güçlü değerlendirmelere sahip olmayı istememe imkânımızı kısıtlayan normatif bir şahsiyet resmidir. Yine Joas'a göre, yüksek ve alçak dürtülerimiz (impuls) arasında bir ayırımın yapılmamasını amaçlarsak, gerçek benlik arayışımız da sona erer.⁴²

2.2 Değerlerdeki Olumsuzluk, Objektiflik ve Rölativizm

Değerlerin olumsuzluğu ve rölatifliği yukarıda da işaret edildiği gibi hala tartışılan bir konudur. Joas olumsuzluk hususunda Niklas Luhmanns'a ait olan bir tanıma benimsemektir. Bu tanıma göre bir şeyin olumsuz olması, onun ne gerekli ne de imkânsız olduğu; yani olan ama olmak zorunda olmayan anlamındadır. Bu noktada olumsuzluk gereklilik kavramının zıddı olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla olumsuzluğun tanımı da gereklilik kavramının bilinmesiyle daha anlaşılır hale gelir. Örneğin geçmişte gereklilik kavramından, felsefede iyi bir düzene sahip olan evren, olumsuzluktan ise eksik ve mükemmel olmayan materyal bir dünya ve bu dünyaya özgür ve yaratıcı olan bir Tanrı'nın müdahalesi anlaşılırdı. Fakat şimdilerde bilimsel gelişmeler sayesinde semantik bir anlam değişimi meydana gelerek iyi bir düzene sahip olan evren düşüncesi, nedensellik ilkesiyle belirlenmiş bir evren görüşüne yerini bırakmıştır. Böylece evren tabiat kanunları ile işleyen bir saat gibi anlaşılmıştır. Bu değişimden dolayı metafizik bir anlayış, iyi bir düzene sahip olan evrenin dini şekilde yorumlanması imkânsız hale gelmiştir. Bu yüzden olumsuzluk eski anlamının yanı sıra "rastlantı" ve "özgür irade" anlamlarını da almıştır. Kesinlik arayışı ise, ontolojik zeminden anlama zeminine geçiş yapmıştır. Joas'ın olumsuzluk kavramına atıfta bulunmasının temel nedeni, eylemlerdeki imkânlarımızın ve hayatta başımıza gelenlerin kendi bireysel tercihlerimizden dolayı meydana geldiğini vurgulamak içindir.

⁴² Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 227-229.

Joas'a göre farklı şekillerde eylemde bulunabilme imkânı sosyal hayatta insanı yeni taleplerle karşılaştırır. Böylece olumsuzluk kavramı, yaratıcının eylemi için değil, 'tesadüf' ve 'özgür irade' anlamları ile insanlar ve onların bir aradaki yaşamı için kullanılır. İnsanın eylemlerindeki seçme şansı özgür davranmayı beraberinde getirirse de, her seferinde zorunlu bir şekilde karar verme insan için bir yük haline gelebilir.⁴³

Joas kendi değer teorisini, değer objektifliği ile değer rölativizmi arasında konumlandırmaktadır. Joas için önceden var olan ve insanın onu sonradan edindiği objektif bir değer alanı olmadığı gibi, değerlerin öznel ve olumsal olmasından dolayı değer rölativizmi de yoktur. Joas, Dewey'in pragmatizmi ile Taylor'un değer teorisinden yola çıktığı için, değerlerin insan varlığından ve tecrübelerinden bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini ifade eder. Joas, Taylor'ın düşüncelerine atıfta bulunarak, bireyin meydana getirdiği güçlü değerlendirmeleri kural olarak değil, kendisinden bağımsız olarak var olan ve uyması gereken bir şey olarak görmektedir. Bu nedenle birey için değerler, kendisini kaplayan ve ulaşılması gereken ideallerdir. Özellikle sahip olduğu ahlaki duygularında birey değerlerin varlığını tecrübe eder. Fakat bireyin bu noktada sahip olduğu değerler değişmez değildir, aksine Taylor'un "en iyi değerlendirme" (best account) prensibi doğrultusunda oluşan, bireyin tecrübelerini bağlantılandırma yöntemiyle daima en iyiye ulaştırdığı çabalarıdır. Bu prensip değerlerin insan tecrübelerinden koparılmadan gözden geçirilmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede değerler gerçek ve geçerlidir, birey onu eylemlerinde göz ardı edemez ve onun yerini hiçbir şey alamaz. Bu nedenle Joas'a göre değerler

⁴³ Hans Joas, *Werte Vermittlung in einer fragmentierten Gesellschaft, Zu Chancen und Problemen erhöhter Kontingenz*, Die Politische Meinung Nr. 394-September 2002, s. 72-73.

‘iyi’ nin ifadesi olmakla beraber bizim için ‘zaruri olan bir iyidir’.⁴⁴ Bu iyiler, insanın kendi inşasını oluşturan, onun kendisini aşmasını sağlayan unsurlardır. Şimdi değer in aşkınlık tecrübesi ile olan ilişkiselliğini ortaya koyalım.

2.3 Değer ve Aşkınlık Tecrübesi

Joas'a göre çocukluk ve ergenlik dönemi, değerlerin oluşum sürecinin devam ettiği dönemdir. Değerlerin oluşum süreci hayat boyu devam eden, tamamlanamayan bir sürece işaret eder. Bu süreçte değerler insanın kendi aşkınlık tecrübesiyle meydana gelir. Bu, insanın şimdiye kadar kendisinin sınırları dışına itilmesi ile meydana gelmektedir. Gündelik yaşamımızın dışında gelişen bu tecrübeye insan kendisini aşarak, kendini oluşturan sınırların dışına çıkar. Böylece insan kendini başkalarına yahut başka bir varlığa örneğin Doğa'ya ya da Tanrı'ya açar.⁴⁵

Joas bir söyleşide bu tecrübenin nasıl meydana geldiği konusunda şöyle bir açıklama yapmaktadır: ‘İnsanın kendisinin dışına çıktığı bu aşkınlık tecrübesi evrenseldir, tıpkı sevgi gibi bunu bilmeyen hiçbir insan yoktur. Fakat herkes bu duyguyu farklı şekilde yorumlayabilir. Aşkınlık tecrübesini yaşamak istekle olan bir şey değildir. Yaratıcılık gibi, bizim kendimizi yönlendirmemiz ile meydana gelmez. Daha kesin bir ifadeyle, eğer bir problemi yaratıcı bir şekilde çözmek istiyorsak bu durum üzerinde yoğunlaşmamız gerekir ve kendimizi uzaklaştırıp dünyayı farklı şekilde algılamak için kendimizi açmamız gerekir ve bu aşkınlık tecrübesi, ilk görüşte aşk gibi, beklenmedik bir anda gelebilir.’⁴⁶

Aşkınlık tecrübesinin niteliğinden bahsettikten sonra nasıl tezahür ettiği hususunda da Joas farklı örnekler sıralamaktadır. Örneğin, bir insanla karşılıklı bir konuşma yaptığımızda, o kişinin iç dünyamızın derinliklerindeki duyguları anladığımızı

⁴⁴Sabine Schöblier, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s.96-97.

⁴⁵Sabine Schöblier, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 84.

⁴⁶Hans Joas, *Diese Erfahrung ist universell*, Erişim tarihi: 28.04.2014 <http://www.zeit.de/zeit-wissen/2013/01/Soziologe-Hans-Joas-Religion-Atheismus-Selbsttranszendenz/seite-1>

hissettiğimizde, cesaret ederek hayatımızı etkileyen ve kendimize bile itiraf edemediğimiz şeyler hakkında konuşabiliriz. Bu noktada insan kendi sınırlarını aşar ve bu durum onun zihnine kazınarak uzun bir süre devam eder. Bir başka örnek ise yardıma muhtaç kişilere, ufak da olsa bir yardımda bulunma, merhamet etmede açığa çıkar. O kişinin yerinde kendisi de bulunabilir ve onun bedeni içerisinde onun hayatını yaşamak zorunda olabilirdi. Başka bir kişinin vesilesi ile insanın sarsılması ve kendini aşması, işte bu duyguda ahlakın kökeni görülmüştür. Utanç ve öfke gibi birçok ahlaki duyguda insanın kendi aşkınlık tecrübesi yatmaktadır. Bunun yanı sıra insan kederden dolayı da bir sarsılma sonucu aşkınlık tecrübesi yaşayabilir. İnsanın sürekli olarak incinmesi, var olan şeylerin sonlu olduğunun farkına varması bunların hepsi onun kendi varlığının dışına itilmesi ve aşmasına neden olur ve Joas, bu tecrübeler olmadan insanın hayatını düşünemeyeceğini ifade etmektedir. Son olarak Joas, Paul Tillich'ten bir örnek verir. Joas'ın naklettiği kadarıyla, Tillich korkuyu insanın bir aşkınlık tecrübesi olarak görmektedir. Tillich'in 'İnsan sonluluk olarak, kendi sonluluğunu tecrübe eder.' cümlesinden hareketle, Joas tecrübe kavramına dikkat çekerek, sahip olunan bir bilginin kastedilmediğine işaret etmektedir. İnsan burada ölümlü oluşunun farkına vararak bir korkuya kapılır. Bu nedenle korku da aşkınlık tecrübesi fenomenolojisinin içerisinde yer almaktadır.⁴⁷ Joas aşkınlık tecrübesinin niteliği hakkında bilgi verdikten sonra, değerlerin nasıl oluştuğu ile ilgilenen ve aşkınlık tecrübesini farklı formlarda ele alan bazı düşünürler üzerinde durmuştur. Dolayısıyla bu noktada bizim de bu düşünürlere değinmemizin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

⁴⁷Hans Joas, *Braucht der Mensch Religion? Über Erfahrungen der Selbsttranszendenz*, 2.baskı, Freiburg, Herder yayn., 2004, s. 18-22.

Joas'a göre, değerlerin nasıl oluştuğu sorusu ilk defa 19. yüzyılda ortaya atılmıştır. Değer kavramının gelişiminde Herrmann Lotze'nin önemli katkıları olsa da, Friedrich Nietzsche daha etkin bir rol oynamıştır.⁴⁸ Joas'ın ifade ettiği üzere, Nietzsche küçük yaşlardan itibaren 'kötünün kaynağının ne olduğu' hakkında düşünmeye başlamıştır. Sonraki dönemlerde ise 'insanların hangi durumlarda değer yargılarını iyi ya da kötü olarak nitelendirdiği' sorusunu sormaya başlamıştır. Joas, Nietzsche'nin 1887 yılında yayımlanan *Ahlakın Soykütüğü/Zur Genealogie der Moral* adlı eserine bakıldığında değerlerin nasıl oluştuğuna dair birkaç düşüncesini yakalamanın mümkün olduğu belirtir. Ayrıca Joas, Nietzsche'nin düşüncelerine İngiliz pozitivist-utilitarist ahlak psikolojisinin kaynaklık ettiğini vurgular.⁴⁹

Nietzsche, Herbert Spencer'in "iyi" kavramını faydalı olanla aynı tutmasına karşı çıkar. O, *Ahlakın Soykütüğü* adlı eserinde 'iyi' kavramının yanlış yerde araştırıldığını ifade eder. Ona göre asiller, güçlüler ve makam sahipleri kendilerinden daha aşağıda olanlara kıyasla kendi yapıp etmelerini iyi olarak görmüşlerdir. Faydayı gözetmeksizin kendilerinde değerleri meydana getirme ve bunları isimlendirme hakkını görmüşlerdir.⁵⁰ Bunun yanı sıra, Joas'ın naklettiği kadarıyla, Nietzsche'ye göre insan bağımsız olarak kendi isteklerini onun ahlaki değerinden bağımsız olarak meydana getirebilmelidir. Böylece kişi eylemin nasıl değerlendirileceği ve eyleminin ne tür sonuçları doğuracağı düşüncesinden bağımsız olarak hareket edebilecek ve ikiyüzlü davranmak zorunda kalmayacaktır. Buradan hareketle Joas, Nietzsche'nin

⁴⁸ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 37-38.

⁴⁹ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 41-42.

⁵⁰ Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, 2.baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1998, s. 30-31.

bireyin kendi isteklerini arka plana iten bir evrensel ahlakın karşısında olduğunu ifade eder.⁵¹

Joas değerlerin oluşumu hususuna ilk olarak Nietzsche'nin yer verdiğini vurgulasa da, onun yorumlamalarını tutarlı bulmadığını ifade eder. Bu nedenle ondan ziyade James'e atıfta bulunarak; Nietzsche ile onu zaman zaman mukayese ederek konuyu izah etmeye çalışır. Kanaatimizce Joas'ın Nietzsche'yi eleştirmesinin nedenleri arasında, Nietzsche'nin Hıristiyanlığa karşı sert eleştiriler getirmiş olması da bulunabilir.

2.3.1 William James'e Göre İncanın Kaynağı

Daha önce belirtildiği gibi pragmatizm, Joas'ın düşüncelerini etkileyen ana akımlardandır. Nitekim, değerlerin nasıl oluştuğu sorusuna cevap ararken, James'in dini tecrübe teorisinin kendisi için merkezi bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Joas'a göre, James determinizm ve modern tabiat bilimlerinin dünyanın nasıl algılanması gerektiğine yönelik açıklamaların yanı sıra Hıristiyan dininin öngördüğü değerler arasında kalmıştır. Zira Amerikan kültüründe din ile bilimin varlıklarını beraberce sürdürdükleri düşüncesi ona göre çoktan kaybolmuştur. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla, James'i sürekli meşgul eden soru ise, her şey belirlenmiş ise, insanın tercih hakkının ne önemi olduğudur. James'in içine düştüğü bu ikilem, onun hayata dair anlamı yitirmesine neden olmuştu. Joas'a göre, James'i içinde bulunduğu durumdan Fransız filozof Bernard Renouvier'in düşüncelerine ışık tutmasıyla kurtulmuştur; çünkü Renouvier, insanın istekleri konusunda özgür olduğunu, bir düşüncenin başka bir düşünceye tercih edilebilmesi ile açıklamaya çalışmıştır.⁵²

⁵¹ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 54.

⁵² Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 62-63.

Joas'a göre, James'i düşünce dünyasında meşgul eden bir diğer konu ise dini inancın imkânıdır. Bu noktada Joas, din ve Hıristiyanlık açısından Nietzsche ile James arasında bir karşılaştırmaya gider. James, insanın istenç özgürlüğü olduğu düşüncesinden hareketle evrenin determinist bir yapıda olduğu çıkmazından kurtulurken, Nietzsche istenç özgürlüğünün bir yanılgı olduğunu düşünerek Hıristiyanlığa karşı çıkmıştır. Nietzsche için özgür irade kavramı ile insanlar eylemlerinden sorumlu tutulmuş ve bu düşünce onları cezalandırmak için bir kılıf olmuştur. Aralarındaki bir başka fark ise 'Tanrı'nın öldüğü' düşüncesinde yatmaktadır. Nietzsche'ye göre Hıristiyanlık bir sistemdir ve onun içerisinden Tanrı kavramını çıkarırsak tüm sistem çöker ve geriye elle tutulur hiçbir şey kalmaz. Hıristiyanlık'ta insan bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu bilemez, insan sadece her şeyi bilen Tanrı'ya inanmalıdır. Dolayısıyla Hıristiyanlık bir emir ahlakıdır, kaynağı aşkın ve eleştirilemezdir. Eğer ki Tanrı gerçekse, içerisinde gerçekleri barındırır. Ancak James için Tanrı olmasa bile, her şey mübah sayılamayacağı gibi; Tanrı'nın öldüğü düşüncesi de kabul edilebilecek bir düşünce değildir.⁵³

Joas, James ile ilgili birkaç noktaya daha değinme gereksinimi hisseder. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla James, kişilerde önceden var olan eğilim ve isteklerle düşünce sayesinde nasıl baş edilebildiği ve bunların nasıl yönlendirildiği üzerinde durur. Buna göre James insana ahlaki bir soruda nasıl davranması gerektiği konusunda dıştan bir bilgi gelmeyeceğini söyler. Örneğin bir kişi hiçbir şey yapmadan başkaları tarafından sevmeyi beklerse boş yere bekleyecektir. Kişi kendisinin sevmeye layık ve karşısındakinin de sevebilme yeteneği olduğunun farkına varabilmelidir ki bir sevgi oluşsun. Sevginin imkânına dair bir inanç olmadıkça sevgi gerçekleşemez. Nasıl

⁵³ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 65-67.

burada karşılıklı bir güven varsa insanlar arasında, inanç alanında da durum böyledir. Ayrıca Joas, James'in ahlakın niteliği hakkında dogmatik bir cevap vermediğini ifade eder. Ona göre ahlak kötü bir eylemin yapılmamasından, dünyayı değiştirme çabalarına kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Dindar olmadan ahlaklı olmak da onun için mümkündür. Evrende insan bilinci dışında daha yüksek bir şey yoktur, bu yüzden bir etiğin olması imkân dâhilindedir. Fakat geçmişe bakıldığında din her zaman bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bu nedenle birey, inancı sayesinde sahip olduğu ahlakın daha da üstüne çıkabilmektedir. Joas'a göre, James için din öznedir. Din insanların kendi eylem ve tecrübeleri doğrultusunda, kendilerini tanrısal olanla ilişkilendirmeleridir ve dini tecrübe bireyler tarafından sürekli olarak meydana gelen bir olgudur.⁵⁴

Bu bilgilerden sonra Joas, değerlerin nasıl oluştuğu sorusuna geri dönerek üç noktaya atıfta bulunur. Öncelikle James'in ortaya koymuş olduğu dini tecrübe ile ahlaki tecrübe arasında bir ayrıma gider. Ahlaklılık insanı mevcut yasaları tanımak ve itaat etmek zorunda bırakır, öyle ki kişi bunu sırtında bir sopa gibi hisseder. Bir dinde aşkın varlığa yapılan hizmet ise böyle değildir. Ahlak insan eylemlerini kısıtlar, belirli amaç ve araçları yasaklar, din ise bizim eylem alanımızı genişletir. James ahlak doğrultusunda hareket eden insanı eylemine odaklanmış ve ahlak doğrultusunda hareket etmek zorunda olan bir atlet olarak görürken, dindar insanın sevgiyle hareket ettiğini vurgulamaktadır. Dinin tersine mistik tecrübeler de ahlaki eylemin koşulu değildir. İnsanın dine dair tecrübesi tüm yaşamı boyunca süren inanç durumudur. Nasıl ki bir insan başka bir insanı sevdiğinde onun varlığını sürekli olarak hissediyor, onu unutamıyor ve etkileniyorsa inanç da böyle bir şeydir. İkinci

⁵⁴ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 69-74.

olarak inancın kesinlik barındırdığı hissi, daima insan aklının karşısında yer alır ve bireyin tecrübe ettiği mistik olgular ona özgü şeylerdir. Joas, James için sevgi ve inancın değer duyguları olduğunu ifade eder, fakat James bunların nasıl oluştuğu ile ilgilenmez. James daha çok dünyanın bizim için nasıl bir değer oluşturduğu üstünde durmaktadır. Üçüncü nokta olarak Joas, James için dinin insanın hayatında bir duruş olduğunu söyleyerek, değer konusunu ilgilendiren ibadet kavramına değinmektedir. Joas'ın ifade ettiği kadarıyla, James için ibadet, isteklerin sürekli olarak tekrar edilmesi ve belirli bir tarzda yapılan bir şey değildir, aksine insanın tanrısal olanla iletişime geçmesi ve kendisini ona açmasıdır. İbadet bu anlamıyla kullanıldığında kişinin kendisini, kendi dışında olan bir güç kaynağına açmasıdır.⁵⁵

Joas, James'in düşüncelerinden bahsettikten sonra dini tecrübe fenomenolojisinin pozitif bir değer felsefesi için söz konusu olamayacağını ifade eder. Ayrıca değerlerin oluşumunu açıklamak için James'in kullandığı anlamdaki bir tecrübeden söz edilip edilemeyeceğini veya değerlerin dine dayanmasının gerekli olup olmadığı gibi soruları da eserinin sonraki bölümlerinde irdeleneceğini ifade eder.⁵⁶ Bu noktada biz de James'in düşüncelerine dair birkaç hususa değinmek isteriz. Joas'ın naklettiği kadarıyla James'in düşüncesinde, kişi kendini Tanrı ile etkileşimi çerçevesinde inşa etmekte ve dönüştürmektedir. Tanrı'nın tecrübesinin yanı sıra, ibadet de bir tecrübe olarak, bireyin her gün kendini tekrar dönüştürmesini sağlayan bir enerjidir. Fakat bu tecrübeyi bu şekliyle yaşamayan kişiler göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal değerleri açıklamak sıkıntılı olabilir. Zira dindar olmayıp da, en az dindarlar kadar, hatta bazen onlardan da fazla değerlerine sadık olan insanların varlığı zaman zaman tecrübe ettiğimiz bir şeydir. Nitekim James daha

⁵⁵ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 79-83.

⁵⁶ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 86.

önce zikrettiğimiz gibi, ahlaklı olmayı sadece Tanrı'nın varlığı ile ilişkilendirmemiş olsa da, yine de onun açısından, değerın nasıl oluştuğı meselesi müphemliğini korumaktadır.

2.3.2 Emile Durkheim

Joas James'in düşüncelerinden sonra Durkheim'in din teorisine geçer. Durkheim Avustralya'daki eski toplumların inancı olan totemizm hakkında araştırmalar yapmıştır. Bunun nedeni ise, ona göre şimdiki sosyal fenomenleri açıklayabilmek için geçmişteki en ilkel formlara bakmak gerektiğidir. Dinin en primitif şekli totemizmdir. Totemizm bir din olmamakla beraber daha çok anonim ve her varlığın içerisinde barındırdığı gayri şahsi bir güçtür. Dolayısıyla ona göre dinin çıkış noktası mistik şahsiyetler, tanrılar ya da ruhlar değil aksine belirsiz, anonim güçlerdir. Totemizmin nasıl oluştuğunu anlatırken ise, uzun süre bir arada yaşayan insanların bazı durumlar altında kendi kontrollerinin azaldığını ve bir gücün etkisi altında kaldıklarını ifade etmektedir. Böyle bir durumda kişi kendini aşmakta, başka bir güç tarafından etkilenecek her zamanki davranışından farklı şekilde davranmaktadır. Onu farklı şekilde davranmaya iten bir güç vardır. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için şu örneği verebiliriz: Kişi stadyumda maç izlerken oradaki coşku tarafından kuşatılarak kendisini kaybetmektedir ve farklı davranışlar sergilemektedir. Durkheim'in merkezi düşüncesi işte bu noktada yatmaktadır. Ona göre birey kendinden geçerek, bir güç tarafından başka bir dünyaya sürüklenme tecrübesini yaşamaktadır. Kişiyi sürükleyen bu güç çok etkili ve gerçektir ve kişinin kendini kaybetmesi de negatif bir şey değildir, aksine kişi kendini aşmaktadır.⁵⁷

Değerler ve ideallerin meydana gelmesi ile onlara olan bağlılığın kaynağı kolektif olarak yaşanan tecrübedir. Tekrarlayacak olursak bu tecrübe ile kişi kendini

⁵⁷ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 162-194.

açar, aşkın bir hale bürünür ve dünya ile olan ilişkisinin yanı sıra kendisi de değişir. James’de dini olan Durkheim’da insanı kendisine çeken, güçlendiren ve motive edendir. Kutsal olan insanın kendisidir ve ahlaki duygunun kaynağıdır. İyi olan, ulaşılmaya değer olan ve görev olan bizatihi ahlaki eylemin içerisindedir. Ahlakta iyi olana öncelik verildiğinde, görev kaybolur bu nedenle ikisi de birbirinden ayrılmamalıdır, bunlar karşılıklı olarak bir etkileşim içerisindedirler.⁵⁸

James’le Durkheim’ı karşılaştırdığımızda ilkinde bireysel tecrübe, diğerinde ise topluluk halinde meydana gelen bir tecrübe söz konusudur. İki düşünürde ortak olan nokta ise bireyin kendi sınırlarını aşarak, güçlü bir duygulanım sonucu bu tecrübeyi yaşamasıdır.

2.3.3 George Simmel

Joas, James ve Durkheim’i ele aldıktan sonra şöyle bir tespitte bulunur: Her iki düşünürün ortaya koymuş oldukları teoriden hareketle tecrübeye vurgu yapılmıştır, fakat bu tecrübeye değer nasıl meydana geldiği hususunda tatmin edici bir cevap bulunmamaktadır. Zira tecrübeye bireysel ve kolektif yön veya gündelik ile gündelik yaşamın dışında meydana gelen tecrübelerin nasıl oluştuğu müphemliğini korumaktadır. Bu nedenle Joas düşüncenin devamlılığını sağlamak açısından konuyla ilgili bir diğer düşünür olan George Simmel’e yönelir.

Joas’ın naklettiği kadarıyla Simmel, James ve Durkheim’dan farklı olarak din alanının dışına çıkar ve savaş ve ölüm tecrübesi ile tezini ortaya koymaya çalışır. Simmel, modern kültürlerin amaç ve araçlarının maddi nitelikte olduğundan, savaş esnasında bu durumun tamamen farklılaştığından bahseder. Öyle ki savaş esnasında yokluk ve yaşam mücadelesi ön plandadır ve modern dünyada bireyin önemi yokken,

⁵⁸ Katharina Baessler, "Die Entstehung der Werte" in *Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s. 7-8.

savaş esnasında bireyin varlığı önem kazanmaktadır. Tüm farklılıklar kaybolarak, savaş öncesinde ancak hayali kurulabilen bir birlik ve beraberlik meydana gelmektedir. İnsanın savaş esnasında kendini feda etmesi, kendi sınırlarını aştığının bir göstergesidir. Çünkü burada insan bulunduğu diğer durumlardan farklı olarak var gücüyle çabalamaktadır.

Simmel'in düşüncelerinde Joas'ın önemseydiği bir başka önemli nokta ise, her organizmanın sonlu olduğunu ve insanın kendisinin bir gün öleceğini bildiğini ifade etmesidir. Ölüm hayatın bir parçasıdır ve sonlu oluşumuz değerlerin meydana gelebilmesi için bir koşuldur. Eğer insan varlığını ebediyen sürdürseydi, değerler hayatın içerisinde kaybolup giderdi. Ölümlü oluşumuz hayatın geçiciliğini hatırlatarak, başka şekilde de olabileceğini bize gösterir ve bu nedenle insan ölümlü olmasından dolayı hayatını aşkın değerlerle şekillendirir. Simmel'in bu düşünceleri Joas için değerlerin nasıl oluştuğu sorusuna bir cevap niteliğindedir.⁵⁹

Kanaatimizce Joas'ın diğerlerinden farklı olarak bu düşünürde önemseydiği nokta, kişinin bir durum üzerinden kendi aşkınlığını tecrübe etmesidir. James'de aşkınlık düşüncesi dini bir mahiyete sahipti. Durkheim'a gelince, onun bahsettiği tecrübe dini olmayıp, dünya içerisinde kutsal bir varlık olarak gördüğü insan kaynaklıdır. Fakat Simmel, kişinin kendisinin bir mücadele esnasında yaşadığı tecrübenin onu kendi sınırları dışına iterek varlığını aştığını ifade etmektedir.

2.3.4 Max Scheler'de Değer

Joas'a göre duyguların fenomenolojisi ve özelde insandaki değer duygusu hakkındaki çalışmayı Max Scheler yapmıştır. Joas Katolik çevreler hariç günümüzde Almanya'da Scheler'e çok değer verilmediğini ifade eder. O, Scheler'in temel eğilimlerinin anlaşılabilmesi için, öncelikle Kant'ın modern ahlak felsefesindeki

⁵⁹ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 126.

dominant rolünü sorgulamak gerektiğini ifade eder.⁶⁰ Bu nedenle öncelikle Kant'ın formel etiğinden biraz bahsetmek gerekir. Kant, hatırlanacağı üzere insana iki şekilde yaklaşmaktadır. Birincisi, fiziki bir varlık olarak (homo phaenomenon) bir akla sahip olmakla birlikte, eylemlerinde doğası gereği güdülerine maruz kalan insan. İkincisi ise ahlaki bir varlık olarak (homo noumenon) fiziki şartlarından bağımsız olarak içindeki yasaya uymak zorunda olan insan. Bu ahlaki yasa genel geçer bir niteliğe sahip olmakla beraber, uyulması gereken görevi de içerisinde barındırır. Kant bunu kategorik emriyle formüleştirebilir: 'Eylemlerini öyle bir düstura göre eyle ki, o aynı zamanda bir evrensel yasa olabilsin.' Fakat burada düstur olarak çevirdiğimiz 'maxime' kelimesi bir eylemdeki öznel prensip anlamındadır. Nasıl ki hayvan için içgüdü söz konusuysa, insanı doğru eylemde bulunmaya yönlendiren de ahlaki yasadır. İnsanı insan yapan şey akli değil, ahlaklılık ve ona karşı duyulan korkudur. İnsanın sahip olduğu vicdan meydana getirdiği bütün eylemleri, ahlaki olarak yapıp yapmadığını değerlendirir. Eğer ki hiçbir eğilimden dolayı değil de, sadece görev duygusundan dolayı meydana geldiyse eylem, gerçek anlamda bir değer taşır ve insan ancak o zaman otonomdur.⁶¹

Joas'ın ifade ettiği kadarıyla Scheler, Kant'tan farklı olarak, eğilimin sadece duygusal güdüler değil, aynı zamanda bir değere doğru yönelme de olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca eğilimler, kişinin insan öncesi doğasına ait bir şey olmamakla birlikte, eylemlerin çekirdeğidir ve değerlerin içkinliği ile alakalıdır. Yine Joas'a göre ikisini ayıran bir başka nokta, Kant için değerli olan görevin yerine getirilmesi iken, Scheler sevgiyi ön plana çıkararak, bir şeyde ne kadar sevgi varsa, onun o kadar ahlaklı olduğunu öne sürer. Scheler için değer, duyguların yönelimsel nesnelere dir.

⁶⁰ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 133-134.

⁶¹ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s. 8-9.

Bu nedenle duygu dünyamız sayesinde değerlere ulaşırız. Joas bunun daha iyi anlaşılması için öncelikle ‘bir şey hakkında hissetmek’ ile ‘duygu durumu’ arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Duygu durumu olarak Scheler acı, hüznün ve sevinç gibi durumları örnek verir. Diğerinde ise bir şey hissederiz, örneğin bir değer kalitesi gibi. Burada örneğin insan âşık olduğunu hisseder ve hiçbir şekilde yanılmaz. Scheler için önemli olan ikincisidir. Ona göre duygularımızın hakkını ancak nesnesinden hareketle anladığımızda veririz. Değerlerin varlığının bizatihi değil de, başka bir şeyden dolayı olduğunu savunanlara karşı çıkmaktadır Scheler. Değer yargılarının da duygu ifadeleri, ya da emirler olduğuna da karşı çıkmaktadır. Fakat Joas’a göre Scheler, değer-hissimiz konusunda çok fazla açıklama yapmamıştır.⁶²

Scheler’in değer etiğinde rol modeli kavramının ön plana çıktığını görmekteyiz. Nitekim, bir kişiyi kendimize rol modeli olarak aldığımızda onun bireysel değer algısını ediniriz. Rol modeline karşı olan bağımız sevgi ve olması gereken üzerine kuruludur ki, yine bunları da belirleyen değerlerdir ve böylece saygı çerçevesinde bir ilişki oluşturulur. Bu bağlamda Kant’dan örnek verecek olursak, ‘komşunu sev’ düsturu ona göre, komşuya karşı olan görevlerimizi istekli şekilde yerine getirmektir. Scheler’de ise sevgi koşula bağlıdır. Dolayısıyla norma karşı saygı duyma insana karşı saygı duymaktan, insana saygı duyma ise yine ona karşı olan sevgiden kaynaklanmalıdır.⁶³

2.3.5 John Dewey

Scheler’den sonra Joas eserinde pragmatizmin önemli temsilcilerinden olan John Dewey’e yönelmektedir. Dewey değer konusunu, değerlerin eylemdeki rolü ve

⁶² Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 133-147.

⁶³ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s. 8-10.

nasıl oluştuğu hususunu 1930'lı yıllardaki çalışmalarında ele almıştır.⁶⁴ Dewey için değerler ne bir değer objektivizminde olduğu gibi insan eyleminden bağımsız, ne de saf öznel bir duygu ifade biçimidir. Değerler öznel arası vakaların bir parçası olmakla beraber, öznellik ile nesnellik de bu süreçte oluşur. Değerler ideal olan bir eylemin içerisinde gömülüdür, yani istenilen ile istenilmeye değer olanın arasındadır.⁶⁵ Ayrıca değerlerin insan eylemlerinden bağımsız olmadığı gibi, değerlerin insana fayda sağlamadığını söylemek de Dewey'e göre günlük hayat tecrübelerimizle tezat oluşturur. Bu nedenle Joas'ın ifade ettiği kadarıyla Dewey değerlere amaç ve araç açısından yaklaşır. Ona göre araçlara ve gerçekleştirilebilecek amaçlara karşı bir ilgisizlik, değer bağlılığının az olduğunun göstergesidir.⁶⁶

Dewey'e göre değer ne olduğunu anlamak için organizmanın davranışından yola çıkılmalıdır. Organizma sahip olduğu istekleri ile bir çevrede yaşamaktadır. Fakat organizmanın sahip olduğu istekler, kendi tercihi doğrultusunda meydana gelmemiştir. Bu nedenle bireyin sahip olduğu istekler birbirleri ile veya bir durumun koşulları ile uyumsuzluk içine düşerse, o zaman birey isteklerinin gerçekleştirilebilirliği hakkında düşünerek bir tercihte bulunmalıdır. İşte bu noktada hakkında düşünülen şey değerdir. Çünkü bir problem meydana geldiğinde öncesinde düşünmeden uyduğumuz eğilimlerimizin hangisine öncelik vereceğimize, bunların hangisinin sürdürülebileceğine, nasıl yorumlanacağı ve değiştirileceğine dair düşünmeye başlarız. Ona göre, tecrübelerden öğrenme kabiliyetine sahip her insan, sürekli olarak isteklerini meydana getireceği eylemi sonuçları ile düşünme eğilimindedir. Bunu yapmayanlar sorumsuzca davranmış olurlar. Dewey'in önem verdiği bir başka

⁶⁴ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 162.

⁶⁵ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung* s. 10.

⁶⁶ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 166.

nokta ise, kişinin istenen ile istenmeye değer arasında bir ayrıma gitmesidir. Kişi sürekli olarak istekleri hakkında düşünerek bunu değerlendirir, fakat her zaman olan olmasına gerekene tekabül etmez. Bu ayrımla Joas'a göre Dewey'in vurgulamak istediği şey, isteklerimizi değerlendirdikten sonra meydana getirdiğimiz eylem ve sonuçları hakkında tekrar düşünmemizdir.⁶⁷

Değerlerin kaynağı meselesine gelince, Joas öncelikle Dewey'in tecrübe hakkındaki düşüncelerine atıfta bulunur. Dewey'e göre, tecrübenin estetik ya da dini bir boyutu vardır. Bu noktada Joas başka bir noktayı izah etme gereği hisseder. James ve Dewey arasındaki yıllarda -1902'den 1934'e- dini tecrübe teorileri revaçtaydı. Dewey için bu durumun iki nedeni vardır: Birincisi Tanrı'nın varlığını delillendirmek için kullanılan ontolojik, kozmolojik ve teleolojik deliller Kant'ın kritiği ile sarsılmıştı. İkinci ise bilimin karşısında, insanın kendi tecrübesini dillendirmiş olmasıdır. Dewey'in kendi ortaya koymuş olduğu tecrübenin kaynağı da müphemdir, bu nedenle daha çok meydana getirdiği etki üzerinde durmaktadır. Zira ona göre bir olgu ancak meydana getirdiği etki ile anlaşılır. Dolayısıyla dini tecrübede, onun kaynağının tabi olanın dışında bir varlık olduğunu söylemenin yerine, insanda meydana getirdiği emniyet ve barış duygusundan söz edilebilir.⁶⁸

Tecrübe konusuna biraz daha açıklık getirecek olursak, Dewey öncelikle din ile kurumsallaşmış din arasında bir ayrıma giderek, insanın tecrübesinin dini bir boyutu olduğunu vurgular. Fakat bu kilise gibi bir kurumla ilgili veya doğaüstü bir tecrübe değildir. Buna yönelik tüm yorumlar kültür kaynaklıdır veya meydana getirdiği emniyet ve barış duygusundan dolayıdır. Dini boyutlu bir tecrübeyi gündelik tecrübeden ayıran şey, benin bütünlüğüdür. İnsan, bütünlüğünü tecrübe

⁶⁷Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 167-169

⁶⁸Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 173-174.

edebilmesi için evrenle bir ilişki içine girmelidir, evrenden maksat ise, ben'in bağlı olduğu koşulların tümüdür. Benin bütünlüğü hayali bir şey olsa da, kastedilen insanın kendini gerçekleştirmesidir. İnsan sahip olduğu hayal gücü ile imkânların farkına varır ve bu olumsal imkânlar yaratıcı bir süreç sonunda değerler veya ideallere dönüşür, yani değerler hayal gücümüzün yaratıcı bir performansı sonucu meydana gelmektedir.⁶⁹

Toparlayacak olursak, benliğin önceden tesis edilmiş sabit bir özü yoktur ve bu bağlamda din, insanlığın deneyimlerinde görünen idealleri yansıtan bir imkânlar alanıdır. Bu idealler aşkın bir karaktere sahip değildir, aksine doğa içinde mukim gerçek imkânlardır ve insanın arzu ettiği amaçlara dair hayalleri yansıttığında ideallere dönüşür.⁷⁰ Ayrıca insan dini boyutun tecrübesiyle, benin bütünlüğünü gerçek ve yoğun bir şekilde yaşar ve insan benliğinin bütünlüğü sayesinde, yaşadığı başarısızlıkların kaderin sillesinden veya kendi ahlaki hassasiyetlerine karşı başarısızlığının üstesinden gelebilir.⁷¹

Joas son olarak bir noktaya daha dikkat çekmektedir. Dewey için gerçek olan ile imkân dâhilinde olan arasında bir dualizm yoktur. Gerçek olan imkân dâhilinde olanı içerisinde barındır ve insan sahip olduğu hayal gücü sayesinde imkân dâhilinde olanı bilebilme kabiliyetine sahiptir. Hayal gücümüzün bizi yaratıcı şekilde yönlendirmesi olmasa algılarımız işlevsiz halde kalır, oysa onun sayesinde ideallerimiz oluşur ve ahlakın içerisine girer. Bu idealler bizi kendine çekerek eylemlerimizi etkilemektedir. Böylece idealler önceden var olan bir alana sahip

⁶⁹ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s. 11-12.

⁷⁰ Celal Türer, "İmkânlar alanı olarak din: Dewey'in Din Felsefesi" *FLSF*, 2009, s.184.

⁷¹ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s. 12.

değildir ve değerler hayal gücünün yaratıcı performansı sonucu meydana gelmektedir.⁷²

Değer bağlılığının nasıl oluştuğu sorusuna gelince Dewey de Mead gibi iletişimi ön plana çıkarmaktadır. İletişim sayesinde insanlar kendilerini başkalarına açmakta ve değer bağlılıklarını oluşturan tecrübeye imkân sağlamaktadır. Ayrıca insan iletişim esnasında başkalarının değerleri ile karşı karşıya gelerek, kendi sahip olduğu değerleri gözden geçirir. Sonuç itibariyle iletişim Dewey için, değerleri ve değer bağlılığını oluşturan bir tecrübedir.⁷³

2.3.6 Charles Taylor

Joas Nietzsche'den Scheler'e, James'den Dewey'e kadar değerlerin kökeni meselesi hakkındaki görüşleri irdelemiştir. Ona göre bu çalışmada ismi zikredilen kişiler birbirinden izole kişiler değildir. Bunlar zaman zaman birbirlerine atıfta bulunarak, kendi katkılarını önceki düşünürlerin devamı olarak görmüşlerdir. Değer hakkında ortaya konulmuş bu düşüncelerden tam elli yıl aradan sonra Kanadalı düşünür Charles Taylor tekrar değer konusunu gündeme taşımıştır. Joas'a göre bu süreçte örneğin Alasdair McIntyre, Bernard Williams gibi bazı düşünürler, değer kökeni meselesi ile ilgilenmiş olsalar da, bunların hiç biri, Taylor kadar başarılı olamamışlardır. Bu nedenle Joas değerlerin nasıl oluştuğu meselesine Taylor'un nasıl baktığını önemsemektedir.⁷⁴

Joas, Taylor'a geçmeden önce birkaç hususa değinir; felsefi etikte bu konu çerçevesinde birtakım etkin akımlar vardır. Örneğin natüralizmi benimseyenler değerleri öznel duygulara indirgemekteydi. Kantçılar da zorunluluk ve onun temellendirmesi üzerine yoğunlaştıkları için, hayatımıza anlam veren bizi kendisine

⁷² Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 179-180.

⁷³ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 186.

⁷⁴ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 195-196.

çeken ideallere uygun bir yer verememişlerdir. Taylor'a gelince, Joas'a göre onun değer teorisindeki en başarılı adım 'güçlü' ve 'zayıf' değerlendirmeler diye bir ayrım yapmış olmasıdır. Buna göre şöyle bir soru ortaya atar: Bir eylem durumunda isteklerimizin karşılanmasına, olumsal nedenlerden mi yoksa kategorik nedenlerden dolayı mı öncelik verilir ya da dışlanır. Biraz daha açık bir ifade ile bazı durumlarda insan istekleri arasında bir seçim yaparak diğer isteğini erteler ya da vazgeçer. Bu noktada isteklerin değerlendirilmesi, içinde bulunulan duruma göre pragmatik açıdan gerçekleştirilebilirliği düşünülür, işte bunlar zayıf değerlendirmelerdir. Güçlü değerlendirmelerde ise, isteklerimiz kategorilere bölünür. Sözgelimi yüksek ya da alçak, faziletli ya da faziletsiz, derin veya yüzeysel vs. gibi, burada diğerinden farklı olarak pratik olarak gerçekleştirilebilirliği üstünde durulmaz. Aksine ölçüler devreye girer. Ölçülerin türü ile insanın onunla ilişkisini belirleyen şey insanın ahlaki duygularıdır. Joas'ın naklettiği kadarıyla Taylor'da da Scheler gibi, insanlar utanç, suçluluk, korku ve beğenme duygularına sahiptir. Bu duygular belirli ölçülere sahip olduğumuzun duygusal ifadeleridir; farkında olmasak ya da onlardan bağımsız olmak istesek bile. Birey, kendi güçlü değerlendirmelerini bir kural olarak algılamaz, aksine ondan bağımsız ve kendisinden saygı bekleyen bir şey olarak görür.⁷⁵ Dolayısıyla değerler, bizim dışımızda var olan ve genel geçer bir şey olarak algılanır. Gerçeklik içinde yer alırlar ve hiçbir şekilde biz onları ortadan kaldıramayız ya da meydana getirmeyiz. Onların sadece farkına varabiliriz ve onların lehine ya da aleyhine karar verebiliriz. Bunu yaparken de ahlaki duygularımızda ifadesini bulan 'iyi' tarafından

⁷⁵ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 196-204.

yönlendiriliriz. Seçimlerimizde kimliğin önemli bir rolü vardır. Ben olmamız ise, iyi algımız ile amaçlarımız hakkındaki anlatımlarımızdan meydana gelir.⁷⁶

Joas'ın ifade ettiği kadarıyla, Taylor'a göre kimlik, öncelikle insanın sosyal mensubiyetinin bir göstergesi, yani insanın neyi desteklemesi ve neye karşı gelmesi gerektiğini bildiren bir hususiyettir. İkinci olarak kimliğin kendisi güçlü bir değerdir (strongly valued good) ve bireyden kendisine sadık olmasını talep eder. Üçüncü olarak kimlik, birey için değerli olan ile olmayanı belirlemektedir. Birey belirli çerçevelere sahiptir (frameworks) ve bu doğrultuda kendi ve diğerleri hakkındaki algıları ayırt eder. Bu çerçeveler insanın eylem kabiliyetinin bir parçasıdır ve insan bu sayede tercihte bulunur.⁷⁷

2.4 Değer Tecrübesi Sonrası Meydana Gelen Aşamalar

Bireyin kendini inşa süreci ve aşkınlık tecrübesini yaşaması sonunda bireyin tecrübe ettiği şeyi, yani değeri değer olarak anlamlandırması gerekmektedir. Bu anlamlandırma sürecinin ise birey için yine farklı aşamaları olmakla beraber bu süreç, farklı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle onun öncelikle birey tarafından değer olarak anlamlandırılması akabinde eylemlerine yansımaları ve nihai olarak ona karşı bir bağlılık meydana getirmesi gerekir. İşte burada kısaca zikrettiğimiz bu evreleri daha detaylı bir şekilde ifade etmeye çalışacağız.

2.4.1 Değerlerin Birey Tarafından Yorumlanması ve Bağlantılandırılması

Değer tecrübesi yaşandıktan sonra bu tecrübenin birey tarafından anlamlandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda Joas, Cornelius Castoriadis'in dil teorisindeki düşüncelerini temel alarak tecrübenin bireysel ve kültürel anlamlandırılması üzerinde durmaktadır. Buna göre bireyin yaşadığı kültürel çevrede

⁷⁶ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 195-227; Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s. 13-14.

⁷⁷ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 204-205.

değerler o kültürün dilinde ya da pratiklerinde ifadesini bulmaktadır. Ancak bireyi memnun edecek kültürel bir anlamlandırma yoksa, birey yaratıcı bir performansla yeni bir anlam meydana getirebilir; yani birey mevcut dilsel ve kültürel repertuarı temel alarak bunu tekrar yorumlayabilir. Eğer içinde yaşadığı kültürün kelime hazinesi kendi duygularını ifade etme konusunda yetersiz ise, başka kültürden alıntı yapabilir. Bireyin meydana getirmiş olduğu bu yeni yorum değerın bizatihi değişmesini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla dil, kültürel pratikler ve geleneksel değerler; meydana gelebilmeleri, gelişmeleri ve devamlılıklarını sürdürebilmeleri açısından daima bireysel yorumlara muhtaçtırlar.⁷⁸

Bağlantılandırmanın kaynağı bireydir, öyle ki kültürel yorumlar birçok bireysel anlamlandırmadan meydana gelmektedir. Bunun yanı sıra meydana getirilen bağlantılandırma sürekli olarak mevcut duruma göre yaratıcı bir şekilde tekrar formüle edilmelidir, çünkü dilsel ve kültürel gelenekler insanlar tarafından tecrübelerini ve duygularını ifade etmek için kullanılır. Eğer bunlar yetersiz kalır ve kullanılmazsa unutulur ve tamamıyla kaybolacaktır.⁷⁹

Bağlantılandırma konusunu biraz daha detaylı izah edecek olursak şu hususları görürüz. Joas'a göre bireyler isteklerini değerlendirirken bunu duygusal bir tarafsızlık içerisinde değil, aksine öfke, utanç, suçluluk veya hayranlık gibi ahlaki duygularla yapmaktadır. Ahlaki duygular değerlerle olan yakın ilişkisinden dolayı diğer duygulardan ayrılmaktadır. İnsandaki ahlaki duygular iyi olanın ne olduğu hakkında olmasaydı, ahlaki duygu olarak nitelendirilemezdi. Sahip olduğumuz iyi anlayışı ve ahlaki duygular kişinin kendisiyle de yakından ilgilidir. Zira kişinin sahip olduğu güçlü değerlendirmeler onun ahlaki duygularını temsil etmekle beraber,

⁷⁸ Sabine Schöbner, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 92-93.

⁷⁹ Sabine Schöbner, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 93-94.

isteklerini gözden geçirirken de bir ölçüt niteliğini taşımaktadır. Biz istemese bile bu ölçütler mevcuttur ve eylemlerimize etki ederek ideallerimize ulaşabileceğimiz bir araç niteliğindedir. Bireyde bulunan bu ahlaki duygular onun değerlerinin refleksif şeklidir. Birey bu ahlaki duygularını dil ve cümleler aracılığıyla ifade etmektedir. Fakat bu cümleler sadece bireyin ahlaki duygularının içeriğini yansıtmaktadır ve hiçbir şekilde bu duyguların kaynağı değildir. Buna binaen ortaya şöyle bir sorun çıkmaktadır: Birey ahlaki duygularını cümleler aracılığıyla ifade etmeye çalışsa da tam anlamıyla ifade edemeyebilir. Netice olarak bu durum ahlaki duyguların değerlerle uyuşmamasını beraberinde getirerek, ahlaki duygularımız ile sahip olduğumuz değer arasında bir kopukluğa neden olabilir. Ayrıca Joas'a göre, ahlaki duyguların bazı durumlarda meydana gelmesi gerekirken ortaya çıkmayabilirler de. Ya da tam beklenmedik bir şekilde ortaya çıkarak bilinçli olarak kabul ettiğimiz değerlerimize karşı gelebilirler. İşte bu noktada bağlantılandırmaya ihtiyacımız vardır. Bağlantılandırma sayesinde ahlaki duygular ve bilinçli olarak meydana getirilen değerlerimiz arasındaki kopukluk giderilebilir. Öyle ki ahlaki duygularımız bağlantılandırıldığında, onlara tartışılacak bir görünüm veririz.⁸⁰

Ahlaki duygularla değerler arasındaki uyuşmazlığın giderilmesi için yaşanan duyguların dil aracılığı ile bağlantılandırılması gerekmektedir. Bunu Joas, Taylor'un geliştirmiş olduğu model çerçevesinde ele almaktadır. Buna göre ahlaki duyguların ilişkilendirilmesinin belirli bir yönü yoktur. Birey duyguları, kendi tarafından bunlara verilmiş anlamlar ve bunların toplumdaki yerleşik anlamları arasında gidip gelmektedir. Buna ek olarak bunlardan her biri meydana gelen olay ve duruma göre kendi özelliklerini ortaya koymaktadır. Biraz daha açıklayacak olursak Taylor'un

⁸⁰ Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 89-90.

modelinin birinci katmanında üzerinde düşünülmemiş ahlaki duygular vardır. Bu ahlaki duygular ikinci katmanda birey tarafından anlamlandırılır ve üçüncü katmanda bunlar mevcut yerleşmiş anlamları ile karşı karşıya gelmektedir. İlişkilendirme sürecinde ahlaki duyguların tecrübesi ile kendi anlamlandırmamız ve kültürel anlamı ile bağlantı kurulmaktadır. Bu üç öge birbirlerine muhtaç ve birbirlerinin koşuludur. Birbirlerinden ayrılmakta olan kişisel anlamlandırma ve kültürel anlamlandırma ahlaki duyguların tecrübesi olmadan düşünülemez. Yine ahlaki duygular anlamlandırılmazsa bunlar körelecektir. Ayrıca başkalarının tepkisi ve duyguların bir dilin repertuarındaki sınıflaması olmasaydı hiçbir şekilde duygularımız tanımlanamazdı.⁸¹

Joas'ın ifade ettiği kadarıyla, Taylor'a göre bağlantılandırma sürecinin meydana gelmesinin nedeni ahlaki duygularımız ile bilinçli meydana gelmiş olan değerlerimiz arasındaki gerginliktir. Birey bunu aşmak için bu ögeler arasında bir uyum arayışına girmektedir. Yukarıda da zikredildiği üzere; uyumun gerçekleşmesi için bu ahlaki duygular, kendi anlamlandırmamız ve kültürel anlamlandırmada değişiklik yapmak gerekmektedir. Bu bağlantılandırma sürecinden sonra ahlaki duygularımız başta sahip olduklarımızdan farklıdır, değerler de bu süreç içerisinde değişime uğratılır ya da yeni değerler meydana getirilir.⁸²

Ahlaki duygularımız yorumlanması sonucu kabul edilir, eleştirilir ya da reddedilmektedir. Bu süreçte ahlaki duygularımız ve değerlerimiz sürekli olarak değişmektedir veya yeni değerler oluşturulmaktadır. Fakat bunlar değişime

⁸¹ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 90-91

⁸² Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 91.

uğradıktan sonra da sürekli olarak aynı kalmamakta, her duruma göre değişiklik arz etmektedir. Böylece bu süreç hiçbir zaman sona ermemektedir.⁸³

2.4.2 Değer Bağlılığı

Değerlerin kendimizi inşa etme ve kendi aşkınlığımızı tecrübe etme sonucunda meydana geldiğinden yola çıkarsak, Joas'a göre değerlerin ve insanların hiçbir zaman bir bağlılık meydana getiremediği sonucuna varırız. Bunun sonucunda mevcut olan diğer değerler veya insanlar bizim bir değere veya insana olan bağlılığımızı sarsamaz. Joas bunu bir örnekle netleştirmeye çalışır: 'Benim eşim dışında milyarlarca başka kadının yeryüzünde oluşu, benim eşime olan bağlılığımı sarsmaz. Hıristiyan dininin yanı sıra başka dinlerin veya seküler dünya görüşlerinin varlığı, Hıristiyanlığa olan bağlılığımı sarsmaz. Buradaki olumsuzluk, bağlılıkların oluşmasına engel değildir. Fakat onlara olan bağlılığımızın niteliğini etkilemektedir. Joas insana olan bağlılık ile değere olan bağlılık arasında birçok paralellik olduğunun altını çizerek daha çok değere olan bağlılığı incelemektedir.

Joas'a göre değere olan bağlılık üç şekilde değişerek olumsuzluk alanında kalır. Bunlardan birincisi 'prosedürleşme', ikincisi 'değerlerin genelleştirilmesi' ve üçüncüsü 'empati'dir. Birincisinde özgür ve demokratik bir devletin göstergesi olarak, prensiplerin genelleştirilmesi ve günlük yaşama aktarılması fikri vardır. Bu prensiplerin meydana gelişindeki etken, dünya görüşlerindeki derin farklılıkların ne bastırılmasının mümkün olduğu, ne de ideal bir gelecekte ortadan kalkmasının söz konusu olduğu varsayımından hareketle, hoşgörülü bir şekilde bu farklılıkların kabul edilmesidir. Bu durum ise yasal ve politik bir uzlaşma sonucu karara bağlanıp buna uymayı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla genelin yasaya itaati, hoşgörülü ve adil davranması ve çoğulculuğu kabul etmesi prosedürleşmenin değerler aracılığıyla

⁸³ Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 91.

olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Fakat görüş ayrılıkları sonucu ortak zeminde kabul edilen bu prensiplerin dışına çıkıldığında da ahlakın gerektirdiği şekilde davranılmalıdır. Bu prosedürleşme bir nevi değer bağlılıklarını işlevsel olarak kısıtlamaktadır.

Değerlerin genelleştirilmesi konusuna gelince Joas, Talcott Parsons'a atıfta bulunur. Parsons'a göre bu kavram farklı kültürel değerlerden daha genel ve ortak yönlerinden daha soyut bir anlayış geliştirme sürecidir. Örneğin Hıristiyanlık ve Budizm'den yola çıkıldığında merhamet, hayırseverlik, insan onuru ve insan hakları ortak kavramlardır. Bazı değerler belirli bir geleneğin ve kültürün ürünü olarak görülse de, örneğin insan haklarının Yahudi-Hıristiyan geleneğinin ürünü olması gibi, bu diğer kültürlerin buna sahip olmadığı anlamına gelmez. Diğer kültürler de aynı değeri eylemlerinde belki farklı şekilde anlamlandırmışlardır. Değerlerin genelleştirilmesi ile amaç farklı kültürlerin ortak değerlere sahip olduğunun farkındalığını yaratmaktır. Olumsuzluğu içinde barındıran bir değer bağlılığında şu iki şey vazgeçilmezdir: Birincisi değer farklılıklarını içine alan bir yön izlemek, ikincisi başka kültür ve geleneksel değerlerle meydana gelen münakaşalarda kendi kabullerimizi değiştirebilmektir. İşte bu noktada duygudaşlık (empathy) araya girmektedir. Empati kavramı, dünyaya başkalarının gözünden bakmak anlamını taşımaktadır. Olumsuzluk sonucu hayatımızda birçok yabancı insanla karşılaşırız. Bu karşılaşmanın olumlu ve hoşgörülü bir şekilde vuku bulması ve yine huzur içerisinde yaşayabilmemiz için duygudaşlık kurmak oldukça önemlidir. Zira herkes kendi bildiğini biricik olarak görür ve duygudaşlık kurmazsak, bu durum kaçınılmaz bir şekilde çatışmayı beraberinde getirecektir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız bu üç kavram, kişinin içsel (reflexif) şekilde kendinden uzaklaşmasını ister. Ancak bu sayede kişi esnek ve yaratıcı şekilde davranabilir. Böylece kişi bir şeye olan bağlılığında daha özgürce hareket edebilir. İnsanın bağlılığında bu özgürlük olmazsa, değere olan bağlılığın olumsuzluk ile olan dengesi bozulur ve eylem meydana gelemez. İnsanlar yaşamlarında sürekli olarak bu koşullar altında olaylarla karşı karşıya kalır ve her seferinde nasıl davranmaları gerektiğinin çabasını verirler. Toplumlar da aynı şekilde anlamlandırma problemleri ile karşı karşıyadırlar ve gelenekleri bunlara hazır çözümler sunmaz. Böylece farklı alternatiflerle karşı karşıya kalarak bunlardan şahsi bir karara varırlar.⁸⁴

Son olarak Joas değer bağlılığı sürecinde meydana gelebilecek problemler üzerinde kısaca durmaktır. Hatta kendi deyimiyle emin olmadığı bir hipotez ortaya koymaya çalışır. Buna göre Joas, bir kişinin ne kadar eğitilmiş ise, esneklik konusunda da o kadar titiz olduğunu ifade eder. Bu durumu, empati örneğinden yola çıkarak ifade etmeye çalışır Joas; Bir kişi kendini başkasının yerine koymak istemezse, karşısındakini anlayabilme yetisine sahip olamayacaktır. Fakat Joas, eğitilmiş insanlardan da ideolojileri uğruna çevresindeki insanları kendi hassasiyetlerinin dışında bırakanların da göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizer. Empati kurmak için motivasyona ihtiyaç olmakla beraber, empati her durumda yeniden meydana getirilmesi gereken bir performanstır. Empati için gerekli olan motivasyon eğitimin yanı sıra değer kaynaklı olduğunda çok daha etkilidir. Dolayısıyla ahlaki duyguları meydana getiren spesifik değerleri benimsemeden bir empati eğitiminin içi boş kalacaktır. Aynı şekilde yasaların meydana getirdiği

⁸⁴ Hans Joas, *Wertevertmittlung in einer fragmentierten Gesellschaft, Zu Chancen und Problemen erhöhter Kontingenz*, Die Politische Meinung Nr. 394-September 2002, s. 74-76.

prosedürlere uyma konusunda değerlerin motivasyonu olmaz ve bu prosedürler değer olarak görülmezse, kişi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye meyilli olacaktır.⁸⁵

2.4.3 Değer Bağlılığı ile Özgürlük Problemi

Joas'a göre değerlerin karakteristik özellikleri olduğu gibi, değere olan bağlılığın da gözlemlenebilir iki karakteristik özeliği vardır: Bunlardan birincisi kendimizi bir değere bağlı hissetmemizdir. Joas bu durumu *Ergriffenwerden/Ergriffensein* kavramlarıyla ifade eder. *Ergriffenwerden* kavramının anlamı bir şey tarafından yakalanmak ya da kaplanmaktır. Fakat bu bedensel anlamda değil daha çok bir duygu tarafından kaplanmak anlamını taşımaktadır. Joas'ın vurgulamak istediği nokta bireyin "iyi"ye olan bağlılığının kendi seçeneği veya tercihi sonucu değil, bireyde kendiliğinden ve bir duygulanım sonucu meydana gelmesidir. Birey burada pasif bir konumdadır.⁸⁶

Joas'a göre değerlerin temeli tecrübedir. Değer, kendini insana bir durumla açar ve onu etkiler. Bu noktada insan değerlere karşı bir tavır geliştirir: Ya onu reddeder ya da kendini onlara adar. Birey değerleri meydana getiren tecrübelerin arayışına girebilir, fakat onları kendi başına oluşturamaz. Değer yargılarımızı da temellendirebileceğimizi düşünebiliriz, hatta onları temellendirmek ve onlar hakkında tartışmak bizim için büyük bir değer olabilir; fakat bu değerlerimizi temellendirmeler ve tartışmalar sonucu kazandığımız anlamına gelmediği gibi, değerleri temellendirmede zorlandığımızda da onlara uymayacağımız anlamına gelmez.⁸⁷

Joas burada değer temellendirmesi olmayan bir değer bilincinden bahsetmektedir. Bu ona göre mümkündür; çünkü insanın değerlere olan bağlılığı

⁸⁵ Hans Joas, *Werte Vermittlung in einer fragmentierten Gesellschaft, Zu Chancen und Problemen erhöhter Kontingenz*, s.76-78.

⁸⁶ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 76.

⁸⁷ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 77.

değerleri temellendirmesinden önce gelmektedir. Böylece değere olan bağlılık sonradan üzerinde düşünülerek argümanlarla temellendirilmektedir. Değerlerin oluşumunda temel etken tecrübe olduğu için de, bunlar sınırlı bir şekilde rasyonel delillerle sarsılabilirler.⁸⁸

İkinci özelliğe gelince, insanın değere olan bağlılığı ne bir zorunluluk ne de bir görev sonucudur. İnsanın "başka türlü davranmam" demesi onun değere olan bağlılığından meydana gelir ve insan kendini kısıtlanmış ve özgürlüğü elinden alınmış hissetmez, aksine gönüllü bir şekilde davranır. Bu durum özellikle dıştan gelen bir baskı sonucu bireyin davranışında daha belirgin hale gelir ki, birey bu noktada baskılara karşı kendi değer yargılarına göre davranabilir ve bunu özgürlük olarak yaşar.⁸⁹

Joas burada Martin Luther örneğini verir. Luther yargılanırken kendisinden söylediklerini geri alması istenir; fakat Luther bu isteğe, "Burada duruyorum, başka şekilde davranmam, Tanrı yardımcım olsun. Amen." diye karşılık vermiştir. İfadesindeki "başka şekilde davranmam" cümlesinden kasıt Luther'in korkması ya da bunu ifade edecek kabiliyeti olmaması nedeniyle değildir. Aksine Luther isteseydi farklı şekilde davranabilirdi, söylediklerini ve savunduklarını geri alabilirdi. Fakat öyle yapmamıştır; çünkü kendisine olan saygısı, söylediklerinden vazgeçmemeyi gerektiriyordu. Joas bu duygunun, yani değere olan bağlılığın çok yoğun olduğunu ve bireyin bir parçası olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰

2.4.4 Değer Hakkında İletişim

Joas, değer hakkında iletişimin nasıl gerçekleştiği hususunda Taylor'un düşüncelerini ön plana çıkarmaktadır. Taylor, bireyin sahip olduğu değerlerinin bir

⁸⁸ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 77.

⁸⁹ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 77-78.

⁹⁰ Hans Joas, *Wie entstehen Werte?* fsf.de/.../Vortrag_Joas_authorized_061017.pdf

gerçeklik niteliği taşımasının yanı sıra, bunların dilde ve kültürde bir araya gelerek insanın eylemleri için değer ölçütleri meydana getirdiğini vurgulamaktadır. İnsan bir taraftan toplum içerisinde değer anlamlarından oluşan bir ağın/örgünün içerisinde. Diğer taraftan ise insanın sahip olduğu değerler ahlaki bir alan oluşturarak insanın bir şeyi değerli ya da değersiz kılan yönelimlerini barındırmaktadır. Buradan hareketle insan değerleri aracılığıyla sürekli olarak hayatının yönünü ve çabalarını gözden geçirmektedir. İşte bu noktada Joas, Taylor'a dayanarak bir iletişim formu olan öyküleştirmeye dikkat çekmektedir. İnsan hayatını ve kendini bir öykü şeklinde anlatır ve sadece bu şekilde şu anki olduğu kişiyi ve amaçlarını ifade etmektedir.⁹¹

Joas'a göre değerler hakkındaki iletişim de aynı şekilde gerçekleşmektedir. İnsan değere olan bağlılığını öyküleştirmeden bunları savunamaz. İnsan tecrübelerini, sahip olduğu değerlerin geçmişte yaşadığı birtakım olaylar sonucu nasıl ihlal edildiğini ve bunun ne tür sonuçlar doğurduğunu hep öykü şeklinde anlatmaktadır. Bu nedenle biyografiler, tarihsel anlatımlar, mitler bunların hepsi değer hakkındaki iletişimimizin bir parçasıdır. Ayrıca değerlerin bağlantılandırılmasındaki öznellik göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir; zira değerler Joas'a göre başka hiçbir anlatım formunda ifadesine bulamayacağı gibi öyküleştirme de hiçbir zaman tecrübe ve değerden ayrılamaz.⁹²

2.4.5 Değerin Eyleme Yansıması ve Aktarılması

Joas'a göre eylemlerin oluşmasında değerlerin merkezi bir rolü vardır. Pragmatik anlayışta eylem, anlaşmazlığa yönelik yaratıcı bir çözümü ifade etmektedir. Birey kriz durumlarında şimdiye kadarki eylemlerinde etkili ve üzerinde düşünülmemiş olan önceliklerinin farkına vararak, bunları değerlendirmelidir ki daha

⁹¹ Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 94-95.

⁹² Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 95.

bilinçli eylemler meydana getirebilsin. Bu noktada birey kendi önceliklerini değerlendirirken, kaynağını değerlerden alan bir ölçüye ihtiyacı vardır. Değerler, bireyin iyi hakkındaki öznel düşüncelerini barındırmaktadır ve ideal olanı, yani bir insanın nasıl olmak istediğini ifade etmektedir. Aynı zamanda bireyin nasıl olmak istemediğinin de ifadesidir. Böylece değerler istek ve önceliklerden ayrılmaktadırlar; zira değerler içerisinde istekleri değil, istekleri değerlendiren kriterleri barındırır. Fakat birey bu kriterlere rağmen, her durumda kendinden emin bir şekilde davranamaz. Çünkü değerler insana nasıl davranması gerektiğini tarif etmez, yani eylem doğrudan değerden dolayı gerçekleşmez. Eylemden bulunan kişi değerleri doğrultusunda hangi durumda nasıl davranması gerektiğini yaratıcı bir şekilde çözümlemelidir ve ancak bu sayede değerler günlük hayatımıza girebilecektir.⁹³

Değerlerin kendi hayatımıza girmesinden sonra aktarılabilmesi için de dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Joas'a göre bunlardan birincisi kişisel boyuttur. Örnek alınabilecek kişiler ve bunların davranışları, verilecek birçok bilgi ve öğütten daha yararlıdır. Değerleri yansıtmayan fakat buna yönelik olan dersler de aynı şekildedir. Ailede ve eğitimde motivasyon ve disiplinin bir arada olması gerekir. Motivasyonsuz disiplin otoriteyi, disiplinsiz motivasyon ise karmaşayı beraberinde getirir. İkinci olarak eğitim kurumlarının değerlerin aktarılması konusunda bilinçli olup olmadıkları bir başka etkidir. Değerler açısından bir binanın görünümü bile, her türlü müfredattan daha etkilidir. Söz hakkı ve tartışmalarda uzlaşma sağlama, prosedürleşme sürecinin işleyişine katkı sağlar veya bunların ihmal edilmesi sorumsuzluğa neden olur. Üçüncü olarak değerlerin aktarılması tecrübelerin işlenmesiyle başarılı olur ve bu tecrübeler aile ve okul içerisindeki tecrübelerle sınırlı

⁹³ Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 78-79.

olmamalı ve çocuklar ile ergenlerin arkadaşlık ve sevgiye dair tecrübeleri, iş deneyimleri ya da kendi meşguliyetleri, eğer değerler aktarılmak isteniyorsa, eğitim kurumları tarafından işlenmelidir. Son olarak değerlerin başarılı bir şekilde aktarılabilmesi için Joas'a göre en temel prensip değerlerin bizzat kişiler tarafından yaşanması ve hayata aktarılmasıdır. Bu nedenle kişiler değer konusunda öncelikli olarak, değerlerini kendilerine ve hayatlarına ne kadar yansıttıklarını ya da yansıtmayı yansıtmadıklarını sorgulamalıdır.⁹⁴

2.5 Değer ve Norm

Joas değer ve norm konusuna açıklık getirmeden önce Habermas'ın konuyla ilgili görüşüne kısaca değinmektedir. Joas, Habermas'ın değerlerin örneğin özgürlük, eşitlik vs. şeklinde kavramlaştırılması ile tecrübelerden ayrıldığını ifade etmektedir. Bu değerlerin tecrübeden bağımsız olarak nasıl davranmamız gerektiğine dair öneriler sunabilmesi ve eylemlerimizi yönlendirici bir unsur olabilmesi için ise, değerler; normlar ve prensiplerle formüle edilmektedir.⁹⁵ Ayrıca Joas'ın Habermas'dan naklettiği kadarıyla, değer ve normu birbirinden ayıran üç özellik vardır; Birincisi, değer ve norm eylemin teleolojik bakış açısıyla olan ilişkisinden dolayı birbirinden ayrılır. İkinci olarak normlar evrensel, değerler ise tikedir ve son olarak normlar kişiler arası ilişkilerin düzenlenmesinde gerekli iken, değerler insanın kendi hayatının amacını ilgilendirmektedir. Joas kendi düşüncelerine geçmeden önce bu üç noktayı kısaca değerlendirir. Joas'a göre Habermas'ın ortaya koymuş olduğu birinci nokta iyi olan ile meşru olan ayrımıyla, Durkheim'dan beri yapılan değer ve norm ayrımıyla ilgilidir. İkinci ve üçüncü nokta ise Joas'a göre problemlidir. Zira ettiği 'benim için' ve 'bizim için' iyi olana dair maksimlerin formüle ettiğini, ahlakın

⁹⁴ Hans Joas, *Wertevertmittlung in einer fragmentierten Gesellschaft, Zu Chancen und Problemen erhöhter Kontingenz*, s. 78.

⁹⁵ Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 103-104.

ise, herkes için iyi olanı amaçladığı düşüncesi, Joas'a göre yanlıştır. Etik 'benim için' iyi olandan mutluluğumu amaçlamaz, aksine 'benim için' iyi olana bakışımı ve değere bağlanmamı iyi olarak görür. Bir durumda, benim mutluluğum ve rahatım benim karar vermemde ölçüyken, diğerinde bir karar verirken, karar veren olarak farkındayım ve ölçü benim dışımda olan bir şeydir. Aynı şekilde üçüncü noktada etiğin insanlar arası ve toplumsal ilişkilerin şekillenmesine dâhil olmadığı da yanlıştır.⁹⁶

Joas'ın Habermas'a olan eleştirileri, onunla fikir birliği içerisinde olmadığını göstermektedir. Joas'a göre değerler ve normların ortak bir bağlamı vardır. Normlar değerlerden çıkabilir ve genel prensipler haline getirilebilir, fakat bu durumda kendi karakterlerini kaybederler. Değerler ise, prensiplere dönüşen normlara uymak için gerekli motivasyonu sağlayarak onların eyleme dönüşmesi için yardımcı olmaktadır.⁹⁷

Değerlerin normlar kadar geçerliliğinin olmaması, bunların sürekli bir çatışma içerisinde olmaları anlamına gelmemektedir. Değerlerin fikirlerimizden çok farklı şeyler olduğunun altını çizmektedir Joas. İnsan, tıpkı bir insana kendini bağlı hissettiği gibi, kendini değerlere bağlı hissetmelidir. Bir başkasına eşimize, çocuğumuza olan bağlılığımız ve sevgimizden bahsettiğimiz zaman onların da sevdiklerimizi sevmelerini bekleyemeyiz; değerler de böyledir. Fakat ikisi arasında benzerlikler olsa da, değere olan bağlılık insana olan bağlılığımızdan tecrübe etme hususunda ayrılmaktadır. Çünkü değerler önceden var olup sonradan bağlanılan şeyler değildir, aksine tecrübeler sonucu meydana gelirler. Değer yargılarımız hususunda Joas bunları savunabilmemiz için yaşadığımız tecrübelerden dolayı nasıl

⁹⁶ Hans Joas, *Die Entstehung der Werte*, s. 285-287.

⁹⁷ Sabine Schöbber, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 103-104.

bir bağıllığın meydana geldiğini ya da yaşanan bir olay sonucu sahip olunan değerlerin nasıl zedelendiğine dair hikâyeler anlatmaktadır. Biyografik, tarihi ya da mitler barındıran bu anlatılanlar, kabullerimiz ve değerlerimiz hakkındaki iletişimimizin bir parçasıdır. Bu konuda son olarak Joas, Parsons'a atıfta bulunur. Parsons farklı geleneksel değerlere sahip olan kültürlerin kendi köklerinden kopmadan bir araya getirilebileceği düşüncesini geliştirmiştir. Joas, Parsons'un bu düşüncesine dayanarak dinler arası ya da kültürler arası diyalog örneğini verir. Joas'a göre insan hakları ve insan onurunu merkeze alarak evrensel-insanlığa yönelik bir değer birliği oluşturup her bir dinsel-kültürel gelenek, yaşamla birleştirilmelidir. Bu düşünce ile de farklı geleneklerdeki ortak değerler ön plana çıkarılmış olur. Dinler arası bir diyalog ya değer sistemleri arasındaki ortaklıklar sonucu değerlerin genelleştirmesine, kültürler arasındaki çatışmaya sadece birlikte yaşama alternatifi sunmanın yanı sıra değer alanında da gerekçelendirilmiş rasyonel prensiplerin koyulmasına da yer açmaktadır. Böylece dinamik bir yapı oluşur ve karşılıklı bir değişim gerçekleşerek değerlerin kendisini yenilemesini de beraberinde getirir. Netice olarak ahlaki evrenselliğin, değerlerin olumsuzluğu ve öznelliği ile kombine edilmesi ancak değer üzerine mantıklı bir diyalog ile gerçekleşebilir.⁹⁸

Buraya kadar anlattıklarımızı toparlayacak olursak Joas'ın filozofların fikirlerini değerlendirirken şu hususlara vurgu yaptığını hatırlayabiliriz: Nietzsche iyi olanı belirlerken asil, güçlü ve soyluların göz önünde bulundurulduğunu ifade ederek, iyi kavramının bu hususiyetlere tahsis edilmesini ve faydayı ıskalmasına sert eleştiriler getirmiştir. Aynı şekilde Nietzsche değer kavramını ilk ele alan kişi olsa da, insandaki iyi düşüncesinin nereden geldiği konusunda Joas'ı tatmin edici bir

⁹⁸Hans Joas, *Wertpluralismus und moralischer Universalismus*, Erişim tarihi: 15.04.2014 <http://www.dbthueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-1345/joas.pdf>.

çözüm sunamamıştır. Bu nedenle Joas yönünü dindar kimliği ile ön plana çıkan James'e çevirmiştir.

James değer bağlılığını bizden bağımsız güçlü bir varlığın mevcut olmasına ve bizim ona karşı duyduğumuz sevgi ile açıklar. Bir otoriteye işaret eden bu güç, değerleri yaşayıp yaşamadığımızı kontrol eder ve ona karşı duyduğumuz sevgi, bağlılığı beraberinde getirir ve dolayısıyla hiçbir şekilde rasyonel argümanlarla sarsılamaz.⁹⁹ Joas'a göre James her ne kadar ahlaklı olmayı Tanrı'nın varlığı ile ilişkilendirmiş olsa da, değerlerin nasıl oluştuğu meselesinde berraklık sağlayamamıştır. Bu duruma rağmen Joas ile James'in düşüncelerinde benzerlikler göz ardı edilemeyecek kadar açıktır. Sözelimi James'in dini tecrübe delili Joas'da aşkınlık tecrübesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek fark, Joas'ın bu tecrübeyi aşkın bir varlıkla sınırlamayıp insanda bir duygulanıma yol açabilecek her şeyi içine almasıdır. Bir diğer benzerlik James'in ahlakta insan bilincine vurgu yapmasıdır. Bu düşüncenin benzeri Joas'ın eylem teorisinde 'yaratıcılık' ve 'olumsallık' kavramlarıyla karşımıza çıkar. Birey hayatın her döneminde çevresi veya kendisiyle birtakım problemler yaşarken, bu problemlerin üstesinden gelmek için, koşul ve durumlar üzerinde yoğunlaşarak, yaratıcı bir çözüm arar. Ahlaki olaylarda her zaman aynı şekilde davranılan, kalıplaşmış değerler yoktur, bu nedenle değer her daim olumsaldır. İnsan nasıl davranması gerektiğini kendi içine dönerek, muhasebe eder.

Joas değer bağlılığı hususunda Durkheim'in kolektif tecrübesine de müracaat eder. Durkheim kolektif coşku fikri ile bireyin bir inanç topluluğunda dini ritüellerin yerine getirilmesi sonucu değer bağlılığını oluşturduğunu vurgulamıştır. Fakat Joas'a

⁹⁹ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s.14

göre günlük yaşamda kolektif coşku çok nadir oluşur, bu nedenle değerlerin oluşumunu tümüyle kolektif tecrübeyle temellendirmek yetersizdir. Durkheim değerlerin ve ideallerin gerçekleştirilmesi noktasında her ne kadar bireyin çevresi tarafından kabul görmesini bir motivasyon olarak kabul etse de, Joas'a göre bu husus onun sıra dışı bir deneyime kaynaklık ettiği anlamına gelmez.¹⁰⁰ Ona göre tecrübenin yaşamak ve anlam vermek üzere iki boyutu vardır. Tecrübenin yaşanılan boyutu hem James'in dini tecrübesinde hem de Durkheim'in kolektif tecrübesinde yerini bulmuştur. Tecrübenin anlam verme boyutu ise Dewey'in düşüncesinde anlamını bulmuştur. Ben/lik bütünlüğüne sahip kişi, deneyimler sonucunda değer bağlılığını meydana getirebilir. Değerlendirmeler bireyin kendi istekleri ve başkalarının değerlerine karşı tavır alışında oluşur. Joas'a göre Dewey'in düşüncesinde duygu ve akıl (Verstand) karşılıklı bir etkileşim içerisinde.¹⁰¹ Daha açık bir ifadeyle ben/lik bütünlüğüne sahip birey, kendini gerçekleştirmiş kişidir ve sahip olduğu imkânların, ideallerinin farkındadır. Kendi istek ve başkalarının değerlerine karşı tavır alışını aklı tarafından gerçekleştirirken, yaşadığı deneyimler duygularını oluşturur. Değer bağlılığının oluşum sürecinde duygu ve aklın karşılıklı bir etkileşimi söz konusudur.

Joas'ın değer konusunda Taylor'a atıfta bulunmasının nedeni ise, onun değerlerin oluşumunu sadece deneyimle değil aynı zamanda bireyin inşası ile temellendirmesinden kaynaklanır. Taylor'a göre kimlik diğer insanlarla olan iletişimimiz yoluyla inşa edilir. Çünkü neyin iyi, mantıklı veya kötü olduğu iletişimimizde ortaya çıkar. Bizler iyi olan tarafından yönlendiriliriz. Taylor'un düşüncesinden şöyle bir çıkarım yapılabilir: İyi'ye olan yönelim, kimliğin varlığı

¹⁰⁰ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s.15

¹⁰¹ Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s.15

açısından önemlidir; fakat iyi, bireyin kendisi tarafından değil ancak başkalarıyla iletişim yoluyla ortaya çıkar/oluşur. Böyle olduğu için birey iyyinin oluşumunda öznel bir bakış açısına sahip olur. Bu noktadan hareketle Taylor, değerlerin evrensel bir geçerliliğe sahip olduğunu ileri sürer.¹⁰² Joas da aynı şekilde iyi olanın öz olarak daima herkes tarafından aynı kabul edildiğini, sadece insanlarda farklı tezahür ettiğini ileri sürer.

Kısaca Joas, değerın taşıyıcısı olabilmek için öncelikle bir şahsiyete sahip olmak gerektiği ve bunun bireyin inşa süreciyle ilgili olduğunu savunur. Bu noktada Joas, Scheler'den farklı olarak deneyimden bağımsız, önceden var olan bir değerler alanı kabul etmez. Hem bireyin inşası hem de değerlerin oluşumu deneyimlerle başlar. Bu deneyimleri birey; aile, okul ve çevre yoluyla öğrenir. Değerin oluştuğu bir diğer deneyim ise aşkınlık tecrübesidir. Birey kendi varlığının, benliğinin farkına varırsa değerleri üzerinde düşünmeye başlar. Nitekim o, değerlerin daima bireyin içsel yolculuğuyla ilişkilendirilerek açıklanabileceğini vurgular.

Üçüncü bölüm, nelerin değer olduğu, dinin değer ile olan ilişkisi ve insanın bir değer olarak algılanması gerektiğini inceleyecektir.

¹⁰² Katharina Baessler, *Die Entstehung der Werte in Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung*, s.15

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN VE DEĞER

1. Din ve Tecrübe

Din, Joas'a göre çeşitli inanışların bir kavram setine dönüştürülmesidir. Bu inanç seti, değerler gibi deneyimden neşet eder. Joas bu anlayışıyla James'in düşüncelerine yaklaşırsa da bir taraftan Durkheim'a atıfta bulunur. Hatırlanacağı gibi Durkheim dini, kutsal şeylerle ilgili emredilmiş ve yasaklanmış inanışlar ve pratikler içeren bir dayanışma sistemi olarak kabul etmektedir. Bu kabul, kutsal ve profan olan ekseninde din ile dini olmayanın ayırdını da gerektirir. Zira kutsal olan profandan ayrı ve insan tarafından dokunulmaz olan bir şey olarak görülür. Joas'a geri dönecek olursak, ona göre dinin tanımı yapılırken aşkınlık ve içkinlik kavramları ölçüt olarak alınmamalıdır; zira din kavramı bu iki kavramın farkının ortaya konuluşundan daha eskidir. Nitekim mistik dönemlerde tanrısal olan, dünyada ve dünyanın bir parçası olarak algılanmaktaydı ve ruhlar ile tanrılara müdahale edilebileceği düşüncesi hâkimdi. Fakat bu algı zaman içerisinde değişerek, yerini aşkınlık düşüncesine bırakmıştır ve ilk defa bu süreçte din ve felsefelerde dünyalık olan ile tanrısal olan arasında keskin bir ayrıma gidilmiştir. Aşkın bir alanın varlığının kabul edilmesiyle tanrısal alan, dünyalık alana kıyasla asıl olan, gerçek olan ve farklı olan olarak kabul edilmiştir.¹⁰³

Joas din kavramının tanımı üzerinde çok fazla durmaz; çünkü onu ilgilendiren asıl mesele insanın bir dine ihtiyaç duyup duymamasıdır. Joas'ın özel hayatına baktığımızda, çalışmamızın girişinde düşünürün Katolik kimliğini ve küçük yaşlarda çektiği fakirlik ve babasının ölümünün hayatında meydana getirdiği olumsuzlukları sahip olduğu inancın sayesinde atlattığını ifade etmiştik. Bu nedenle din, onun hayatı

¹⁰³ Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 112-114.

içinde daima önemli bir yere sahip olmuştur. Tüm bunlara rağmen Joas, bir insanın gerçekten dine ihtiyaç duyup duymamasını merak ederek bu konuda araştırma yapmış ve *İnsanın Dine İhtiyacı Var mıdır?* (2004) adlı kitabını yazmıştır. Joas eserinin başında Almanya'nın ünlü şairlerinden Bertolt Brecht'in bir şiirinden yola çıkarak, insanın dine olan ihtiyacı üzerinde durur. Brecht'in şiirinde dikkat çeken nokta, acz içindeki insanların dine ihtiyaç duymasıdır. Buna göre dindar insan aciz insan demektir ve bu, insan için utanç verici bir durumdur. Joas'ın verdiği diğer bir örnek ise şair Döblin'dir. Döblin, Brecht'in tam tersine, Tanrı'dan kaçan ve yanlış yerde güven arayan insanların aciz olduğunu vurgular. Her iki pozisyondan hareketle Joas, dinin insan için bir yararının olup olmadığını eserinde sorgular.

Joas yukarıda ifade edildiği üzere, dini zararlı ve gereksiz görenler ile din olmadan her şeyin çökeceğini söyleyen iki zıt pozisyona dikkat çekerek birey, toplum ve insanlık için dinin ne tür faydaları olduğuna dikkat çekmenin, yukarıda işaret edilen soruya bir cevap niteliğinde olmayacağını ifade eder. O, inançlı insanların mutlu, ahlaken ve ruhen sağlıklı olduğunu, toplumda sadece inanç ile birliğin sağlanabileceğini ifade eden insanlara katıldığını ifade etse de bunun kesinlikle doğruluğunun kanıtlanamayacağını beyan eder. Buna ilaveten Joas, bir dinin yararlı oluşuna dair en güçlü delil getirilse bile, bu delilin, bir insanın inanması için yeterli olmayacağını; hatta dini salt yararlılık açısından ele almanın hoş bir şey olmadığını beyan eder. Eğer dinin kendimiz için yararlı oluşunu gözetirsek, dini inanç Pascal'ın bahis meselesine benzer. Oysa Joas, Tanrı'ya inancın James'de olduğu gibi rasyonel bir şekilde ele alınması gerektiğini ileri sürer. Bu çerçevede kabul edildiğinde, insanın dine ihtiyacı var mıdır, meselesindeki ihtiyaç kavramı, dinin sağlayacağı yarar anlamında değil, bizatihi dine olan "ihtiyaç" olarak görülmelidir.

Bu nedendir ki Joas için inanç, tecrübi bir şeydir ve sorulması gereken “insan dini tecrübe olmadan yaşayabilir mi?” sorusudur.¹⁰⁴

Joas tıpkı değer meselesinde olduğu gibi, dinin çıkış noktasını bireyin aşkınlık tecrübesi yaşaması ve bunu anlamlandırması olarak kabul eder. Joas için, insanın günlük hayatı dışında yaşadığı tecrübeler ile kendi inşa sürecindeki tecrübeleri, onun değer ve dine olan bağlılığının temelini oluşturur. Joas’ın aşkınlık tecrübesi ile ne kast ettiğini birinci bölümde detaylı bir şekilde ele almıştık; ancak tekrar hatırlayacak olursak, doğaya karşı beslenen yoğun duygular gibi pozitif tecrübeler ya da insanın ölümlü olduğunun farkına varması veya hayatın anlamsız olduğunu düşünmesi gibi olumsuz tecrübelerin birey tarafından yorumlanması gerekir. Bireysel şekilde yorumlanan bu tecrübeler mevcut kültürel yorumlarla karşı karşıya geldiğinde farklı yorumlar ortaya çıkar. Öyle ki dini inancı olan insanlar yaşadıkları aşkınlık tecrübesini bir üst varlığa atfederken, dini inancı olmayan insanlar bunu psikolojik yahut nörobiyolojik açıdan yorumlarlar. İki türlü de yorumlanabilen bu aşkınlık tecrübelerinden birinin diğerinden daha doğru ve mutlak olduğu söylenemez. Joas kendisinden önce James’in iddia ettiği gibi, herkesin dini bir tecrübe yaşayabileceğini ve herkesin inanmaya hakkı olduğunu vurgular. Bu nedenle Joas’a göre dini inancı olan ya da olmayan herkes bir aşkınlık tecrübesi yaşar. Yaşanan bu tecrübeye sadece yorum farklılaşır. Joas’a göre bu tecrübenin dini bir şekilde yorumlanıp yorumlanmamasının da bir önemi yoktur. Önemli olan bu tecrübenin yaşanmasıdır; zira hiçbir insan bu aşkınlık tecrübesi olmadan yaşayamaz. Bununla beraber Joas bu meselede kapıyı aralık bırakır. Bu husus ise, aşkınlık tecrübesinde gerçekten aşkın bir varlıkla karşılaşmanın söz konusu olup olmadığı

¹⁰⁴ Hans Joas, *Braucht der Mensch Religion? Über Erfahrungen der Selbsttranszendenz*, s. 12-16.

hususudur. Joas, bunun cevabını ne bilimsel olarak reddeder ne de bunu kanıtlamaya çalışır. İki durum da imkân dâhilindedir ve hiçbiri mutlak doğru olarak görülmemelidir. Zira bunu herkes kendisi tecrübe eder ve herkesin tecrübesi kendisi için bağlayıcıdır. Bu noktada şöyle bir çıkarım yapabiliriz: Joas bir taraftan bir tanrı bilincinin kişinin tecrübesi doğrultusunda, sadece bir imkân dâhilinde olduğunu vurgular. Bir taraftan da aşkın olana inancın insanın bir gereksinimi olduğunu altını çizer. Joas aşkınlık tecrübesinde bir noktaya daha dikkat çeker. Ona göre bazı tecrübeler kendilerini sadece dindar insanlara açar. Bu yüzden her türlü dini tecrübeye şüphe ile bakan kişiler bu tarz tecrübeleri hiç bir zaman yaşayamazlar. Sözelimi ibadet ederken kişi aşkın bir varlığa yönelir ve burada aktif bir eylem söz konusudur. Burada kastedilen aşkınlık tecrübesi dini bir geleneğe bağlı olmadan yaşanılmaz.¹⁰⁵

1.1 Din ve Değer İlişkisi

Joas, din ve değer arasındaki farklılıkları göz ardı etmeden her ikisi arasında sıkı bir bağlantı olduğunu iddia eder. Din nasıl ki bireysel dini bağlılıkları ve dini bir geleneği kapsamı içine alıyorsa aynı şekilde değer de kişisel değer bağlılıklarını ve geleneksel değerleri kapsamaktadır. Ayrıca din ve değerlerin kaynağı her ikisinde de ortak olan aşkınlık tecrübesidir. Bununla beraber din ve değer aynı kaynaktan neşet etse de, kesinlikle birbirinin aynı değildir. Değerler bir dine zorunlu olarak bağlı değildir; buna karşın değerleri olmayan bir dinden söz edilemez. Değerler bir dine ihtiyaç duymaz; zira dindar olan veya olmayan insanların değer bağlılıkları vardır. Oysa dini gelenek ve bireysel dindarlık değerlerden bağımsız olarak düşünülemez. Onlar ister istemez 'İyi' nin ne olduğu hakkında düşünceler barındırır. Buna ilaveten din, kişiye bağlayıcı değer ölçütleri vererek onu yönlendirir. Bu çerçevede dindar

¹⁰⁵ Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 116-120.

olmak bireyin değerlere göre hareket etmesi için bir motiftir. Burada kastedilen şey, dinin değerlerle aynı olması değildir. İnanan kişi inancını sadece 'iyi'nin ne olduğunu barındıran mantıksal bir sistem olarak görmez. İnanç yoğun tecrübelerle dayanır, rol modeller barındırır, hayatımıza ve varlığımıza bir anlam yükleyebilmemiz için hikâye ve mitler içerir. Dolayısıyla hikâyeler, ritüeller ve dini şahsiyetlerden azade bir din düşünülemez ve din sadece rasyonel bir sisteme yahut değerlere indirgenemez. Joas'a göre dinin inanç içerikleri ve pratikleri insana kendi sınırlılığını aşacak bir tecrübe sunar. Dindar insanlar Tanrılarına güvenir; üzüntülerine, çaresizliklerine bir yardım olarak O'nu görürler. Bu nedenle Joas dindar insanların dine ihtiyaçları olduğunu ifade eder. Joas'a göre din bir değer gibi, ne toplumu bir arada tutmak ne de insanın zor durumları atlatmasında bir araç değildir. Böylesi bir işlevi olduğu iddia edilse bile bunlar bir inanca götürmez. Ne işlevsel ne de akli argümanlar bir inanca olan bağlılığı oluşturamaz. Bir dine olan bağlılık, ancak kişinin kendi aşkınlık tecrübesini yaşaması ve buna dini bir anlam yüklemesi ile olur. Bununla beraber kişi sadece kendisini daha iyi hissettiği için bir dinde kalmaz. Dindar insanlar dinin hayatlarına bir anlam verdiği inancından dolayı da bir dine inanmaz. Zira dinin işlevi hayatı anlamlandırmak değildir; o hayati meselelerin üstesinden gelmek için bir destektir. Bu destek, yalnız başına olduğumuz düşüncesi yerine bizleri seven, karşılaştığımız sorunlarımızın üstesinden gelmemiz konusunda bizi güçlendiren bir Tanrı olduğu düşüncesidir.¹⁰⁶

1.2 Avrupa'daki Dinlerin Geleceği

Joas'a göre Avrupa'da din hiçbir dönemde kaybolmamıştır ve '20. yüzyılda din geri döndü' gibi söylemler dinle yakından ilgilenen medya tarafından insanların dikkatini çekmek amacı ile ortaya atılmaktadır. Joas bu hususla alakalı dört neden

¹⁰⁶ Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 120-124.

ortaya koyar. Birincisi İslam'ın siyasallaşması, ikincisi Avrupa Birliği ve Türkiye'nin adaylığı ile Müslümanların entegrasyonudur. Üçüncüsü sekülerleşme sonucu dinin kamusal alandan çekilmesi, sonuncusu ise, çoğulcu şekilde yani farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip kişilerin bir arada yaşamalarını sağlayacak değerler arayışıdır.

Joas, dindar insanların hayatlarında Tanrı'yı merkeze koyduklarının farkında olduğunu, fakat toplum içerisinde herkesin aynı inanca sahip olmadığını ve aynı zamanda dindarlık hususunda aynı olmadıklarını belirtir. Dolayısıyla ortak değerler hususunda her iki tarafı da memnun edecek bir çözüm aranması, yani bir arada yaşamak için insanların ortak değerleri olması gerektiğini ileri sürer. Bu noktada Joas, üzerinde daha sonra detaylı bir şekilde duracağımız Alman Anayasası'nın birinci maddesinde yer alan 'İnsan onuru dokunulmazdır' maddesini örnek verir. Joas'a göre, bu maddeyi yazan kişiler insan onurunun dokunulmaz olmadığını, Almanya'da bile bu onurun ayaklar altına alındığını biliyorlardı. Fakat Joas ortak değerlerin formüle edilebileceği düşüncesini vurgulayarak, onların herkes tarafından kabul edilerek birlikte gerçekleştirilmesini arzu ettiğini ifade eder.

Avrupa'nın sahip olduğu ortak değerler hususunda ise Joas, çoğulculuk, tolerans ve kabul edilmiş diğer değerleri öne çıkarır. Bu değerler genel olarak Avrupa toplumlarında kabul görmekte ve onları elde etmenin ve yerine getirmenin kişiler için bir görev niteliğinde olduğunu beyan eder. Bunun anlamı, Papa'nın söylediği gibi Avrupa'nın değerlerinin kaybolması anlamını taşımamaktadır; çünkü değerlerin doğası itibarıyla sürekli olarak yeni durumlarda tekrar benimsenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla mevcut potansiyeller, değer üreten eylemlerle birleştirilerek insanların kalbinde yatan eylemler için motive edilmelidir. Joas'a göre

bu vazifeyi kilise yapabilir; çünkü seküler ahlak insanların neden değer üreten eylemlerde bulunmaları gerektiğine yönelik tatmin edici nedenler sunamamaktadır. Hukuk, belki insanın ahlaki davranmasını sağlayabilir, fakat değerlerin ve normların kabul edilmesini sağlayamaz. Bu noktada din insanı değer üretecek eylemler hususunda motive edebilir. Dinin gücü tam da buradadır. Bu nedenle kiliseler, Müslüman cemiyetler ve diğer dindar kurumlar değerlerin yaşanması için motivasyon sağlamalıdır. Fakat bu seküler dünya görüşüne sahip olanların dışlandığı anlamına gelmez. İnsanların bir arada yaşayabilmeleri için birbirlerini kabul etmeleri gerekmektedir. İnsan, Tanrı ile olan ilişkisini sadece özgürlük altında yaşayabilir, dolayısıyla herkes inancından hareketle karşısındaki insanın da aynı şartlara sahip olduğunda Tanrı ile olan münasebetini gerçekleştirebileceği esasını kabul etmelidir. Bu husus, Hıristiyanlık'ta ancak II. Vatikan Konsili ile başlatılmıştır. Bununla beraber Joas, ortak değerler konusunda ne bir Hıristiyanın ne de bir Müslümanın karşısındaki din için taviz vererek kendi içerisinde çelişkiye düşmesini istemediğini ifade eder.

Joas'ın açıklık getirdiği bir diğer husus ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme sürecidir. Türkiye'nin Hıristiyan bir kültüre sahip olmaması, onun Avrupa Birliği'ne girmesini engellememelidir. Avrupa'nın değerlerini paylaşan her ülke Avrupa Birliği'ne girebilmelidir. İslam'da politik bir kuruma üyelik konusunda menetmenin söz konusu olmadığını da belirtir. Ona göre demokrasi, hukuk devleti, tolerans ve çoğulculuk anlayışlarını kabul etmek Avrupa Birliği'ne girmek için yeterli bir sebeptir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Hans Joas, *Zukunft der Religionsgemeinschaften in Europa*, Erişim tarihi: 03.04.2014, <http://www.ev-akademie-rheinland.de/themen/Joas-Religionen-Europa.php>

1.3 Dinin Kayboluşu ve Sekülerleşme Süreci

Joas din ve değer konusunu incelerken modern dönemde ortaya çıkan “sekülerleşme” kavramının tanımı üzerinde durur. Ona göre nerede ekonomik bir gelişme mevcut ve bilimsel ve teknik alandaki gelişmeler büyük bir rol oynuyorsa, orada din, hatta bütün dinler süreç içerisinde değerlerini kaybetmektedirler. Bu durum konjonktürel olarak, yani dinin bir dönem revaçta bir dönem ise daha az rağbet görmesi gibi anlaşılmamalıdır. Tam tersine bu gerilemenin radikal bir şekilde meydana geldiği kabul edilmelidir. Bu tez 18. yüzyılda oluşmuş ve 19. yüzyıldan beri neredeyse sosyal bilimler alanındaki bilim adamları ve filozoflar tarafından kabul görmüştür.

Joas'a göre Avrupa'da dini inanç 19. yüzyıldan itibaren ciddi bir gerileme içindedir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'da İslam ve Hıristiyanlık'ın misyonerlikle çok çabuk yayıldığını ve ülkelerin gelişmişliklerine bakıldığında da halen dini inancın etkinliğini koruduğu görülmektedir. Dinin günümüzdeki gelişimini dikkate aldığımızda da bir gerileme söz konusu değildir. Bunun yerine bir güçlenme yahut mevcut durumu koruma söz konusudur. Son on yıllık zaman süreci göz önüne alındığında sanayileşme süreci, şehirleşme ve eğitim alanındaki gelişmelere rağmen dünya dinleri varlıklarını korumuş ya da güçlenmiştir. Bunun yanında Joas, Avrupa'nın bazı bölgelerinde post komünizm dönemi yaşandığını ve diğer Avrupa bölgelerine kıyasla bu bölgelerde toplumun güçlü bir sekülerleşme yaşadığının ve dini inançta da ciddi bir gerileme olduğunun altını çizmektedir. Fakat Joas, Avrupa'nın modernleşme sürecinden önceki dindarlığı, olduğundan daha fazla tahmin edildiği için, sekülerleşmenin de gerçekte olduğundan daha fazla algılandığı yanılgısına atıfta bulunur.

Sekülerleşme Joas'a göre dini bitirmeyi amaç edinen ve modern toplumlarda

zorunlu olarak devam etmesi gereken bir süreç değildir. Sekülerleşme modernleşme süreci için de gerekli değildir; o kontenjan bir durumu temsil eder. Nitekim Joas'a göre bir sekülerleşmeden söz edebilmemiz için dini alanda ciddi bir gerilemenin söz konusu olması gerekir ve bu kavram ancak bu takdirde kullanılabilir. Bununla beraber Joas sekülerleşmenin güçlü olduğu bölgelere bakıldığında 'inançsız bir insanın yaşayamayacağı ya da inançsız bir toplumun erozyona uğrayacağı' düşüncelerinin doğru olmadığını vurgular. Aynı şekilde 20. yüzyılda dinden başka sağlam ahlaki ve politik düzen olamayacağı; aksi takdirde ahlakın dejenere olacağına dair söylemlerin abartılı olduğunu iddia eder. Ona göre bu tarz söylemler, dindar ve seküler taraflar arasında tartışmadan başka bir şey sağlamaz. Bunların dışında inançsız insanların, daha az mutlu veya daha az ahlaklı olduğunu söylemenin doğru olmayacağını beyan eder. Zira ahlak, insanın değerlerle ne denli güçlü şekilde bağlı olması ile alakalıdır.¹⁰⁸ Bu noktada Joas, Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* romanındaki 'Tanrı yoksa her şey mübahtır' cümlesi ne kadar yanlışsa 'İnancın olmadığı yerde, ahlak olmaz' söyleminin de o kadar yanlış olduğunu ifade eder. Zira bu ifade, inançlı insanların inançsız olanlardan daha üstün olduğu anlamına gelir ve doğru olmamakla beraber oldukça itici bir söylemdir.¹⁰⁹

1.4 Postsekülerleşme Süreci ve Değerlere Yansıması

Joas sekülerleşme sürecinden sonra postsekülerleşme kavramına dikkat çekerek Habermas'ın tezine değinir. Habermas'a göre postseküler bir toplumdan kasıt, dini topluluklarda sekülerleşme sürecinin devam edişidir. Joas postseküler kavramına itiraz ederek, onun seküler sürecin ardından gelen bir çağ olarak

¹⁰⁸Hans Joas, *Führt die Säkularisierung zum Moralverfall?* erişim tarihi: 03.04.2014 http://www.ktu-linz.ac.at/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=1613&Itemid=613

¹⁰⁹Hans Joas, *Die Lust der generellen Kapitalismuskritik ist zurück*, erişim tarihi: 18.04.2014 <http://www.wiwo.de/politik/konjunktur/sozialphilosoph-hans-joas-gemeinsame-normen/7543054-5.html>

nitelendirilemeyeceğini ileri sürer. O, iddia edilen bu teze karşı çıkararak; postseküler çağla birlikte geride kalan seküler çağın ne zaman başladığı konusunda kendisinin bir fikri olmadığını vurgular. Bu noktada bir dine dönüş söz konusu değildir; çünkü din alanında dramatik bir değişim ve gerileme söz konusu değildir. Avrupa’da kesinlikle postseküler kavramını haklı çıkaracak hiçbir durum meydana gelmemiştir. Ayrıca Joas bazı düşünürlerin sekülerleşme tezini savundukları için özeleştiri yaparak yanlışlıklarını ifade etmek yerine, yeni bir çağın başladığı iddia etmelerini eleştirmektedir. Joas bu kavramın, yukarıda ifade edilen anlamı ile seküler bir devletin dinlere karşı mesafeli olmasının yanında dini toplulukların devamına müsaade etmesinin hiçbir şekilde dinin tekrar anlam kazandığı anlamına gelmediğini, gelemeyeceğini ifade eder. Ayrıca bu bağlamda bile bu kavramın kullanılması doğru değildir, zira ona göre devletin dine olan seküler duruşu değişmemiştir.

Joas, Habermas'ın kaygılarını paylaştığını ifade ederek, kastedilen şeyin seküler ideolojilerin alt edilmesi olduğunu, fakat bunların gerçekte hiçbir zaman etkin bir rol oynamadığını ve bunların alt edilmesinin toplumun yeni bir forma geçişi anlamına gelmediğini vurgular.¹¹⁰ Joas, ısrarla günümüz toplumlarının değerlerini kaybetmiş olduğu söyleminden kaçınır. Zira Joas'a göre araştırmalar göstermektedir ki, insanlar inandıkları değerler doğrultusunda kendilerini güvende hisseder ve değerlerini zedeleyici tavırlar sergilendiğinde de buna tepki gösterirler. Dolayısıyla aynı durum toplumlar için de söz konusudur ve değerler her birey için gerçek ve şüphesizdir. Joas’a göre günümüzde durumun böyle anlaşılmasının nedeni, kesinlikle bireyin değerlerini yitirmesi yahut toplumun değerler hakkındaki bilinçsizliği değildir; aksine kişinin var olan değerleri hayatına aksettirmesinin

¹¹⁰Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s.129 /130

nedenini ortaya koyamamasıdır. Zira birey değerlerini dile getirirken, herkes tarafından kabul edilen dini veya felsefi temellere ve kavramlara atıfta bulunamaz. Nasıl ki bireyler değerlerini dile getirmede ve temellendirmede zorlanıyorlar ise, modern toplumlar için de aynı durum söz konusudur.¹¹¹

1.5 Değerlerin Değişimi

Joas'a göre, son yıllarda yapılan araştırmalara göre gelişmiş Batı ülkelerinde post materyal değerler gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Özellikle de yeni nesiller arasında gün geçtikçe daha çok yaygınlaşmaktadır. Bu değerler estetik yaratıcılık, kendini gerçekleştirme ve doğanın insan tahribatından korunması gibi maddi olmayan değerlerdir. Bu konuyla ilgili 1950'li yıllarda yapılan anketler ve araştırmaların sonucunu bu insanların çocukları ile yapılan aynı anket ve araştırmaları kıyasladıklarında iki nesil arasındaki fark oldukça çarpıcıdır. Bu verilere göre babalar tamamen iş hayatları üzerinde yoğunlaşmışlar ve maddi olmayan şeyleri tamamen hayatlarından çıkarmışlardır. Buna karşın çocukları bireysel bir hayat tarzı ile iş ve özel hayatları arasında keskin çizgiler oluşturmuşlardır. Nitekim işlerini bile kendilerini gerçekleştirebilecek doğrultuda seçmeye çalışmaktadırlar. Tabi ki bu verilere dayanarak değer anlayışında bir değişme olduğunu açıklayamayız.

Joas'a göre bazıları tarafından öne sürülen ekonomik durum ile değer anlayışı arasında bir etkileşim olduğu düşüncesine de karşı çıkılabilir. Zira yoksulluğun olduğu eski dönemlerde sadece materyalci bir değer anlayışı olduğunu savunmak yanlış bir ifade olacağı gibi postmateryal değerlerin revaçta olduğu dönemde de maddi değerlere bir dönüş olduğunu söylemek aynı şekilde yanlış olacaktır. Bir insanın postmateryal değerlere mi öncelik verdiği, yoksa maddi ihtiyaçlarının

¹¹¹Sabine Schöbler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s.72-74.

giderilmesini mi önemseydiği bilinemez. Fakat Joas şunun altını çizmektedir ki, bir insanın iş sahibi olmadan ve demokratik katılım şansı olmadan kendini postmateryal değerlere göre yönlendirmesi oldukça zordur.¹¹²

2. Avrupa'nın Kültürel Değerleri

Joas *Avrupa'nın Kültürel Değerleri* adlı eserinde Avrupa kavramını ve Avrupa kimliğini belirleyen özellikler ve değerlerin neler olduğu üstünde durmaktadır. Zira kimi tartışmalarda kendilerinin de temsil etmediği değerler ön plana çıkarılarak, farklı kültürlerde de mevcut olup olmadığına bakılmaksızın Avrupa kültürüne özellikler atfedilmiştir. Joas'a göre konuyla ilgili araştırma iki türlü yapılabilir: Ya Avrupa'nın karakteristik değer komplekslerinden ya da yaşayan kültürel geleneklerinden yola çıkılarak yapılabilir. Buna göre Avrupa'nın karakteristik değer kompleksi olarak 'özgürlük' kavramı çokça zikredilirken, gelenek olarak Grek-Roma ile Yahudi-Hıristiyan geleneği ön plana çıkmaktadır. Bu iki gelenekle aşkınlık kavramı keşfedilerek Avrupa dışında olan yüksek kültürler ve dünya dinleriyle de ilgilenilmiştir. Joas özgürlük değerinin yanında, Avrupa'nın kültürel değeri olarak 'maneviyat', 'hayata saygı' ve 'kendini gerçekleştirme' kavramlarına dikkat çekmektedir. Ayrıca Joas bu üç kavramın Avrupa'nın karakteristik değeri olarak nitelendirilen 'rasyonalite' ve 'çoğulculuk' kavramları ile ilişkilendirilerek, gerçekten bu ikisinin Avrupa'nın bir özelliği olup olmadığının sorgulanması gerektiğini ifade etmektedir. Joas bu noktada 'çoğulculuk' kavramı ile 'tolerans' kavramını kastetmediğinin altını çizer. Ayrıca Joas, Avrupa'nın kültürel değerleri konusunda entelektüel geçmişi ve politik geçmişine, 18. yüzyıldaki Aydınlanma hareketi ile 20. yüzyıldaki Totalitarizm hareketine de değinmek gerektiğini ifade

¹¹² Joas'ın Friedrich-Ebert Vakfı'nın Değerler Kongresi'nde Değerler Üzerine Tebliği <http://www.youtube.com/watch?v=zecWBXQtKDU>

etmektedir. Ona göre sadece iyi olanlara değil, 20. yüzyıl'da yaşanan suç ve korkulara da bakılarak Avrupa resminin ne şekilde değiştiğine de bakılmalıdır.¹¹³

Joas ilk adımın Avrupa kültürünün 'achsenzeit' (ing. axial age/period) özelliği taşıdığını ifade etmektedir. Bu kavram Karl Jaspers tarafından ortaya konularak, Joas'ın ifade ettiği kadarıyla dünya dinlerinin, Antik Yunan felsefesi dâhil, kökeninin M.Ö. 800-200 arasında olduğunu belirtir ve bu dönemi 'Achsenzeit' olarak adlandırır. Birbirinden bağımsız ve birbirini etkilemeden ortaya çıkan ve öncülüğünü Hindistan ve Çin'in yaptığı bu tinsel süreçler, mistik çağı geride bırakarak insan varlığındaki temel koşullar hakkında sistematik düşünmeyi beraberinde getirmiştir.¹¹⁴

Joas'a göre 'Achsenzeit' kavramı tekrar 1970'li yıllarda dinler tarihçileri ve teologlar tarafından yeniden ele alınarak 'achsenzeit' da zikredilen din ve felsefelerin ortak olan yönünün 'aşkınlık' kavramıyla daha iyi ifade edilebileceğini vurgulamışlardır. Aşkınlık kavramından ise kastedilen din ve felsefelerde kesin bir şekilde dünyalık olan ile tanrısal olan arasında bir ayrıma gidilerek, öbür dünya fikrinin geliştirilmiş olmasıdır. Mistik dönemlerde tanrısal olan, dünyada ve dünyanın bir parçası olarak algılanıyordu. Yani ikisi arasında kesin bir ayrım olmamakla beraber dünyanın bir parçası olarak algılandığı için, ruhsal ve tanrısal olana müdahale edilebileceği düşüncesi vardı. Fakat yeni dinlerin ve felsefelerin ortaya çıkmasıyla dünyasal olan ile tanrısal olan arasında büyük bir uçurum meydana gelmiştir. Tanrısal olan esas olan, gerçek ve başka olandı. Bu düşünce beraberinde hükümdarın tanrı ile aynı olamayacağını, çünkü tanrıların başka bir yerde olduğu düşüncesi oluşmuştu. Bu nedenle hükümdar bu dünyadan ve gerçek dünya karşısında

¹¹³ Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 16-18.

¹¹⁴ Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 19.

hesap vermesi gereken bir kişi olmuştur. Ayrıca insanlar gerçek tanrı hakkında ve tanrısal hükümlerin gerçek yorumu hakkında tartışmaya başlamışlardır. Peygamberler ve dini otoriteler eskiye nazaran daha çok önemsenmeye başlanmıştır; çünkü onlar dünyalık kategorilerle anlaşılmayan tanrısal iradeyi yorumluyorlardı. Fakat bu durum etnik ve dini ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Bunun dışında aşkınlık düşüncesi dünyalık düzende köklü yeniden yapılandırma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Böylece kaynağını ‘Achszeit’den alan etkin düşünceler, toplumsal düzene yeni bir dinamizm kazandırmıştır.¹¹⁵

Joas genel bilgilerden sonra önce Yahudi-Hıristiyan geleneği sonra da Grek-Roma geleneğine değinerek, Avrupa’nın bu iki kültürden ne tarzda etkilendiğine değinmektedir. Joas’a göre Avrupa genellikle Atina ve Kudüs gerginliği arasında konumlandırılmaktadır. Oysa dikkatlice bakıldığında bir tarafta Atina ve Roma, diğer tarafta ise Yahudi-Hıristiyan gelenek birbirinden ayrılmalıdır. Buradan hareketle Yahudi-Hıristiyan geleneğinin hangi değerleri temsil ettiği üzerinde durursak Joas’a göre şöyle bir problemle karşı karşıya kalırız: Dinler, değerlendirmelerden çok geçerlilik isterler ve dinler içerisinde formüllerle ifade edilemeyecek hikâyeler, mitler, ritüeller ve tecrübeler barındırmaktadır. Fakat buna rağmen değerler konusunda önemli olan, bir inancın temel motiflerini belirlemeye çalışmamak da irrasyoneldir. Bu noktada Joas, Wolfgang Huber’in din hakkında ortaya koymuş olduğu dört temel motifi önemseydiğini ifade etmektedir. Birincisi dünya ve insanın bir yaratılış olarak kabul edilmesidir; Böylece dünyadaki her şey bir lütuf olarak düşünülür, buna insanın özgürlüğü ve hiçbir şekilde kazanmadığı ve kaybedemeyeceği onuru da dâhildir. İkinci olarak Tanrı sadece korkulması ya da

¹¹⁵Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 20-22

sevilmesi gereken varlık şeklinde düşünülmemelidir. Aksine kendisi seven ve insana sevgiyle yönelendir. Joas'a göre bu motifi gözden kaçırın kişi dini geleneğin asıl önemli noktasını kaçırmıştır. Üçüncü motif, ümittir. Joas'a göre Huber, ümit kavramı ile sadece geleceği değil şimdiki zamanı da içine alarak, Tanrı'nın dünya içerisinde hazır bulunmasını kasteder. Bunun tersi de dördüncü motiftir: İnsanın daveti kabul ederek seven bir Tanrı'ya karşı kendi sevgisini göstermesidir.¹¹⁶

Grek-Roma geleneğine gelince, Joas'a göre bu gelenekler Orta Çağ ve Yeni Çağ Avrupa'sını derinden etkilemiştir. Bu etkileme sadece örneğin Rönesans'ta olduğu gibi bir kere değil birçok kez, değişik şekillerde meydana gelmiştir. Grek-roma geleneği ile Yahudi-Hıristiyan geleneğinin arasındaki gerginlik günümüze kadar devam etmektedir. Joas'a göre Grek geleneğinin bu kadar baskın şekilde devamlılığını sürdürmesinin nedenini, Christian Meier ortaya koymuştur. Joas Meier'in tespitinin, 'hâkimiyet yerine özgürlükten gelen bir kültür inşası' olduğunu ifade eder. Greklerin Polis kültüründe hâkimiyete dayalı olmayan, kendilerini geliştirmek ve bağımsız olmak isteyen, birçok farklı ve özgür politik birimler vardı. Bağımsız olma bu kültürde her yönlü gelişme için ve problemlerin birlikte üstesinden gelmek için bir ön koşuldu. Joas'a göre Meier bu teziyle sadece o dönemdeki Polis yapısına vurgu yapmaz, aynı zamanda özgürlük değerinin veya bu değere yönelik bir anlayışın varlığına da vurgu yapar. Özgürlüğün bir değer olduğu vurgusuyla birlikte Joas Amerikalı sosyolog Orlando Patterson'un bir tezinden bahseder. Buna göre özgürlüğü sadece kölelik tarihinden yola çıkarak açıklayabiliriz. Joas'ın naklettiği kadarıyla, Patterson'a göre kölelik olmalıydı ki, özgürlük yararlı, mantıklı ve ulaşılması gereken bir değer olarak meydana gelebilirdi. Yine kölelikte olduğu gibi,

¹¹⁶ Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 22-23.

bir kişinin diğzerinin üstünde, mutlak ve sınırsız şekilde yaşamını ve ölümünü içinde barındıran bir gücü olmalıydı ki, her çeşit zorlamadan bağımsız olma düşüncesi oluşabilsin. Joas'a göre başka toplumlarda da özgürlük kavramını çağrıştıran kavramlara rastlansa da, Batı kültüründe olduğu gibi değildir. Ayrıca Joas'ın Patterson'dan naklettiği kadarıyla özgürlüğün dini bir amaç olduğuna vurgu yapan ilk ve tek din Hıristiyanlıktır. Bu tespitlerden hareketle Joas bahsettiği geleneklerden Avrupa'nın en önemli değeri olarak ifade ettiği özgürlük kavramına gelmiştir. Özgürlüğün yanı sıra Avrupa için en çok anılan diğzer iki değeri rasyonalite ile çoğulculuk kavramlarıdır.¹¹⁷

Joas öncelikle çoğulculuk kavramından hareket eder ve bu konuda Orta Çağ tarihçisi Michael Borgolte'un düşüncelerine yer verir. Joas'ın naklettiği kadarıyla Orta Çağ'da, monoteist dinlerin, roma ve ortodox ayrımıyla Hıristiyanlık, İslamiyet ve Yahudilik etkisinde olan çeşitli kültürler mevcuttu. Bu noktada Joas, Jan Assman'ın tezini zikrederek Borgolte'nin bu tezi nasıl değerlendirdiğinden bahseder. Öncelikle Joas'ın Assman'dan naklettiği kadarıyla, o monoteizmin hoşgörüsüzlüğü dünyaya getirdiğini ve yine monoteist dinlerin antik dönemdeki politeist olan putperestlikten daha çok inanç çatışmaları meydana getirdiğini ifade eder. Fakat Joas'a göre Borgolte buna itiraz ederek, ne putperestliğin sınırsız şekilde tolerans ne de monoteizmin hoşgörüsüzlüğü olduğunun altını çizerek. Ona göre monoteizm, savunulduğu gibi bütünlüğü bozmamıştır. Her ne kadar dini inançları tek tanrı inancını gerektirse de, ötekini algılama ve kabul etme konusunda paha biçilmez bir okuldur. Yine Joas'ın naklettiği kadarıyla, Borgolte; Hıristiyanlık, İslamiyet ve Yahudiliğin karşılaşmadığı yerlerde bile hangi dinin doğru olduğu tartışmalarının

¹¹⁷ Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 24-28.

daima meydana geldiğini ve sonuç itibariyle Avrupa kültürünün ‘farklılıklara tahammül’ etmesiyle varlığını bu güne kadar koruyabildiğini ifade etmektedir.

Bu noktada Joas, ‘tolerans’ kavramının da Avrupa’nın geleneksel değerlerinden biri olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. Tolerans idesi Avrupa ve Kuzey Amerika arasında meydana gelen dini çatışmaların sonucu ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ Joas’a göre tolerans fikri sahip olunan kültürün sorgulanmaya başlanması, kültürden bağımsız, evrensel çoğulcu bir değer anlayışının imkânı hakkında düşüncelerin üretilmesini beraberinde getirmiştir. Farklı kültürlerdeki değerlerin nasıl bir araya getirileceği bilinmese de, çoğulcu değer anlayışının ve ahlaki evrenselliğin mantıken reddedilebilecek bir nedeni yoktur. Joas öncelikle İsaiah Berlin’in bu konudaki görüşlerini irdeler ve Amerikan Pragmatizmi ve Paul Ricoeur’e dayanarak kendi geliştirmiş olduğu değer teorisini evrensel ahlakla bağdaştırmaya çalışır.

Joas öncelikle Berlin ve John Gray’e dayanarak bu fikrin nasıl meydana geldiğini irdelemektedir. Çoğulcu değer fikri, değerlerin tekrar meydana getirilemeyecek şekilde farklı olduğunu ve bu yüzden birbirleriyle çatıştıklarını, çatışma sürecinde ise birbirleriyle kıyaslanabilecek ve birbirlerine tercih edilebilecek bir niteliğe sahip olmadıkları varsayımından doğmuştur. Bu kavramın mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için onu eylemsel çoğulculuk, değer rölativizmi ve değer septisizminden ayırmaktadır. Eylemsel çoğulculuk, bölünmüş bir değer sisteminde görülür, değer septisizmi değerlerin objektif bağlayıcı bir gücü olduğunu reddeder ve son olarak değer rölativizmi ise, birbirleriyle çatışma içerisinde olan değer sistemlerinin tamamıyla kapalı olduklarını vurgulamaktadır.

¹¹⁸ Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, 5.baskı, Frankfurt am Main, Fischer yayın., 2010, s. 28-29.

Joas kavramın açıklamasını yaptıktan sonra, çoğulcu değer anlayışını evrensel ahlakla birleştirmek için ahlaki evrensellik ile değere olan bağlılığın antropolojik olarak temellendirilmesi gerektiğini vurgular. Joas birçok konuda olduğu gibi burada da düşüncelerinde Amerikan pragmatizmini özellikle de Mead ve Dewey’i ön plana çıkarır. Dewey ve Mead’a göre insanın hayvanlara kıyasla eylemlerinde antropolojik-evrensel oluşumlar/yapılar vardır. Bu oluşumlar, içerisinde düzenlenmesi gereken tipik arızalara sahiptir ve bunların giderilmesi iletişim koşuluna bağlıdır. Joas buradan hareketle şöyle bir çıkarım yapar: Ona göre pragmatist anlayış, ahlakın kültürel bir rölativizm olduğu düşüncesinin karşısında olmakla beraber, insanların birlikteliğinin ve bunun beraberinde getirdiği problemler için normatif bir düzenlemenin evrensel bir ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

Joas’a göre pragmatizm, eyleyenin perspektifini ön plana çıkaran bir ahlaka sahiptir. Dewey ve Mead normların gerekçeleri üzerinde durmadıkları gibi, eylemlerin insanların ilgileri ile alakalı olduğu düşüncesini de savunmazlar. Bunun yerine eylem problemlerine getirilebilecek çözümler ararlar. Eylemin kendisinin yaratıcı bir tasarıya ihtiyacı vardır. Bu tasarımın gerçekleşmesi ise olumsal durumlarda deneme yoluyla olur. Bu olumsal şartlar altında eylemini gerçekleştiren aktör için ise eylemin gerçekleşmesi bulunan duruma göre ‘iyi’ye veya ‘doğru’ya göre olur. Kişi iyinin çoğalması için ya da adaletli davranabilmesi için, güvenilir bir bilgiye sahip olmadığından, bunun her durumda gerçekleşmesi mümkün olmayabilir. Eylemde bulunan koşullar her seferinde farklı ve yeni olduğu için, kesinlik hiçbir zaman meydana gelemeyecektir. Çünkü gelecek her zaman farklı eylem sonuçları ve odak noktalarına sahip olacaktır, bu da öngörülerimizi tehlikeye atar. İyinin doğruluğa ya da doğruluğun iyi olana bir üstünlüğü yoktur. Kişi eylemde

bulduğunda iyiyi içerisinde barındıran önceliklerine göre hareket eder ve doğruluk burada bir onaylama mercii gibidir, bu yüzden de iyide sürekli olarak bir değişebilme potansiyeli vardır. Bu noktada Joas, düşüncelerini insan eylemlerinden toplumsal eylemlere yönlendirir. Ona göre birey gibi, toplumlar ve kültürler de eylemi gerektiren durumlar içerisinde bulunurlar ve burada iyinin ve doğrunun yerini değerler ve normlar alır. Normların evrenselliği konusunda Joas her kültürün bu normlara yönelik kendi belirlemiş olduğu bir uygulama alanının varlığının altını çizmektedir. Bunların yorumlanması o kültürün içinde bulunduğu durum ve tarihi ile yakından ilgilidir. Örneğin kendi milletinden, dininden olmayan insanlara karşı davranışı, cinsiyet ayrımı konusundaki davranışı vs. bunlar her kültürün ahlakında farklı şekilde yorumlanır. Fakat Joas'a göre bu farklılıkları evrensel bir ahlakın olamayacağı şekilde yorumlamak kesinlikle yanlış olacaktır.

Sosyal uyum çerçevesinde normların evrensel bir potansiyele sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Sosyal uyumdaki normatif düzenlemeler, kültürel değerlerden meydana gelir. Fakat doğrudan bunların alınması söz konusu değildir. Kişilerin bu değerlerle olan etkileşimi ve kültürlerinin bunun nasıl yorumladığı ön plana alınmaktadır. Her değer sisteminin normlara olan yakınlığı değişkendir. Örneğin bir yerin kendine özgü olan değer sistemindeki kuralları, onlar evrensel ahlaki kurallar olarak başka bir kültüre aktarılmak istendiğinde, bunlar tekrar gözden geçirilmelidir.¹¹⁹

Joas çoğulculuk değerinden sonra “rasyonalite” kavramına kısaca değinerek, “rasyonalite” ve “rasyonelleşme” kavramlarının anlamlarının tartışılır olduğunu ifade eder. Joas rasyonalite ile alakalı Max Weber'in düşüncelerini önemseydiğini ifade

¹¹⁹ Hans Joas, *Wertpluralismus und moralischer Universalismus*, Erişim tarihi: 15.04.2014 <http://www.db-thueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-1345/joas.pdf>

eder; çünkü Max Weber'den başka kimse rasyonalitenin nasıl meydana geldiğini, örneğin Hindistan ve Çin'de var olan dünya dinlerinin Batı'da olduğu gibi aynı süreci yaşayıp yaşamadığını sorgulamamıştır. Bu noktada Joas, Weber'i en iyi tanıyan Wolfgang Schluchter adlı düşünürü atıfta bulunur.¹²⁰

Schluchter öncelikle rasyonalite kavramının insanın bir özelliği olduğunu ifade ederek, "Avrupa" ve "rasyonalite" kavramlarının kesin bir anlamının olmadığını altını çizer. Avrupa farklı dönemlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır ve bugün bu özelliğini korumaktadır. "Rasyonalizm" ise Schluchter'in Weber'den naklettiği kadarıyla içerisinde zıtlıklar barındıran tarihsel bir kavramdır. Weber sözü edilen zıtlıklar için üç tane örnek vermiştir. Birincisi değersel/amaçsal ve araçsal akılcılık, ikincisi maddesel ve formel akılcılık ve sonuncusu teorik ile pratik akılcılıktır. Birinci durum eylemde bulunan kişilerin belirli durumlardaki yönelimlerini tarif eder. Kişi başarıyı gözetirse araçsal akılcı, geçerliliği gözetirse değersel/amaçsal akılcıdır. İkinci durum eylemin koordinasyonu ile ilgilidir ve bu durumda 'nasıl' ve 'ne' kavramları ön plana çıkar. Eğer kişi 'nasıl'a göre hareket ederse formel akılcı, 'ne'ye göre hareket ederse maddesel akılcıdır. Birinci durumdaki yönelimler ile ikinci durumdaki eylemin koordinasyonu birbiri ile bağlantılıdır. Bu nedenle bilişsel olan (dünya görüşü) merkezde ise teorik akılcılıktan, değerlendiren (dünya tasarımı) merkezde ise pratik akılcılıktan söz edilir. Rasyonalite kavramından sonra Avrupa'nın belirli bir rasyonalitenin taşıyıcısı olup olmadığını sorgulayarak modern Avrupa kültürü özellikli bir rasyonelleşme süreci arasında bir bağlantı olduğu ve bunun sonucunun ise teorik ve pratik rasyonalizme dayalı dünya hâkimiyeti olduğunu Schluchter, Weber'den nakleder.¹²¹

¹²⁰ Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 29

¹²¹ Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 241/242,263

Joas yukarıda zikredilen değerlerin yanı sıra “maneviyat”, “hayata saygı” ve “kendini gerçekleştirme” kavramlarının Avrupa tarihinin belirli dönemlerinde meydana geldiğini ve bugün kültürel değerler arasında yer aldığını ifade eder. Ona göre Hıristiyanlıktaki maneviyat düşüncesi diğer dünya dinleri ile kıyaslandığında daha belirgin haldedir. Bu noktada Joas, bir İncil pasajını örnek olarak verir. Bu pasajda Martha ve Maria adlı iki kız kardeş Hz. İsa’yı evlerinde ağırlamaktadırlar. Martha yemeği hazırlarken, Maria Hz. İsa’nın yanında oturur. Bu esnada Martha, Hz. İsa’ya bütün işleri kendisinin yaptığı hususunda bir serzenişte bulunur. Hz. İsa, Maria adlı kız kardeşin doğru olanı, kendisinden alınamayacak olan “İyi”yi tercih ettiğini ifade eder. Bu pasaj, Hz. İsa’nın dine, diğer görevlerden daha çok önem verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Fakat Joas’a göre, bir Ortaçağ düşünürü Meister Eckhart bu pasajı farklı şekilde yorumlayarak başka bir noktaya işaret etmiştir. Bu düşünür Martha adlı kız kardeşi daha üstün görür. Ona göre Martha dinin değerinin farkındadır; fakat maneviyat için insanın yerinde saymaması gerekir. Bu düşünceden hareketle Joas, Avrupa geleneğinde sadece maneviyatın ön plana çıkarılmadığını aynı zamanda vazifeye de önem verildiğini ifade eder.

Hayata saygı değerini Joas, Charles Taylor’un çalışmasındaki bir alıntıdan hareketle açıklamaya çalışır. Buna göre ‘dürüst bir meslekte, en kolay görev bile örneğin bu çift sürmek bile olsa, Tanrı’yı gözetip itaat edilerek yapıldığında, en iyi işin Tanrı’nın emirleri ve onuru gözetilmeden yapılmasından daha iyidir.’ Yani Tanrı bir şeyin ne kadar iyi yapıldığına değil, nasıl yapıldığına bakmaktadır. Bu bağlamda Joas bir başka düşünürden daha alıntı yapmaktadır: ‘...Her şeyi Tanrı adına yap; yerken, içerken, dinlenirken veya ocak başında. Eğer görevini hakkıyla yerine

getirirsen ve Tanrı istediği için her şeyi yaptığında, Tanrı karşısında büyük bir yararı olur.’

Joas son olarak “kendini gerçekleştirme” kavramı üzerinde durarak bu değer, değindikleri arasında Avrupa’nın en yeni değeri olduğuna dikkat çekmektedir. Meydana gelişi 18. yüzyıla dayansa da kavram olarak yenidir ve ilk defa Hegel tarafından kullanılmıştır. Joas kendini gerçekleştirme değerinin 18. yüzyıldaki Aydınlanma hareketi ile karmaşık bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra kendini gerçekleştirme kavramı Kant’çı düşüncedeki insanın sadece ahlaka ve kurallara boyun eğmesinin dışına çıkmasıdır.¹²²

2.1 Bir Değer Olarak İnsan

Çalışmamızın son kısmına gelene kadar değer ne olduğu, nasıl meydana geldiği ve hayatımızdaki işlevini incelemeye çalıştık. Benzer kültüre sahip olan ya da olmayan, Avrupa gibi bir şemsiye kavram altında toplanan insanların yaşamlarında etkin olan değerlerin ne olduğu üzerinde durduk. Şimdi insanın bir değer taşıyıcısı olarak sahip olması gerektiği benlikten hareketle, insanın bu yönünün onu diğer varlıklardan ayıran, değer taşıyıcısı iken aslında bizatihi değer olduğuna dikkat çekerek yönümüzü değerden insana çevireceğiz.

2.1.1 Ruhtan Benliğe – Benlikten Kişiliğe Geçiş

Hans Joas, Robertson Davies’in *Murther and Walking Spirits/Katil ve Ruhlarla Yürüyüş* adlı romanından hareketle ruh üzerine düşüncelerine başlar. Romanda şaşırtıcı olan, kitapta anlatımda bulunan kişinin eserin başında ölmesidir. Anlatan kişi ölmesine rağmen kitabın devamında anlatıma devam etmektedir. Ölümden sonra bir ara geçmiştir ve kendisi hakkında cennete mi yoksa cehenneme mi gideceği hakkındaki nihai karar verilmemiştir. Ölmesine rağmen, ‘ben’ bir şekilde yeni bir

¹²² Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, s. 31-35

varlık formunda sürmektedir. Bu noktadan hareketle Joas şöyle bir tespitte bulunur: Kitapta geçenler hiçbir şekilde insanlara sıra dışı gelmez; çünkü dinler ve bundan etkilenen kültürler tarihte ölümden sonra bir yaşamı hep kabul etmişlerdir. Öyle ki cennet ve cehenneme giden ruh tasavvurlarına Avrupa’da Dante, Milton ve Goethe’de rastlanmaktadır. Joas’a göre “ruh” kavramı ilk önce Locke tarafından ortaya konmuş olsa da Kant onu kavramlaştırmıştır. Fakat 19. yüzyıla gelindiğinde ruh kavramına şüphe ile bakılmaya başlanmıştır. İstisnalar hariç kimse bu kavramı etkileyici bir şekilde savunmamıştır. Özellikle materyalizmin temsilcileri, gereksiz ve absürd olarak gördükleri ruh tasavvurundan tamamen kurtulmak istemişlerdir. Materyalistlerin etkisi ve psikoloji disiplinin oluşmasıyla artık ruh kavramından değil; psişik olandan bahsedilmeye başlanmıştır. Zira psikolojik açıklamalar için ruh kavramı gereksiz ve zararlı görülmüştür. Örneğin William James 1980’de *Principles of Psychology/Psikolojinin İlkeleri* adlı eserinde bir yazarın düşüncesinden alıntı yapar. Bu yazara göre ruh idesi felsefi bir düşünce biçimidir ve bilinmeyen şeylere ruh kavramıyla açıklık getirme çabası mevcuttur. Joas’a göre bilim tarihinde ruh hakkında pek çok negatif düşünce yer alsa da, 19. yüzyıldaki bütün düşünürler kavramın bilimsel terminolojiden çıkarılması gerektiğini savunmamışlardır. Kavramın içeriğini kaybetmeden farklı şekilde ifade edilmesi gerektiğini savunanlar olmuştur. Bu noktada ruh kavramından ‘ben’ kavramına geçiş gerçekleşmiştir. Joas, ‘ruh’tan benlik’e” geçişin önemli bir bilimsel gelişme olduğunu kaydeder.¹²³

“Ruh” kavramından “benlik” kavramına geçişte pragmatistler önemli bir rol oynamıştır. Nitekim benlik kavramı ve onun gelişimi klasik pragmatizm için önem arz etmiştir. James’in “ben”lik hakkındaki düşünceleri John Dewey, George Herbert

¹²³ Hans Joas, *Sakralitet der Person*, s. 212-214

Mead ve Charles Horton Cooley'in "benlik" ve "sosyal psikoloji" düşünceleri için çıkış noktası oluşturmuştur. Ruh kavramından benlik kavramına geçiş, sosyal bilimlerin tarihinde bir kırılma olarak görülmüş; Erik Erikson'un kimlik psikolojisi ve Jürgen Habermas'ın iletişimsel/kommunikatif eylem teorisi gibi birçok gelişmeler için etken olmuştur.¹²⁴

Joas, ruh kavramının tarihsel gelişimine değindikten sonra kendi tezini ortaya koyar. Ona göre ruh kavramı üç anlamsal unsura sahiptir ve bu unsurlar pragmatist düşünürlerin fark ettiğinden daha zengin çağrışımları barındırır. Joas bu durumu tarihi yeniden yorumlayarak ifade eder. Antik Yunan'da felsefenin başlamasıyla ruhun ne olduğu ve bedenle nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna dair tartışmalar ortaya çıkmış ve bu tartışmalar Ortaçağ boyunca da devam etmiştir. Tartışmalar genelde ruhun bir töz olup-olmadığı, eğer tözse bunun nasıl meydana geldiği ve bedene ne şekilde bağlı olduğu etrafında dönüp durmuştur. Ruh hakkındaki tartışmaları kısaca özetleyen Joas, bir sıçrama yaparak James'in ruh konudaki görüşlerine geçer. Ona göre James, Mead ve Dewey'e kıyasla ruh kavramını daha hassas ve daha kapsamlı şekilde ifade etmeye çalışmıştır. James için ruh basit, maddi olmayan, yani manevi bir tözdür ve o, içerisinde farklı etkileri barındırır. Joas'a göre James'in bu tanımı kendi içerisinde tezat teşkil eder. Joas görüşünü savunmak için Kant ve Locke'a atıfta bulunur. Kant'a göre ruh töz değildir, eğer töz olduğu savunulursa, haksız bir şekilde öznel olan aşkın yapıya objektiflik atfedilmiş olur. Locke *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde bizatihi var olan bir töz kabul edilirse, bedenin ölümünden sonra bu tözün devam edeceğinin söylenemeyeceğini ileri sürer. Ölümünden sonra ne olacağını soranlara, onların tözlerinden bir şey arta kalacağını

¹²⁴ Hans Joas, *Sakralitet der Person*, s. 214-215

söylemek tatmin edici bir cevap değildir. Locke için ölümsüzlük kişinin şahsi kimliği ile alakalı olan bir şeyi, örneğin eylem ve tecrübeleri barındırmalıdır. Dolayısıyla Locke'a göre ruhun tözsel yanının yanı sıra tözsel olmayan şahsi bir kimliği de olmalıdır. Bu düşünürlerin ruh anlayışından öznellik tasavvuru meydana gelerek, yaratıcı olan bir Tanrı'yla ilişki gerekli kılınmaktadır.¹²⁵

Joas, ruh konusunda Hermann Lotze ve Wilhelm Wundt'un görüşlerine değinir. Bu iki düşünür ruhu töz olmayan verili bir şey olarak nitelendirmişlerdir. Wundt'un 'Aktualitätstheorie'sine göre ruh bir töz değil; bir aktivite olarak görülmektedir. Joas 19. yüzyılın sonunda pragmatik felsefenin fonksiyonel psikoloji ile birleşmesini Wundt'un düşüncesinin devamı olarak gördüğünü ifade eder. Psişik olanı organizmanın süreçlerini yerine getiren ve düzenleyen bir fonksiyon olarak görürsek, ruhun tözsel varlığını ne kabul etmiş ne de var olduğunu savunmuş oluruz. Bu çerçevede psişik olanın fonksiyonel olarak anlaşılması, ruhun töz olduğu anlayışının eleştirilmesinin sonucudur. Fakat fonksiyonel psikolojinin bu girişimi sonucu, psişik hayatın birlik, kimlik, devamlılık ve bireysellik gibi kavramları da yeniden yapılandırılmalıdır. Aksi halde psikoloji, bireyin kimlik ve bireyselliğini maddi olmayan bir töz olmadan nasıl açıklayabilir?¹²⁶

James'in düşüncelerine geri dönecek olursak, 'benlik' kavramı James'in düşüncesinde günümüzde kullanılan şahsiyet/kişilik kavramına benzemektedir. Kişi üç şeyden meydana gelmektedir: Birincisi ruh, ikincisi beden ve üçüncüsü dış görünüşüdür. Joas bu noktada bir şeyin altını çizmektedir: Ona göre düşüncelerimiz doğrultusunda kişileri maddi çevresinden bağımsız düşünmemeliyiz. Dolayısıyla James'e göre kişi 'maddi benlik', 'sosyal benlik', 'ruhsal benlik' ve 'saf benlik'ten

¹²⁵ Hans Joas, *Sakralität der Person*, s. 216-218.

¹²⁶ Hans Joas, *Sakralität der Person* s. 218-219.

oluşmaktadır. Sosyal benliği oluşturan, çevremizdeki kişilerin bizi nasıl tanımladığıdır. Ruhsal benlik, bizim ayırt etme yeteneğimizi; ahlaki hassasiyetimizi, vicdanımızı ve dizginlenemeyen isteklerimizi barındırır. Saf benlik ise şahsiyetimizin bütün bu unsurları hakkında düşünme ve zamansal devamlılığımızın farkında olma yetisidir. James'in saf benliği, "başka benlerin beni/the self of other selves" olarak adlandırdığı, insanın eylemlerinin merkezinin kendisi olduğunun farkına varma yetisidir. Spiritualistler için benliğin farkındalığı bir aktivite merkezi olan ruhtan kaynaklanırken, materyalistler için bu bir kurgudur. James bir çıkış yolu olarak, bir çevre içerisindeki aktif organizmanın bedensel boyutu üzerinde durur. Buna göre kabul görme ve reddedilme, dikkat çekme ve çaba gösterme özneliğinin temel katmanı olarak ele alınır. Buradaki bedensel boyut Kant'ın ortaya koymuş olduğu transandantal ben'den daha kapsamlıdır. James, Kant'ın 'transandantal ben' olarak bahsettiği şeyin ruh kavramının ucuz ve itici bir versiyonu olarak görür. Kant'ın ben olarak ifade ettiği şey bedensel benlik tecrübemizi kavrayamayan, tözü çıkarılmış bir töz, yani içi boş bir kabuk gibidir. James, Kant'ın ruh anlayışı yerine eski ruh kavramını tercih edeceğini ifade eder.¹²⁷

James açısından ruh teorisi bilimsel amaçlar için gereksiz olsa da ölümsüzlük ve tanrısal mahkeme karşısındaki sorumluluğumuz açısından gereklidir. Joas, bu iki dini problem için ruh kavramının James açısından kesin bir çözüm olmadığını; fakat bu iki dini sorunu yokmuş gibi davranmadığını da ifade eder. Yine Joas, James'in aşağıdaki ifadelerine dayanarak, bu konunun problemlili olduğunun farkında olduğunu da belirtir: 'Ruh incelendiğinde, bu ölümsüzlüğü garanti etmemektedir.... Ölümsüzlük ihtiyacı, insan varlığı açısından teleolojiktir. Biz kendimizi ölümsüz

¹²⁷ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 219-220.

olarak kabul ederiz, çünkü kendimizi ölümsüzlük için uygun görürüz.’ Ayrıca James insanın evrendeki yerine değinerek ölümsüzlüğü üç gerekçeye bağlar. Bunlardan birincisi insan benliğinin dünya, çevresindeki insanlar ve tanrısal olanla ilişkisi, ikincisi bedeni ruhun kabuğu gibi gören bir düalizme düşmemesi, üçüncüsü ise determinizme düşüp, özgür iradesini değersizleştirmemesidir. Buradan hareketle bedensel olarak gerçekleşen ölüm bir son anlamına gelmeyecektir. Ölümsüzlük, bedensel ölümümüzden sonra da bizimle irtibatını kesmeyecektir; zira o, bizi seven Tanrı’ya inanma isteğimizle alakalıdır. Bununla beraber James’in düalizmi reddetmesi, Tanrı’nın insanla olan ilişkisini gerektirir. Başka bir ifadeyle Tanrı, kendi kendine yeten bir Tanrı değildir; O, insanları kendisi için yaratandır. Bu nedenle Tanrı dünya ile iç içedir ve insanın yaratıcı yetileri onun yaratmayı sürdürmesiyle devam edecektir.¹²⁸

Joas, James’e atıfta bulunduktan sonra kendisi ruh kavramına değinmekte ve onu insanın kutsallığı ile ilişkilendirmektedir. Bu kutsallık, insan için ne kazanılabilen ne de kaybedilebilen bir şeydir. Ona göre ruh kavramı benlik kavramına dönüştürüldüğünde insanların yetenekleriyle bir tutulacaktır. Bu durum tıpkı Max Weber’in düşüncesinde olduğu gibi bir problematiğe yol açacaktır. Joas, Weber’in bakış açısından insan haklarına ‘aklın kutsallaştırılması /karizmatikleştirilmesi’ şeklinde yaklaşıldığında çocuklar, yaşlılar ve zihinsel engellilere nasıl yaklaşacağız, diye sorar. Kısaca Joas insanın kutsal olduğu tezini savunmaya çalışır.¹²⁹

¹²⁸ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 223-229.

¹²⁹ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 229-232.

2.1.2 İnsanın Kutsallığı

Joas öncelikle neden kutsallık kelimesini seçtiğini açıklar. Ceza hukuku tarihine bakıldığında en büyük cezalar insan öldürmeye değil, kutsal olana dil uzatıldığında meydana gelmiştir. Zaman içerisinde kutsal olana bakış değişmiş ve dolayısıyla bu husustaki ceza hukuku değişmiştir. Sözelimi 18. yüzyılın sonlarına doğru insan haklarının doğuşu ile çeşitli reformlar yapılmıştır. Şahıs olarak insan kutsal bir obje sayılmaya başlanmıştır. Bu fikri ilk defa ortaya atan kişi Fransız filozof Emile Durkheim olmuştur. 1898 yılında Dreyfus skandalına dair yazmış olduğu düşüncelerinde insan haklarına inancın ve evrensel insan onurunun, artık modernliğin dini olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, insan şahıs olarak iyinin kötünden ayırt edilmesinin ölçüsüdür ve bu yüzden kutsaldır. Onun kutsallığı kiliselerin her dönemde Tanrılarına atfettikleri aşkınlık yönüne sahiptir. Öyle ki, her kim bir insana yahut onun onuruna zarar verirse, içimizi bir nefret kaplar. Bu durum dindar insanın, sevmiş olduğu idolünün profanlaştırıldığında hissettiği duygularla aynıdır.¹³⁰

Joas, Durkheim'ın kişinin kutsallığından bahsederken Kant'a atıfta bulunmadığı tespitinde bulunur. Hatırlanacağı gibi Kant *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten/Törelere Metafizikinin Temellendirmesi* adlı kitabında 'onur' kavramını geliştirir ve bu bağlamda kutsallıktan bahseder. Kant için onur, fiyatı olmayan ve olamayacak olan bir husustur.¹³¹ Daha açık bir ifadeyle Kant insan onurundan bahsederken, onun elde edilemeyeceği, satın alınamayacağı ve başkasının isteği ile ortadan kalkamayacağını belirtir. İnsanın onuru kendi varlığı ile beraberdir ve kendiliğinden mevcuttur. Buradan hareketle insan onurunun dokunulmazlığından

¹³⁰ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 81-83.

¹³¹ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 84.

söz ettiğimizde bu, Kant'çı anlamda bizatihi kutsal, yani insanın üstünde ve onun müdahalesinden bağımsız olarak mevcut anlamındadır. İnsanın kendi şahsında veya başkalarında bu kutsallık şu şekilde ortaya çıkar. Sözgelimi, başka insanların haksız yere acı çekmesi karşısında, mağdur edilen insanla empati kurarak güçlü bir duygu meydana gelir ve yapılan bu işkenceye karşı çıkarız. İşte tam bu noktada kişinin kutsallığı ve onun dokunulmazlığını savunuruz. Felsefi anlamda tecrübe edilen kişinin kutsallığı, ne insanın tanrılaştırılması anlamında ne de Nietzsche'nin ölen Tanrı'nın yerine koyduğu *Übermensch* ile alakalıdır. Kişinin kutsallığı her insanda mevcut olan ve savunulması gereken bir şeydir. Bu ise, ancak insan haklarının sürekli olarak geliştirilmesi ile mümkündür.¹³²

Tekrar Durkheim'a dönecek olursak, Joas bir hususu vurgulama gereği hisseder. Durkheim, kutsallık konusunda birey (individuum) ve kişi/shahıs (person) kavramlarını birbirinin yerine kullanmaktadır. Joas ise person, yani kişi anlamını tercih eder. Çünkü kişi kavramı toplum kavramının zıttı olan individuum, yani birey kavramından daha uygundur. Joas'a göre kişi kavramı, sosyalliği ve kişinin sosyal bir hayata ihtiyacını içerisinde barındırır.¹³³ Bu hususu açıklamak için kişilik kavramı üzerinde durmak gerekecektir. Personalizm genel bir ifadeyle kişinin ve kişiselliğin önemini vurgulayan görüşü seslendirir. Kişi en yüksek değer olmakla beraber, gerçek olan her şey kişinin deneyimindeki ögedir.¹³⁴ Personalizm düşüncesinin kökeni Grek felsefesine kadar uzanır. Aristoteles *Nikomakosa Etik*'inde 'insanın özü tinsel yaşantıdır' der. Descartes'ın savunduğu 'insanın özü tinsellik, tinselliğin dışa vuruluşu bilinçtir' ifadeleri bu görüşün modern dönemdeki yansımasıdır. Ben olmak

¹³² Christian Modehn, Ein Hinweis auf Überlegungen von Hans Joas und Emile Durkheim, Erişim tarihi: 12.04.2014 http://religionsphilosophischer-salon.de/3548_von-der-heiligkeit-der-person-ein-philosophischer-hinweis-zum-16-april-dem-tag-der-demokratie-und-toleranz_denkbar

¹³³ Hans Joas, *Sakralität der Person* s.84.

¹³⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.1255

kişi olmanın temel koşuludur ve insan için ahlaki bir hayattan söz edebilmek yine benin kişi olmasına bağlıdır. Bunun gerçekleşmesi için kişilik özünde bilinç, aşk, özgürlük ve değer gibi yetileri barındırmak zorundadır. Örneğin insanın sahip olduğu değer yetisi, ahlaksal değerler aracılığıyla, onun başka insanlarla veya Tanrı'yla ilişki kurabilecek bir düzeye erişmesini sağlar. Fakat ben'den kişiliğe geçiş sürecinde hiçbir insanın tam anlamıyla kişi olduğunu söyleyemez, çünkü bu aksiyolojik bir kategoridir ve değerler ben'e sınırsız bir gelişme yetisi kazandırır. Dolayısıyla insan değerler dünyasına ne ölçüde yaklaşırsa o ölçüde özünde tinsel olan kişiliğe yaklaşacaktır. Nihai olarak özünde benlik ve dolayısıyla da kişilik sahibi olan insan kendi özünü oluşturacak olan değerleri bizzat kendisi üretebilecektir.¹³⁵ Joas'ın tezi bu düşünceyi destekleyici niteliktedir. İnsan kendi inşa sürecinde, yani ben'den kişi'ye ulaşma sürecinde, yaşadığı aşkınlık tecrübesinden hareketle değerleri kendi inancı, kültürü vs. ışığında yorumlayıp *değer* haline getirir.

Joas, Durkheim'in insan haklarına inancı ve insan onurunu, kutsallığın ifadesi olarak gördüğünü beyan eder. Bu anlamda kişiye, kutsal şeylerin sahip olduğu *aurayı* atfeder. Bu noktada dikkat çekici olan, insan haklarının ahlakiliğini din olarak nitelendirmesidir. Öyle ki insan bu durumda hem o dine bağlı dindar hem de Tanrı'nın kendisidir. Joas bu noktada Durkheim'ı dogmatik bir ateist olduğu için eleştirir. Durkheim hiçbir şekilde dini insan hakları için bir dayanak olarak görmemektedir. Onun için din Auguste Comte'un ortaya atmış olduğu 'religion de l'humanite', yani insanlık dinidir ve ancak bu din toplumu birleştirebilir. Ona göre bu dinin dinamiği egoizm değil, insani olan herşeye sempati, merhamet duygusu (*mitleid*), adalet vs. dir.¹³⁶

¹³⁵ Veli Urhan, "Personalizm" *Felsefe-Edebiyat ve Değerler*, Kahramanmaraş, 2014, s. 210-212

¹³⁶ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 86-87.

Joas Durkheim'in savunduğu gibi insan haklarının tam anlamıyla bir din olup olamayacağını irdeler. Öncelikle bunun için din kavramının tanımının yapılması gerektiğini ifade eder. Din kavramını tanımlamak çok kolay bir iş olmasa da, tanımlandığı takdirde karşımıza yeni bir sorun çıkar: Din olarak tanımlanan sistemlerdeki kutsallık algısının farklılığı. Joas kutsallık kavramını yine Durkheim'a başvururarak açıklar. Kutsal olan *profan* olanın zıttıdır ve her şey ancak zıddıyla anlaşılabilir. Genel anlamda kutsal olan profan olana kıyasla, daima yasaklardan korunmuş ve savunulmuştur. Fakat kutsal olan bazen profanla karşı karşıya kalmaması için yasaklanmıştır. Bu nedenle esas olan, kutsal olanın profana etki eden bir gücün ya da enerjinin yeri olarak anlaşılmasıdır. Profan ise ancak bu enerjiyi boşaltır ve onun karakterini değiştirir. Örneğin temiz olanı kirletir, kutsal olanı batılaştırır. Bu noktada Joas, Durkheim'ı William James'in inancın ne olduğuna dair düşüncesiyle desteklemeye çalışır. James için inanç, bizden daha güçlü bir gücün varlığından emin olma duygusudur ve bizim tüm yaşama gücümüz bu güce dayanmaktadır.¹³⁷

Joas, Durkheim'in kutsallık kavramını keşfetmediğini; kavramın zaten dinlerde mevcut olan bir kavram olduğunu beyan eder. Ancak Durkheim bu kavramı sosyal bilimlerde sistemleştiren ilk kişidir. Onun kutsal kavramı bir dine dayanmamaktadır. Bu nedenle kutsallık sadece dindar insanların sahip olabileceği bir şey değil; aksine bütün birey ve kültürlerin sahip olacağı bir husustur. Kutsallıktan din meydana gelebilir, ancak kutsallık inancına dayanan inanç ve pratiklerin sistematikleştirilmesi ve sosyal bir şekilde organize edilmesi gerekir. Nihayet seküler-dini olan profan-kutsal ayrımı birbirine karıştırılmamalıdır.¹³⁸

¹³⁷ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 90-93.

¹³⁸ Hans Joas, *Sakralitet der Person* s. 93-95.

Joas 18. yüzyıldaki kutsallık anlayışının değişmesinin sadece ceza hukuku alanında değil, ahlaki alanda da değişime yol açtığını belirtir. Öyle ki çok iğrenç suçlulara karşı kullanılan ‘canavar’ kelimesi, 18. yüzyıla kadar hilkat garibes, engelli yeni doğan çocuklar için kullanılmıştır. Hayvan ve insan arasında bir varlık formu olarak nitelendirilme yahut hadım etme bu dönemden sonra kaldırılmıştır. İnsan haklarının ilan edilmesiyle, artık kölelik de kaldırılmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen kişinin kutsallığı Yahudi-Hıristiyan motiflerin devamı niteliğinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki Joas’a göre Durkheim bu anlamda bir ikilem içerisindedir. Durkheim Yahudilerin komşularına kıyasla daha ılımlı olduğunu, yine Ortaçağ’da kilisenin cezaların uygulanması hususunda ılımlı olduğundan söz etse de, bugün dindar geleneğin aşılması gerektiğini ifade eder. Yani ona göre kişinin kutsallığının kaynağı dini gelenek olsa da, artık gereksizdir.¹³⁹

Joas ile Durkheim’in düşünceleri arasındaki farklar Joas’ın Durkheim’i eleştirisinden ortaya çıkmaktadır. Ancak son olarak bir noktaya işaret etmek isteriz. Durkheim için, kişinin kutsallığı ruhani bir şeydir ve dindar olan ile bir dine bağlı olmayan kişi için de geçerlidir. Aynı durum Joas için de söz konusudur. Kutsallık bir din bağlamında ya da varlığının değerlendirilmesi anlamında anlaşılmalıdır. Ayrıca Joas için, kutsal olanın tecrübesinden bir dine varılabilir, fakat esas olan bu kutsallığın tecrübesini yaşamaktır.

Joas’a göre değerlerin oluşumu kesinlikle zorunlu olarak meydana gelen ve devam eden bir süreç olarak algılanmamalıdır. Hayat boyu devam eden bu süreçte insan çeşitli nedenlerden dolayı zaman zaman iyi veya kötü durumlarla karşılaştığından değer algısında değişiklikler meydana gelerek, bireyin kendi

¹³⁹ Hans Joas, *Sakralitet der Person*, s. 106-107.

varlığını sorgulaması ve benlik kaybı ile sonuçlanabilir.¹⁴⁰ Daha önce zikredilen değer bağlılığını tekrar hatırlatacak olursak Joas'a göre değerlere olan bağlılık coşkulu bir tecrübe sonucu meydana gelebilir. Örneğin bir doğa manzarasından etkilenme gibi. Böyle bir durumda insan çevresindekilerle bu duyguyu paylaşmak ister ve onları eylemlerini değiştirmeleri için teşvik eder. Fakat hayat insana her zaman güzellikler sunmadığı için olumsuz tecrübeler yaşamak zorunda kalabilir. O, bu noktada bize değer bağlılığın oluşmasındaki tek yolun coşkulu bir tecrübe olmadığını, acziyeti fark ettiren tecrübelerin de buna dâhil edilmesi gerektiğini söyler. Örneğin insan kendi sınırlarına çarptığında, yani kaderini değiştiremediğinin farkına vardığında veya bir hastalık tecrübesiyle, ölümlü olduğunu ve sonsuz olmadığını anladığında kendisini ve sahip olduğu değerleri gözden geçirerek değiştirebilir.¹⁴¹

2.1.3 Şiddet ve İnsan Onuru

Joas'a göre bir başka olumsuz tecrübe şiddettir. O, burada şiddete uğrayan ve şiddeti uygulayan olarak bir ayrıma gitmektedir. Fiziki şiddet ve eziyet insanın vücuduna yöneliktir ve hayati tehlikesi vardır. Şiddete maruz kalan kişide bu olumsuz tecrübe bir suçluluk duygusu uyandırır.¹⁴² Bunun nedeni ise, kişi kendisini diğer ölen kişilerle kıyaslar ve kendisi ölmediği için, kendisini suçlu hisseder.¹⁴³ Şiddeti uygulayanlara baktığımızda, örneğin askerlerin savaş esnasında şiddet uygulamaları onların görevinin bir parçasıdır. Şiddet uygulama, hatta daha da ilerisi bir insanı öldürmeye kadar varan bir durum, kişinin benliğinde bir değişim meydana getirerek, 'kendi kendine ihanet ettiği' duygusunu oluşturabilir. Buradaki suçluluk duygusu sadece kötü bir eylemi meydana getirmenin yanı sıra, insanın kendi

¹⁴⁰ Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s.87

¹⁴¹ Hans Joas, *Die Sakralität der Person*, s.108

¹⁴² Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 87

¹⁴³ Hans Joas, *Die Sakralität der Person*, s. 109

kişiliğinde de kabullenmek istemediği bir yönüdür. Her iki durumda da şiddet yaşadığı veya şiddet uyguladığı için suçluluk duyan kişi, kendi hayatının anlamını kaybettiği hissine kapılarak, olduğu veya olmak istediği kişiye karşı güvenini kaybeder. Dolayısıyla insanın şiddeti tecrübe etmesi, kendi kişiliğinde köklü bir dönüşüme yol açarak, sahip olduğu dünya görüşünün değişmesine neden olur.

Dıştan bir baskı sonucu meydana gelen şiddette kişi bu eylemi kendi başına hiçbir zaman meydana getirmez. Burada Joas, kişinin kendi değerlerine tam karşıt olmasına rağmen baskı sonucu bir eylemi yerine getirmede, insanın kendi kişiliğinden ödün verdiğini vurgulamak ister. Böyle bir durumu yaşayan ve mağdur edilen kişinin bu durumla baş etmesi, tekrar onu kendi dünyası ile birleştirmesi imkânsızdır.

Değerler doğrultusunda hareket eden ve şiddete karşı koyan kişi de özsaygısının kaybolması gibi bir tehlikeyle karşılaşır. Şiddet içeren eylemler ve şiddete maruz kalma gibi durumlar, değerlere ve insanın benliğine meydan okur. Onlar, kişinin o ana kadar sahip olduğu şahsiyet ve idealin sınırlarını aşar. Bu durum öyle bir travma meydana getirir ki, mağdur olan kişi tıpkı değerlere olan bağlılığı gibi, bu durumdan da kendini uzaklaştıramayabilir. Nitekim Joas'a göre bu tarz tecrübeler değerlere olan bağlılığı meydana getiren süreçle büyük bir benzerlik arz eder, çünkü kişi ikisinde de kendisini aşan bir tecrübe yaşar. Aralarındaki fark, şiddetin tecrübesinde, değerlerde mevcut olan bağlılık ve özgürlüğün bir arada olmamasıdır.¹⁴⁴ Daha açık bir ifadeyle olumlu olan tecrübede kişi isteyerek kendi sınırlarını aşar ve bundan mutluluk duyarak, günlük hayatına bu tecrübeyi değer olarak aktarır. Olumsuzda ise, kişinin sınırları kendi isteği dışında ihlal edilir, bu da

¹⁴⁴ Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 87-89.

günlük hayata karşı onun yabancılaşmasını ve anormal davranışları beraberinde getirir.¹⁴⁵ Çoğu kez kişinin bu tecrübeleri kendi hayat hikâyesiyle bütünleştirmesi de imkânsızdır ve bu durum kişilik kaybı ile sonuçlanır. Joas'ın tabiriyle "şiddetin tecrübesi, değer bağlılığı tecrübesinin kötü kardeşi" gibidir.¹⁴⁶

Joas şiddet tecrübesini diğer pozitif tecrübenin karşısına konumlandırarak bunun değer açısından büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmeye çalışır. Zira onun amacı olumsuz tecrübeleri değiştirerek bunlardan pozitif bir değer bağlılığının oluşup oluşmayacağını bulmaktır. Bunu ise tarihteki şiddet tecrübelerinden yola çıkarak insan haklarının oluşumunda bir etken olup olmadığını ortaya koyarak yapmaya çalışır.

Bu bölümde ifade edilenleri hatırlayacak olursak, Joas din ve değerlerin kaynağının aşkınlık tecrübesi olduğunu beyan eder. Ancak ona göre her ikisi arasında belirgin farklar vardır. Öncelikle değerleri bir din ile ilişkilendirmek zorunlu değildir, öte yandan değerleri olmayan bir dinden söz etmek mümkün değildir. Din bir değer gibi, ne toplumu bir arada tutmak için ne de insanın zor durumları atlatmasında bir vasıta değildir. Din, hayati meselelerin üstesinden gelmemiz konusunda bizi güçlendiren bir Tanrı olduğu düşüncesini içinde barındıran ve insanı değer üretecek eylemler hususunda motive edebilecek bir kaynaktır. Dolayısıyla toplum içerisinde herkesin aynı inanca sahip olmaması, Joas açısından insanların bir arada yaşamalarına ve iki tarafı da memnun edecek ortak değerlerin belirlenmesine bir engel teşkil etmez. Fakat ortak değerlerinin belirlenebilmesi için belirli koşullar yerine getirilmelidir. Joas'a göre bu koşulların ilki tarafların birbirlerini kabul etmeleridir. İkincisi, her insan Tanrı ile ilişkisini ancak özgürlük içinde yaşayabilir,

¹⁴⁵ Hans Joas, *Die Sakralität der Person*, s. 109.

¹⁴⁶ Sabine Schöbeler, *Der Neopragmatismus von Hans Joas*, s. 89.

bu nedenle herkes inancından hareketle karşısındaki insanın da aynı şartlara sahip olduğu esasını kabul etmelidir. Ve son olarak tarafların birbirlerine din için taviz vererek kendi içerisinde bir çelişkiye düşmemesi gerekir. Ortak değerlerin neler olabileceği konusunda ise Joas, Avrupa modelinden hareket eder. Ancak Joas Avrupa'nın değer algısının geçmişle kıyaslandığında gün geçtikçe post materyal değerlere doğru kaydığını ifade eder. Post materyal değerlerden kasıt estetik yaratıcılık, kendini gerçekleştirme ve doğanın insan tahribatından korunması gibi maddi olmayan değerlerdir. Bu post materyal değerlerin yanı sıra kültürden gelen ve önemini korumakta olan değerler de vardır. Bunlar maneviyat, hayata saygı ve kendini gerçekleştirme, rasyonalite ve çoğulculuk değerleridir.

Bu değerlerin dışında Joas'ın insan anlayışını oluşturan “benlik” kavramı vardır. Joas'a göre 19. yüzyıla gelindiğinde insanın manevi yönünü oluşturan ruh kavramına şüphe ile bakarak, özellikle materyalizmin temsilcileri ruh tasavvurundan tamamen kurtulmak istemişlerdir. Psikoloji disiplininin oluşmasıyla da ruh kavramının yerini psişik olan almıştır. Dolayısıyla negatif düşüncelerle ifade edilen “ruh” kavramı “ben” kavramıyla yer değiştirmiştir. Fakat ruh kavramından benliğe geçiş sürecinde de yine düşünürler arasında tam anlamıyla bir görüş birliği meydana gelmemiştir. Günümüzde benliğin nasıl oluştuğu tartışmaları son hızıyla devam etmektedir.

Joas'ın insan anlayışını oluşturan ben kavramından sonra, insanın bir değer olarak algılanması gerektiği, insan onurunun ve insan yaşamının kutsallığı ile insanın özgür ve saygıyı hak eden bir varlık olduğu fikrine vurgu yapılmaktadır. Burada zikredilen her bir özellik Joas için her insanda mevcut olan ve savunulması gereken evrensel bir değerdir. Bu nedenle insanın bizatihi insan olmasından dolayı sahip

olduğu değerlerin, Avrupa örneğinden hareket etmiş olsa bile, bir kesime ait olmadığı beyan edilmektedir.

Son olarak Joas modern dönemdeki sekrleşmenin dinin üzerindeki etkisinin, dinin günümüzdeki gelişimi dikkate alındığında, olumsuz bir yöne sahip olmadığını ve dinin gerilemesinden söz edilemeyeceğini ifade eder. Düşünür, aksine son on yıllık zaman diliminde sanayileşme süreci, şehirleşme ve eğitim alanındaki gelişmelere rağmen dünya dinlerinin varlıklarını koruduğunu ve güçlendiğini vurgular. Asıl yanılığ Joas'a göre, Avrupa'nın modernleşme sürecinden önceki dindarlığının olduğundan daha fazla gösterilmesi, aynı şekilde sekülerleşmenin de gerçekte olduğundan daha fazla düşünülmesidir. Dolayısıyla ciddi bir sekülerleşme süreci yaşanmadığı için bazı düşünürlerin savunduğu gibi, seküler dönemin arkasından, bir dine dönüş sürecini nitelendiren post seküler süreçten de söz edilemez. Yine bu bağlamda Joas günümüzde değerlerin kaybolduğu söylemine de itibar etmemektedir. Ona göre insanlar inandıkları değerler doğrultusunda kendilerini güvende hisseder ve değerlerini zedeleyici tavırlar sergilendiğinde buna tepki gösterirler. Değerler her birey için gerçek ve şüphesizdir, ama maalesef kişiler sahip oldukları değerleri temellendirme konusunda ve hayatlarına aktarma konusunda yetersizdirler. Yaşanan süreçte değerlerin insanlar tarafından içselleştirilip, yaşamlarına yeterince yansıtılmaması sonucu değerlerin kaybolduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Değer problemi Joas'ın çalışmalarında eylem teorisinden başlayarak, insan, din ve modernite bağlamında geniş bir yelpazede ele alınır. Eylem teorisinden başlayacak olursak; Joas eylem konusunda klasik düşünürlerden, yakın geçmişteki düşünürlere kadar eylem hakkında ortaya konulan teorilerin eksik kalan noktalarına değinir ve pragmatizmin eylem teorisini referans alarak kendi teorisini ortaya koyar. Joas eylem teorisinde, eylemin ne için ve ne amaçla yapıldığı üzerinde odaklanarak insana özgü olan değer konusuna ulaşır. Ona göre eylemler değer için bir ölçüt niteliği taşıdığından, değer ve değer kaynağının ne olduğu sorunu esasen eylem teorimizle alakalıdır. Buna göre değerler bir tavır, bir eylem olarak yalnızca insan dünyasında ortaya çıkar. Bu yüzden değer daima bir eylem, bir yaşama durumudur. Bu noktada değerlerin var olmasının yegâne sebebi insanda iradenin mevcut oluşudur. Bu gerçek değerler dünyası ile iradeler dünyasının mantıken birbirlerinden ayrılmaz yapıda oluşuna işaret eder. Joas'a göre kişiliğin eylemsel inşası, değerlerin yaşama pratiğinde tezahür etmesidir. Joas eylemlerle, değeri şimdi ve varolana dönüştürdüğümüzü iddia eder. O, eylem teorisinde olduğu gibi, değer kökenini araştırırken farklı düşünürlerin teorisine yer verir. Fakat Joas eylem teorisinde izlediği yöntemden farklı olarak, öncelikle kendi tezini zikreder ve diğer düşünürlerin teorileri ile tezini desteklemeye çalışır.

Değer kavramı, felsefede genellikle iyi, güzel ve doğru olarak isimlendirilen soyut kavramlar çerçevesinde ele alınır. Joas da ahlakı ve ahlakın pratik yönünü ilgilendirenle, yani geçmişteki anlamı ile "iyi" üzerine yoğunlaşmaktadır. Joas'a göre insandaki iyi düşüncesi, her dönemde sözcüğü erdem, fazilet vs. olarak ismi değişmiş olsa bile, önemini daima korumuştur. Yani mutlak olan değer içerisinde barındırdığı iyidir, değişen ise sadece isim ve tezahürleridir. Joas bunu net bir şekilde

ifade etmese de düşüncelerinden anladığımız kadarıyla ona göre apriori bir değerler dünyası yoktur. Birçok düşünürün aksine Joas'ın düşüncesinde değerler insandan bağımsız değildir. Değerler insanın deneyimleri sonucu varlık alanına çıkar ve yine insan tarafından yorumlanarak hayatlarına aktarılır. Bir şey ya da bir insan bizatihi bir değere sahip olsa bile, ancak onunla ilgili bir tecrübe meydana geldiğinde, ona bir değer atfedilir. Kısacası değeri değerli kılan insanın onunla ilgili deneyimidir.

Joas'ın değeri insanın tecrübesinden bağımsız olarak görmemesi, şüphesiz değerlerin öznelliğini de beraberinde getirmektedir. Birey çocukluk dönemlerinden itibaren muhatap olduğu çevresinin değerleri ile karşı karşıya kalır. Bu nedenle çocukluk döneminde birey, gözlemlediği davranışları sorgulamadan benimser. Fakat büyüdükçe kendini çevresindekilerden ayırarak, kendi varlığının farkına varır ve bir ben bilinci meydana gelerek, diğerlerinin davranış ve değerlerini sorgulamaya başlar. Joas bu durumu kendi/mizi inşa tecrübemizdeki deneyimler olarak adlandırır. Dolayısıyla değerler bir alışkanlık ya da öğrenilmiş bir davranış değildir. Zira değerlerde sürekli olarak bir içe dönüş ve sorgulama meydana gelir.

Değerin kaynağı çevremiz olmadığı gibi, sahip olduğumuz inanç ve dünya görüşü de değildir. Çünkü Joas'a göre değerlerin kaynağı aşkınlık tecrübesidir. Bu noktada o, dinin kaynağının da aşkınlık deneyimi olduğunu ileri sürer. Joas aşkınlık tecrübesi ile hiçbir şekilde bir dini veya dünya görüşünü ilişkilendirmez. Ona göre her insan bir aşkınlık tecrübesi yaşamakta, fakat bunu yaşadığı çevre ve koşullara göre ya da sahip olduğu dünya görüşü çerçevesinde yorumlar. Bu nedenle de aynı tecrübe ve duygulanımlar, farklı değerler olarak ortaya çıkar. Ayrıca Joas aşkınlık tecrübesinde ısrarla bir noktaya dikkat çeker. O da, insanın bu tecrübe esnasında pasif bir konumda olmasıdır. Bireyin yaşadığı bu tecrübe onu etki alanına çeker ve

tümüyle onu kuşatır. Bu nedenle değer, akıl ile belirlenebilen ve benimsenebilecek bir olgu değil, tamamen güçlü bir duygulanım sonucu meydana gelir. Dolayısıyla hiç kimse kimsenin bir değeri mantıklı ve akli olduğu için benimsemesini sağlayamaz. Değer ancak kendi yaşanmışlıkları ile öyküleştirilerek ortaya konulabilir. Joas bu noktada önemli bir yere işaret eder. Çünkü değerler, insanı etkilediklerinde onların hayatlarında gerçek anlamda bir değer haline dönüşür. Akıl ile desteklenen değerler, çıkarlarımız ile çatıştığında, şüphesiz ki akıl taraf değiştirerek değerlerimizin karşısında yer alır. Oysa değerler şahsiyet bütünlüğümüzün zedelenmemesi için herhangi bir mazeret olmaksızın her zaman eylemlerimizle temsil edilir. Joas insanın değerle olan bu münasebetine değer bağlılığı adını vererek, bununla ilgili yaşanan olumsuzlukların insanda giderilemeyecek tahribatlara yol açtığını ifade eder. Bu durum insanda eylem-duygu-beden bütünlüğüne işaret eder.

Joas, Batı'nın değer anlayışını, tarih içerisinde geçirdiği süreçlerle açıklamaya çalışır. Buradan hareketle Joas Batı'nın geçmişinin aslında çok da masum olmadığını, hatta insan hakları bağlamında ortaya çıkan bazı değerlerin geçmişte insanlara ne tür eziyetler yapıldığının göstergesi olduğunu ifade eder. Özellikle insanların bir eşya gibi horlanıp, en ağır işlerde çalıştırılıp işkence edildiği kölelik bu göstergelerden bir tanesidir ve Joas'a göre geçmişte kölelik olmasaydı özgürlük fikri oluşmazdı. Batı'nın diğer değerlerini kısaca zikredecek olursak, bunlar rasyonalite, çoğulculuk, maneviyat, hayata saygı ve kendini gerçekleştirme değerleridir. Zikredilen değerler bağlamında Joas ayrıştırıcı olunmaması gerektiğini, bunların Avrupa'ya has olmayıp, evrensel değerler olması gerektiğini ifade eder. Çünkü değerler Joas'a göre başkalarını ötekileştirmek için değil, insanlar tarafından inanılarak yaşanmak ve diğer insanlara aktarılmak için vardır.

Son olarak Joas, insan anlayışını tasvir eder. Joas için insan öncelikle bizatihi değerdir. İnsan varoluşu açısından kutsaldır ve diğer tüm dış nedenlerden bağımsız olarak sadece var olduğu için bir değerdir. Aynı şekilde diğer insanlara, bir değer atfetmeden, sadece bizatihi varlıklarından dolayı değer verilmelidir. Bu nedenle insan varlığı ve insanın sahip olduğu onur bir değer olarak kutsal ve hiçbir şekilde dokunulmazdır.

Joas'ın düşüncelerine bütün bir resim halinde baktığımızda, değerlerin kökeni deneyimden yola çıkılarak izah edilmiş, değerlerin içeriğinin ise, daima iyiyi gözetmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buradan hareketle Joas'ın değer hakkındaki düşünceleri ve deneyime dayalı olarak ortaya koymuş olduğu teorisinde bir tutarsızlık görülmez. Fakat kanaatimizce eksik kalan nokta, değerlerin müphemliğini korumasıdır. Zira değerlerin ne olduğu ile ilgili sadece iyi kavramından ve insanı kuşatan güçlü bir duygulanım olduğundan söz etmiştir. Değer tamamen aşkınlık tecrübesi ile kaynağının ne insan olduğu ne de insandan bağımsız olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden insandan bağımsız olan din, ideoloji, dünya görüşü vs. bağlamında hiçbir şekilde bir değerden söz edilmemiştir. Joas hakkında yapmış olduğumuz çalışma, değerlerin kökeni problemine nüfuz etmemizi sağlamıştır. Bunun yanı sıra eylemde değerlerin rolü, değer bağlılığının nasıl olması gerektiği, Batı'nın değer algısı ile postmodern dünyada değerlerin nasıl değiştiğini anlamamıza yardımcı olmuştur. Çalışmamızda Hans Joas'ın gelenekçi kimliğinin araştırmalarına belirgin bir şekilde yansıdığını vurgulamak isteriz. Fakat kastettiğimiz gelenekçilik, yeniliğe açık olmayan, yeniliği değersiz ve önemsiz kabul eden bir anlayış değil, daha çok Joas'ın Katolik dinine mensup olması ile ilgilidir. Zira Joas her ne kadar çalışmalarında objektif davranmaya çalışsa da, kendisinin de ifade ettiği gibi, bir bilim adamının

çalışmalarına sahip olduğu dünya görüşünün etki etmesi kaçınılmazdır. Batı kültürü ve Batı kültürünün bir üyesi olan Joas değerın kaynağının inanç değil, insan olduğunu ileri sürse de insandan beklentisi inanan birisi gibi davranması yönündedir.

Joas'ın çalışmalarına etki eden bir diğer nokta, hayranlıkla zikrettiği pragmatist düşünürlerin felsefeleridir. Özellikle eylem ve değer teorisinde bu etki görmezden gelinemeyecek kadar büyüktür. Joas'ın ortaya koymuş olduğu teorilerden anlaşılacağı üzere felsefesinin merkezinde insana özgü sorunlar ve bunların temeli olarak da değer problemi yer almaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Baessler, Katharina; “*Die Entstehung der Werte*” Erfahrung der Selbsttranszendenz und durch Prozesse der Selbstbildung, München, 2009.

Cevizci, Ahmet; *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Joas, Hans; *Braucht der Mensch Religion? Über Erfahrungen der Selbsttranszendenz*, Freiburg, 2004.

_____ ; *Die Entstehung der Werte*, Frankfurt am Main, 1999.

_____ ; *Die Kreativität des Handelns*, Frankfurt am Main, 2012.

_____ ; “*Die Lust der generellen Kapitalismuskritik ist zurück*”, (Çevrimiçi) <http://www.wiwo.de/politik/konjunktur/sozialphilosoph-hans-joas-gemeinsame-normen/7543054-5.html> Erişim tarihi: 18.04.2014

_____ ; “*Diese Erfahrung ist universell*,” (Çevrimiçi) <http://www.zeit.de/zeit-wissen/2013/01/Soziologe-Hans-Joas-Religion-Atheismus-Selbsttranszendenz/seite-1> Erişim tarihi: 28.04.2014

_____ ; “*Führt die Säkularisierung zum Moralverfall?*” (Çevrimiçi) http://www.ktulinz.ac.at/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=1613&Itemid=613 Erişim tarihi: 03.04.2014

_____ ; *Sakralität der Person*, Berlin, 2011.

_____ ; “*Wertpluralismus und moralischer Universalismus*”, (Çevrimiçi) <http://www.dbthueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-1345/joas.pdf>. Erişim tarihi 15.04.2014

_____ ; *Wertevermittlung in einer fragmentierten Gesellschaft, Zu Chancen und Problemen erhöhter Kontingenz*, Frankfurt am Main, 2002.

_____ ; “*Wie entstehen Werte?*” (Çevrimiçi) [fsf.de/.../Vortrag_Joas_authorized_061017.pdf](http://www.fsf.de/.../Vortrag_Joas_authorized_061017.pdf) Erişim tarihi: 03.04.2014

_____ ; “*Zukunft der Religionsgemeinschaften in Europa*”, (Çevrimiçi) <http://www.ev-akademie-rheinland.de/themen/Joas-Religionen-Europa.php> Erişim tarihi: 03.04.2014

_____ ; Hans Joas’ın Friedrich-Ebert Vakfı’nın 2012 yılında düzenlediği değerler kongresinde değerler üzerine verdiği tebliğ (Çevrimiçi) www.youtube.com/watch?v=zecWBXQtKDU, Erişim tarihi: 18.07.2014.

Hans Joas & Klaus Wiegandt, *Die kulturellen Werte Europas*, Frankfurt am Main, 2010.

Kart, Berfin; “Erdem Etiği Normatif midir?” (*flsf*) *Dergisi*, Sayı:2, 2006.

Kuuradi, İonna; *Etik*, Ankara, 1999.

MacIntyre, Alasdair; *Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir alışma*, ev. Muttalip Özcan, İstanbul, 2001.

Modehn, Christian; “*Ein Hinweis auf Überlegungen von Hans Joas und Emile Durkheim*“, (evrimii) http://religionsphilosophischer-salon.de/3548_von-der-heiligkeit-der-person-ein-philosophischer-hinweis-zum-16-april-dem-tag-der-demokratie-und-toleranz-denkbar Erişim tarihi: 12.04.2014

Nietzsche, Friedrich; *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, ev. Ahmet İnam, Ankara, 1998.

Schöbller Sabine; *Der Neopragmatismus von Hans Joas Handeln, Glaube und Erfahrung*, Berlin, 2011.

Türer, Celal; “Değer ve Kişilik”, *Felsefe-Edebiyat ve Değerler*, Kahramanmaraş, 2014.

Türer, Celal; “İmkânlar alanı olarak din: Dewey’in Din Felsefesi” (*flsf*) *Dergisi*, sayı:7, 2009.

Urhan, Veli; “Personalizm”, *Felsefe-Edebiyat ve Değerler*, Kahramanmaraş, 2014.

ÖZET

Hans Joas, Berlin ve Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji ve sosyal felsefe alanlarında profesördür. Önemli bir neo-pragmatist düşünür olan Joas, değer kavramı ve değer tanımı akademik çevrelerde oldukça tartışmalı bir konu iken, değer kökeni meselesi üzerinde durulmadığına dikkat çeker. Bu nedenle ortaya çıkmış olan bu boşluğu 'Değerlerin Oluşumu' adlı eseri ile gidermeye çalışmıştır.

'Değerlerin Oluşumu' adlı eserinde Joas, değer kökeni meselesine ilk olarak Friedrich Nietzsche'nin değindiğini ifade etse de, onun bu konuyla ilgili ortaya koyduğu konsepti yeterli görmemektedir. Bu nedenle eserinde W. James, M. Scheler, J. Dewey, G. Simmel, C. Taylor ve J. Habermas gibi sosyoloji ve felsefe alanındaki düşünürlerin değer ve değer kökeni hakkındaki düşüncelerini tanıtır ve tartışır.

Fakat Joas'a göre değerler konusuna pragmatizm orijinal bir çözüm sunar. Joas, Amerikan pragmatizmine olan bağlılığının duygusal bir bağ olduğunu ifade eder. Öğrencilik yıllarında ilk olarak George Herbert Mead dikkatini çekmiştir, sonraları ise Peirce, Dewey ve James'i tanıyınca sevgisi daha çok büyümüş ve çoğalmıştır.

Böylece Joas pragmatizmin etkisi altında değer kökenine ilişkin kendi tezini ortaya koymuştur. 'Değer, insanın kendini inşasındaki deneyimlerinden ve kendi aşkınlık tecrübesinden meydana gelir.' Fakat buradaki aşkınlık kavramı aşkın bir varlığa atıfta bulunmamakta, insanın kendi dışına çıkıp kendisini aşması anlamına gelmektedir. İnsanın kendi inşa etmesi ise, kendisini diğerlerinden ayıran kimlik kazanma sürecini ifade eder.

Anahtar Kelimeler: Değer, Değerin Kökeni, Aşkınlık, Tecrübe, Kimlik, Benlik.

ABSTRACT

Hans Joas is a Professor of Sociology and Social Philosophy at the Free University of Berlin and the University of Chicago. As an important neo-pragmatist thinker he notes that the term of value and the definition of value is very controversial in academic circles. But the analysis of how values arise have failed. For this reason he tried to fill this gap with his book 'The Genesis of Values'.

In 'The Genesis of Values' he argues that Friedrich Nietzsche was the first philosopher who recognize the deficiency of the genesis of values. But the concept of Nietzsche is insufficient for Joas. So he refers to other classical thinkers in sociology and philosophy like W. James, M. Scheler, J. Dewey, G. Simmel, C. Taylor and J. Habermas. Joas presents and discusses their conception of values and the genesis of values.

Joas thinks that pragmatism offers an original solution to the problem of values. He describes his relationship to the American Pragmatism as emotional relation. As Joas was a student of him, George Herbert Mead attracted his attention first. Then, his love expanded and extended to the other three Pragmatists – Peirce, Dewey and James.

So he formulates his own theory of the genesis of values under the inspiration of Pragmatism: 'Values, arise from the experiences of self-formation and self-transcendence of humanbeings. But Joas doesn't refer to transcendental existence. He uses this term as going beyond ourselves. And self-formation is a process in that individuals achieve their self-identity.

Key words: Value, Genesis of Values, Transcendence, Experience, Identity, Self.